İstanbul'un dört çağı

YAPI KREDİ YAYINLARI

İSTANBUL'UN DÖRT ÇAĞI

İstanbul'un Dört Çağı

İstanbul Panelleri

YKY

ISBN 975-363-535-4

İstanbul'un Dört Çağı

1. baskı: 4500 adet, İstanbul, Ağustos 1996

Yayına Hazırlayan: Fatma Türe
Kapak Tasarım: Pınar Kazma Çınar
Ofset Hazırlık: Nahide Dikel
Düzelti: Fatma Türe
Yayın Koordinatörü: Aslıhan Dinç
Baskı: Şefik Matbaası

© Yapı Kredi Yayınları Ltd. Şti., 1996
Tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Yayınları Ltd. Şti.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No: 285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0-212) 293 08 24 Faks: (0-212) 293 07 23

İçindekiler

7 • Önsöz

9 • "Bizans İstanbul'u"
Yöneten: *Nezih Başgelen*
Semavi Eyice, Erdem Yücel, Nevra Necipoğlu
41 • "Osmanlı İstanbul'u"
Yöneten: *Önder Küçükerman*
Aptullah Kuran, İlber Ortaylı, Edhem Eldem
67 • "Cumhuriyet İstanbul'u"
Yöneten: *Mete Tunçay*
Zafer Toprak, Erol Tümertekin, Uğur Tanyeli
89 • "Yarının İstanbul'u"
Yöneten: *Cengiz Bektaş*
Afife Batur, Haydar Kazgan, İlhan Tekeli,
Turgut Cansever

Önemini, gerek coğrafi konumundan gerekse tarihi geçmişinden alan İstanbul; yüzyıllar boyunca siyasal ve ekonomik kararların alındığı merkezlerden biri olmuştur. Antik dönemde en büyük pagan imparatorluğunun başkenti olan, Ortaçağ'da ilk Hıristiyan imparatorluğunun kurulma yeri olarak bilinen ve İslam devletinin başkenti olarak Yeniçağ'a giren İstanbul, bu çok renkliliğinin izlerini günümüze kadar taşıyan ve belki de evrenselliğini buradan alan bir şehirdir.

Bu evrensellik ışığında, İstanbul'u ele alıp Doğu ile Batı'nın arasında kalmasının ötesinde, barındırdığı birbirine zıt özellikleriyle, sadece dört toplantıda incelemek kuşkusuz mümkün değil. İstanbul'un Dört Çağı, *yaşadığımız kenti bize biraz daha yakından tanıtmayı amaçlayan ve bunu yaparken de hepimizi düşünmeye çağıran, İstanbul'a gönül vermiş konusunun uzmanı araştırmacıların sohbetlerinden oluşmakta.*

1993 yılının yazında, ayda bir gerçekleşen oturumlar, sadece konuşmacıların değil dinleyicilerin de katılımı ile farklı bakış açılarını sunduğu için önem taşıyor.

İstanbul'un Dört Çağı*'nda, Bizans İstanbul'undan yola çıkıldı. Bu bölümün konukları Semavi Eyice, Erdem Yücel, Nevra Necipoğlu ve Nezih Başgelen oldu. Semavi Eyice'nin Bizans İstanbul'una değinmeden önce, Bizantoloji hakkında bilgi verdiği toplantıda; şehrin kuruluş döneminden, tarihinden, yerleşim düzeninden, anıtlarından, sanatından, müzecilik çalışmalarından ve günlük yaşamından bahsedildi.*

İkinci toplantı Osmanlı İstanbul'u üzerine oldu. Bu toplantının konuşmacıları Önder Küçükerman, Aptullah Kuran, İlber Ortaylı ve Edhem Eldem şehrin İslam Devleti'nin başkenti olduktan sonra geçirdiği değişikliklerden sözettiler. Osmanlı İstanbul'unun

yerleşim düzeni, yapılanması, nüfus ve idare sistemi, cemaati ve ekonomik yapısı ile ilgili görüşlerin sunulduğu toplantıda dia gösterisi ile Bizans ve Osmanlı İstanbul'unun farklılıklarına da değinildi.

Üçüncü toplantı ise Mete Tunçay, Zafer Toprak, Erol Tümertekin ve Uğur Tanyeli'nin katıldığı Cumhuriyet İstanbul'u başlığını taşıyordu. İstanbul'da yaşayan insanların Cumhuriyet'e doğru nasıl bir değişim gösterdiği, nüfus dağılışları, demografik gelişmelerin mekanlara etkisi, İstanbul'un mimari açıan gelişme evreleri, özellikle geç dönem Osmanlı'dan başlayarak anlatıldı. Bugünün İstanbul'u da bu toplantı içinde yer alan alt başlıklardan biriydi.

Son toplantı ise Yarının İstanbul'u idi. Cengiz Bektaş, Afife Batur, Haydar Kazgan, İlhan Tekeli ve Turgut Cansever tarihi perspektifi koruyarak geleceğin İstanbul'u için görüş ve öneriler getirdiler. İstanbul'un kültür tarihinin, ekonomisinin, planlamasının ve kentlerinin konuşulduğu toplantıda "yarın nasıl bir İstanbul ile karşı karşıya kalacağız?" sorusu bugünün İstanbul'undan yola çıkılarak tartışıldı.

Yaşadığımız şehre biraz daha dikkat etmemiz ve üzerinde düşünmemiz gerektiğini vurgulayan bu toplantıları kitap haline getirirken umudumuz İstanbul ile ilgili yapılacak çalışmalara ufak çapta da olsa bir katkıda bulunmaktır.

Fatma Türe

"Bizans İstanbul'u"

15 Haziran 1993

YÖNETEN: NEZİH BAŞGELEN

Konuşmacılar: Semavi Eyice, Erdem Yücel, Nevra Necipoğlu

N.B.- Değerli konuklarımız, Yapı Kredi Kültür Merkezi'nin düzenlediği İstanbul Panelleri'nin bu akşamki konusu "Bizans İstanbul'u" Bu ilginç konuşmanın üç tane de değerli konuğu var. Prof. Dr. Semavi Eyice, sanırım hepiniz kendisini yakından tanıyorsunuz, İstanbul'un sadece Bizans dönemi değil, ilk kurulduğu günden Cumhuriyet dönemine kadar tarihi ve sanat tarihi ile özdeşleşmiş bir isim. Sayın Eyice'nin ürettiği o güzel eserleri izleyebilmek, kendisiyle birlikte bu dönemlere ulaşabilmek sanırım farklı bir ayrıcalık. Hemen yanımda ise kültür dünyasının yakından tanıdığı, Ayasofya Müzesi Müdürü Sayın Erdem Yücel var. Kendisinin İstanbul'un anıtlarıyla, müzeciliğiyle, tarihiyle, çok yakın bir birlikteliği var. Bu konuyla ilgili izlenimlerini ve tecrübelerini rica edeceğiz. Diğer konuşmacımız Boğaziçi Üniversitesi'nden Sayın Yardımcı Doç. Dr. Nevra Necipoğlu. Kendisi bu konuda birbirinden etkin çalışmalarıyla tanıdığımız bir öğretim üyesi. Masterini ve doktorasını ABD'de, Harvard Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladı. Uzmanlık alanı ise geç devir Bizans tarihi, Bizans-Osmanlı-Latin dönemi ilişkileri, özellikle de sosyal ve iktisadi ilişkiler. Kendisinden bu toplantı içinde, Bizans gündelik yaşamı ve onun etkileri konusundaki bilgilerini rica edeceğiz. İlk olarak sözü hocamız Sayın Prof. Dr. Semavi Eyice'ye vermek istiyorum. Bizans İstanbul'unu anlatmadan önce, Bizantolojiye ana hatlarıyla değinmemiz gerekir. Bizantoloji, Bizans sanatı, tarihi ve mimarlığını içeren bir bilim dalı. Bizantoloji ve Bizans araştırmalarının nasıl doğup geliştiğini hocamızdan rica ediyoruz. Kendisinin de gerek yazarlığı, gerek müzeciliği dolayısıyla İstanbul'un anıtlarıyla, tarihiyle çok yakın bir birlikteliği var. O birlikteliğin izlenimlerini ve tecrübelerini bu konuşma içinde rica edeceğiz.

S.E.- Efendim, mütemadiyen Bizans deniyor, yalnız bu Bizans teriminin Batı bilim aleminin, Batılı tarihçilerin yarattıkları bir isim olduğunu daima gözönünde bulundurmak gerekiyor. Yani Bizans

İmparatorluğu dediğimiz aşağı yukarı bin yıllık ömrü olmuş, devlet yaşadığı dönemde hiçbir zaman kendisine "Bizans Devleti", halkı da kendilerine "Bizanslı" dememişlerdir.

Sınırları İngiltere uçlarından Basra Körfezine kadar uzanan Roma İmparatorluğu ikiye bölündükten sonra, 395 yılında bu imparatorluğun doğuda kalan parçası, Roma İmparatorluğu'nun devamı olmuştur. Yalnız bu devam önceki, esas Büyük Roma İmparatorluğu'na nazaran, öz itibariyle şu bakımdan farklıdır; bir defa inanç bakımından Roma İmparatorluğu paganizmaya bağlıyken bu defa Hıristiyanlık hakim olmuştur. İkincisi sahip olduğu topraklarda çok eskiden kalmış kültürler vardır. Bu kültürlerin özünü almış ve kendi kültürüne hallihamur etmiştir ve nihayet üçüncüsü, bu bölgede birleştirici dil olarak kullanılan Grekçe'yi devlet dili yapmıştır. Bu da ancak VI. yüzyıldan itibaren başlamış ve tamamen yerleşmiştir.

Şu halde bu devlet, önceki Roma İmparatorluğu'na nazaran birtakım farklılıkları olan bir devlettir, fakat kendisini daima Roma'nın devamı olarak görmüştür. Kendini Romalı olarak gören bir devlet. Nitekim bunların kalıntıları olan halka da biz Rum diyoruz. Rum kelimesi Romalı, Roma kelimesinin biraz Türkçeleştirilmiş şeklidir. Yani biz de bunları Romalı olarak kabul etmişiz. Nitekim son gününe kadar Bizans hükümdarları daima kendilerine "Romalıların Hükümdarı" olarak ünvan vermişlerdir. Fakat Batı tarihçiliği bu devletin ayrı bir karakteri olduğunu görmüş ve ayrı bir isim vermek gereğini duymuştur. Bunun için de başkentinin adı olan "Bizantion"dan Bizans kelimesini üretmiş ve bu devlete bu ismi vermiştir. Bu da XIX. yüzyılın ikinci yarısında cereyan etmiştir. O zamana kadar Bizans hakkında yazılan kitaplara bir ünvan, bir isim verilememiştir. Dolayısıyla, birtakım garip terimler yaratılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun dağılması ve çöküşü gibi, Gibbon'un meşhur eserindeki gibi veya Bizans sanatından bahseden bir sanat tarihi kitabında Doğu'nun Hıristiyan sanatı gibi birtakım isimler yaratılmaya çalışılmıştı. Bizans ismi, aşağı yukarı 1880'lerde ortaya çıkmış ve bundan sonra da ilk defa Fransız Bayet'nin "L'art Byzantin" (Bizans Sanatı) adlı kitabında kullanılmış ve böylece yerleşmiştir. Bu halde Bizans adı yüz yirmi senelik bir isimdir. Artık bugün de yerleşmiş ve Bizans Devleti, Bizans sanatı, Bizans medeniyeti dememize yol açmıştır.

Bizans'ı önceleri Batı da pek tanımamıştır ve çeşitli ülkelerde Bizans araştırmaları yapılmaya başlanmıştır. Fakat bunlar daha zi-

yade filolojik, biraz edebiyat, biraz tarihi kaynaklar üzerindeki araştırmalardır. Yalnız Bizans araştırmalarının bizim Türk araştırmalarına nazaran bir avantajı vardır. Şöyle ki: Bizans'tan günümüze kalabilmiş tarihi kaynaklar bir külliyat halinde, toplu olarak çok erken bir tarihte yayınlanabilmiştir. O zamanın kültür dili olan Latinceye çevrilmek suretiyle bunlar bir dizi halinde hem de bir değil, birkaç defa yayınlanmıştır. Dolayısıyla Batı'nın bilim adamları bunları rahatça kullanmak ve bunlar üzerinde araştırmalar yapmak, birtakım sentezler çıkararak başka araştırmalarda kullanmak imkânını elde edebilmişlerdir. Bizde maalesef bu, bugüne kadar hâlâ yapılamamıştır. Birçok Osmanlı kroniklerini bile yazmalardan araştırmak zorundayız. Bu nedenle de bizim kültürümüzü tanıtma babında Bizans araştırmalarının çok gerisinde kaldığımız bir gerçektir. Venedik'te bir dizi basılmış, Fransa'da Louvre edisyonu denilen bu Bizans kaynakları bir dizi halinde tekrar basılmıştır. Fakat bütün bunların dışında Almanya'da elli bir cilt halinde Bizans kaynakları dizi olarak bir daha yayınlanmış ve ilim alemine sunulmuştur.

Bunun arkasından Bizantoloji dediğimiz, yani doğrudan doğruya Bizans araştırmaları ile uğraşanların yarattıkları bir bilim dalı, ortaya çıkmıştır. Burada kaynaklar elde olduğu için, çeşitli sahalarda rahatça araştırma yapmak imkânı hasıl olmuştur. Bu araştırmalar Bizans'ın her konusu üzerinedir. Mesela Bizans'ın teolojisi, edebiyatı, filolojisinin yanı sıra edebiyat tarihi, sanat tarihi, arkeolojisi hakkında da araştırmalar yayınlanmıştır. Fakat bunları destekleyen, Bizans kültürünün dünya yüzündeki yaygınlığını sağlayan bir de Bizans kongreleri yapılmaya başlanmıştır. İlk olarak 1924 yılında daha sonra, birkaç sene arayla Balkan ülkelerinin çeşitli şehirlerinde, Bükreş'te, Belgrad'da, Atina'da, Sofya'da, bu uluslararası kongreler yapılmış ve ardından 1935'de İtalya'ya atlamış, Roma'da da bir kongre yapılmıştır. Yine 1939 yılında Cezayir'de yapılacak kongre için her türlü hazırlık tamamlanmış, fakat İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine bu kongre yapılamamıştır. 1948 yılında, Paris ve Brüksel'de iki kongre üst üste yapılmıştır. Hatta talihsiz bir kongre 1955 yılında İstanbul'da düzenlenmiştir, fakat bu kongre bizim ünlü 6-7 Eylül olaylarından bir hafta on gün sonra açıldığından, bizim için tam bir fiyasko olmuştur diyebilirim. Bu kongre tatsız bir hava içinde cereyan etmiştir.

Son yıllarda Yunanlı komşularımızın bu işi polemiğe dönüştürmek hevesleri var. Maalesef bunlar tamamen ilmi kongre ola-

cakken, bir kongreyi Kıbrıs'ın Rum kesiminde yapmak için ısrar ettiler. Bunu yapamadıkları için kongre Kıbrıs yerine Atina'da tekrar yapıldı. Konferanslara başka memleketlerde de devam edildi: Washington ve tekrar Bükreş'te, arkasından sonuncu kongre de Moskova'da. Şimdiki durum budur.

Fakat bu kongreler ilmi kongrelerdir. Çeşitli bilim dallarında araştırma yapanlar bildirilerini bu kongrelerde takdim ederler ve sonra da bunlar toplu olarak yayımlanarak Bizans ilminin aşamaları, yeni buluntuları ortaya çıkmış olur.

Bunun dışında bir de Bizans sergileri vardır. Özellikle Bizans eserlerinin toplu olarak takdim edildiği bu sergilerden birisi çok yıl önce Paris'te yapıldı ve bununla ilgili iki tane de büyük katalog yayınlandı. Bütün dünyadaki belli başlı Bizans eserlerinin orijinalleri burada sergilendi.

İkinci olarak da Atina'da Avrupa Konseyi çerçevesinde bir sergi düzenlendi, fakat ona bizim hükümet katılmadı. O kongrenin kataloğu da basılmıştır.

Bu Bizans araştırmalarının ana hareket noktası, içinde yaşadığımız şehir, İstanbul'dur. Bu nedenle İstanbul araştırmaları da bu Bizans araştırmalarının paralelinde ayrı bir gelişme gösteriyor. İstanbul'daki Bizans eserleri ile ilgili ilk araştırmalarından birini XVI. yüzyılda, Kanuni Sultan Süleyman zamanında gerçekleştirmiş olan Fransız Albi'li Pierre Gylles çalışmalarını iki cilt halinde, Latince yayımlamıştır. Bunlardan bir tanesi 1730'larda İngilizce'ye de çevrilmiştir.

İstanbul araştırmaları, Bizans arkeolojisi ve tarihi bakımdan bu kadar geriye gidebilmektedir. Bundan sonra da, İstanbul'daki çeşitli Bizans yapıları hakkında zaman zaman ufak etüdler olmuş ve sonra XIX. yüzyılda daha geniş yayınların yapılmasına gayret edilmiştir. Bu tür çalışmaların destekleyicisi olarak birtakım enstitüler doğmuştur, bu enstitülerin dışında da Bizans dergileri meydana çıkmıştır. Bugün konusu yalnız Bizans olan yedi-sekiz tane dergi vardır. Batıda ve bunlarda da çeşitli araştırmalar, yenilikler ortaya konulmaktadır. İstanbul araştırmalarını destekleyen yabancı enstitülerin başında ilk olarak kurulan Rus Enstitüsü gelmektedir. Büyük, zengin bir kütüphanesi olan Rus Enstitüsü, Türkiye'deki bazı Bizans eserleri üzerindeki araştırmaları yürütmüş, Birinci Dünya Savaşı'nda ortadan kalkmış, zengin kütüphanesi de bir süre bizde kaldıktan sonra alınmıştır. Şimdi Ruslar bu kütüphaneyi arıyorlar, hatta bana da sordular, ben de "O kütüphane git-

ti, siz kendi memleketinizde arayın" dedim.

Bir de Cizvitlerin Kadıköy'de, Cem Sokağı'nda bir enstitüleri vardı, o da son derece zengin bir kütüphaneye sahipti ve "Echos Orient" adıyla bir de dergi çıkarıyordu. Bunun içinde de İstanbul hakkında pek çok makale yayınlanmıştır.

Bunların dışında Almanlar'ın "Bizantininische Zeitschrift"nı gibi, Belçikalıların "Byzantion"u gibi birçok dergi bugün hâlâ çıkmakta ve bunlar muazzam koleksiyonlar teşkil etmekteler.

İstanbul araştırmalarının içinde, bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli konular monografiler halinde yayınlanmaya başlamıştır. Ünlü sanat tarihçi Avusturyalı Strzygwosky, İstanbul'daki Bizans sarnıçlarına dair bir kitap hazırlamıştır; Avusturya'lı Pulgher, ilk defa İstanbul'daki Bizans kiliseleri üzerine, röleveleriyle büyük boy bir kitap yayınlamıştır. Bu kitabı Şevket Rado vaktiyle küçülterek yeniden yayınladı. Bundan sonra da araştırmalar hızla arttı. Şimdi sanat tarihi araştırmaları yanında Bizans İstanbul'unun çeşitli yönleri üzerine insanın aklına gelmeyen yerlerde kitaplar yayınlanmakta ve böylelikle İstanbul'un Bizans arkeolojisi daha iyi tanınmaktadır. Mesela Bizans İstanbul'undaki imparatorluk sarayları hakkında birkaç cilt kitap Mexico City'de basılmıştır. Salvador Miranda adında ihtiyar bir adam, nereden akıl etmiş bir türlü tasavvur edemiyorum, gelmiş "İstanbul'daki Bizans Sarayları hakkında yazılanların hepsi yanlış, doğrusunu ben biliyorum," diyerek görüşlerini önce İspanyolca, sonra bu dili kimse anlamıyor diye, Fransızca yayınlamıştır. Kitapları da çok nadirdir, çünkü üç yüzer-dört yüzer adet numaralı baskılardır ve kendi parasıyla bastırmıştır.

İstanbul ve Bizans hakkında benim arzedeceğim özetle bunlar. Yalnız bir nokta daha var: Batılıların birçoğu bu işe amatörce el atmış. Mesela İstanbul'un Bizans topografyası hakkında kitap yazan meşhur Dr. Mordtmann, aslında Beyoğlu'nda muayenehanesi olan bir hekimdir. Rumlardan meşhur Paspatis de bir hekim. Bunlar Bizans arkeolojisi ve tarihi hakkında kitaplar yazıyorlar. Bizlerden de böyle amatörler çıkmış. Rahmetli Celâl Esad Arseven'in İstanbul'un Bizans dönemi hakkında kitabı var. Aynı şekilde iktifacı lakabıyla tanınan Mehmet Ziya Bey'in de "İstanbul ve Boğaziçi" adlı kitabı tamamen Bizans topografyasıyla ilgilidir. Kolağası Mehmet Raif Bey'in de, Sultanahmet ve çevresinin arkeolojisi hakkında küçücük bir kitabı var.

Bizde bu işin ilmini ilk yapmaya çalışan kişilerden birisi, had-

dim olmayarak ben, bu işi ilk olarak diplomalı yapmaya çalışırken, harp içinde Avrupa'ya gittim. Ondan sonra üniversitede bu dalı yürütmeye çalıştık. Arkasından 1963 yılında ancak yirmi yıl yaşayabilen, bir Bizans Sanat Tarihi Kürsüsü kurdurduk. YÖK'ün ortaya çıkmasıyla bu kürsü ortadan kaldırıldı.

Bugün ben emekliyim, artık durum nedir bilmiyorum. Bugün YÖK bu kürsüyü yeniden kurmaya çalıştı, ama bir düzen bozulduktan sonra tekrar kurulması da o kadar kolay olmuyor.

Bizdeki çalışmaların encamı bu. Yalnız beni üzen bir şey, ünlü gazetelerimizin birisinin son sayfasında, bir fikir adamımızla, koskoca bir röportaj yapıldı. Bu röportajda "Türkiye'de bugüne kadar Bizans araştırması yapılmamıştır" şeklinde bir beyanat verildi. Hiçbir şey yapılmasa sadece yüzü aşkın tez yapılmıştır bu kürsüde, buna rağmen böyle birşey söyleniyor. Bir de ayrıca, ben bir makale yazmıştım, yayınlandı. Bu yazımda Türkiye'deki Bizans araştırmalarının tarihçesi hakkında o tarihe kadar yapılmış işler ortaya konulmuştur.

N.B.- Hocamıza teşekkür ediyoruz. Şimdi Sayın Erdem Yücel'den, İstanbul'un kuruluşundan bugüne kadar Bizans araştırmalarının tarihsel gelişimi ile ilgili bilgileri bize aktarmasını rica edeceğiz.

E.Y.- İstanbul'un kuruluşu ve buradaki yerleşmenin başlangıcı ile ilgili belgelerin yeterli olduğunu pek söyleyemeyiz. Bununla beraber, Kadıköy Fikirtepe kazıları MÖ 4000'in sonlarında veya MÖ 3000'in başlarındaki bir yerleşmeye işaret etmiştir. MÖ 600 yıllarında da Yunanistan'ın doğusundan buraya bir göçmen grubunun geldiğini tarihi kaynaklardan öğreniyoruz.

İstanbul'un zengin doğası, bereketli toprakları, yerleşme alanını çepeçevre kuşatan denizi ve hepsinden önce Avrupa ile Asya'yı birleştiren yol üzerinde oluşu, tarihin her döneminde önemini korumasına neden olmuştur.

Roma İmparatorluğu'nun sınırları Atlas Okyanusu'ndan Basra Körfezi'ne, Avrupa'nın ortalarından Kuzey Afrika'ya ulaştığında yönetim zorluklarıyla karşılaşılmıştır. Romalılar bu sorunu çözebilmek amacıyla bazı çözümler aramış, sonunda imparatorluğun iki yönetime ayrılmasını uygun görmüşlerdir. Böylece ikinci bir yönetim merkezini arayan Roma, Doğu ve Batı Roma olarak MS 395'de ikiye ayrılmıştır. Böylece Doğu Roma'nın yeni başkenti İstanbul, imparatorluğun siyasi, yönetimsel, ekonomik ve kültürel merkezi olmuştur. Sonradan Bizans diye isimlendirilen Doğu Ro-

ma İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da yapılanma, kuruluşun hemen ardından başlamıştır. Öncelikle Sarayburnu'ndan başlayarak kenti çepeçevre kuşatan yirmi yedi kuleli, muntazam taş işçiliği olan surlar yapılmış, bunu Haliç yönündeki liman, Akropol'den denize uzanan yamaçlardaki tiyatro, irili ufaklı mabetlerle sarnıçlar izlemiştir. Kentin Nekrepolu ise bugünkü Çemberlitaş'tan Beyazıt'a kadar uzanan alanda yer alıyordu. Ne var ki, Doğu Roma'nın bu ilk kentinden günümüze hiçbir kalıntı gelememiş, temel kazılarında rastlantı sonucu bazı anıtların kaideleri ile mimari parçalar bulunmuştur.

Bizans İstanbul'u her geçen gün biraz daha gelişmiş, kara surları Haliç'ten Fatih'e, Haseki'den Marmara Denizi'ne kadar uzatılmıştır. Sonraki yıllarda İmparator II.Theodosius zamanında bu surlar daha da genişletilerek Edirnekapı'dan Ayvansaray'a, oradan da Haliç'e ulaşmıştır. Kentteki yapım çalışmaları her geçen gün biraz daha yoğunlaşmış, anıt ve heykellerle bezeli Hipodrom tamamlanmış, buradan Marmara'ya kadar uzanan Büyük Saray'ın yapımına başlanmıştır. Büyük Saray yeni ilavelerle sürekli genişlemiş, onun yanı sıra kent içerisinde özel saraylar, Manganlar Sarayı yapılmıştır. XI. yüzyılda ise, kentin kuzeybatısında surlara bitişik Blakherna Sarayı yer almıştır.

Bizans İstanbul'unda büyük caddeler, sütunlu yollar açılmıştır. Bu caddeler kentin belirli yerlerindeki meydanlara, oradan da surlara kadar uzanmışlardır. Bunların en tanınmışlarından biri Hipodrom'dan Çemberlitaş'a kadar uzanan Mese Caddesi idi. Sütunlarla kuşatılmış bu yoldaki meydanın ortasında kırmızı porfir taşından İmparator Constantinus'un heykeli dikilmişti. Bugünkü Beyazıt Meydanı'nın bulunduğu yerde Tauros Meydanı vardı; yol buradan ikiye ayrılır, biri Edirnekapı'ya diğeri de Aksaray'a uzanırdı.

Ekonominin en önemli merkezi Hipodrom çevresindeydi. Hipodrom'dan Çemberlitaş'a uzanan Mese Caddesi'nin çevresinde sarraflar, kasaplar, balıkçılar yer alır, Bizanslılar'm gereksimini karşılayan sebze, yağ, peynir, un gibi maddeler yine burada satılırdı. Büyük Saray'ın önünde ise esans satan dükkanlar, kumaşcılar bulunurdu. Bedesten'de ise kandiller başta olmak üzere, her çeşit madeni eşya sergilenirdi. Tauros Meydanı'ndan Edirnekapı'ya uzanan yolda ise canlı koyun, domuz, at gibi hayvanlar, Haliç kıyılarında da balık satılırdı. Bütün bunlardan öğrenildiğine göre Bizanslıların yaşamlarını sürdürdüğü gıda maddeleri günümüzden

pek farklı değildi ve özellikle balıktan çok fazla yararlanılıyordu.

Bizans'ta yerleşim gelişigüzel olmamış, bazı kaidelere bağlanmıştı. Özellikle evlerin yapımında belirli normlara uyulmuş, her ev manzara ve temiz havadan yararlanabilecek biçimde kademeli yapılmıştı. Bununla beraber, Bizans'ın sosyal yaşamından söz eden kaynaklar, bu sokakların dar ve bakımsız olduklarına değinmişlerdir.

MS IV. yüzyılda İstanbul'da yoğun bir çalışma izlenmiştir. Bu yüzyılda Rumeli'den getirilen sular birtakım kanallarla kentin çukur bölgelerinde toplanmış, önce havuzlardan sonra çeşmelerden akıtılmıştır. Bu arada İmparator Theodosius, günümüzün Beyazıt Meydanı'nda ismini taşıyan büyük bir meydan yaptırmış, heykellerle bezeli üç gözlü bir zafer anıtını da buraya yerleştirmiştir. Öte yanda, kentin bir başka önemli meydanı da Cerrahpaşa'da idi. İmparator Arcadios'un ismini taşıyan bu meydanda imparatorun bir de heykeli bulunuyordu.

Romalılar şehirlerini dikilitaşlarla süslemişti. Bizanslılar da onları örnek alarak, imparatorlarının şereflerine özgün, çeşitli sütunlar dikerek üzerlerine imparatorlarının heykellerini koymuşlardır. Hipodrom'un spinası üzerindeki Burmalı Sütun, I.Theodosius Dikilitaşı ve Örme Sütun bunların en tanınmışlarıdır. Ayrıca Gotlar Sütunu, Konstantin Augusteon Sütunu, Çemberlitaş I.Theodosius Anıtı, Iustinianus Dikilitaşı, Marsianus Anıtı (Kıztaşı), I. Leon Sütunu, Azize Helene sütunu ve Gümüş Eudoksia Anıtı da Bizans İstanbul'unun meydanlarını süsleyen anıt sütunlardır.

MS IV. yüzyılda Bizanslılar, Marmara kıyılarına bazı limanlar yapmışlardır. Bunlardan günümüze, yalnızca isimleri ve bazı sur kalıntıları dışında hiçbir şey gelememiştir. Bizans'ın irili ufaklı limanları, kentte kendisini oldukça şiddetli duyuran lodostan kaynaklanarak Marmara kıyılarında kendilerine yer bulmuştur. Manganlar Sarayı'nın iskelesi olarak düşünülen Ahırkapı Limanı, yeri kesinlik kazanmayan Bukkoleon Limanı, ticari amaçlı Hormisdas Limanı, Heptaskolon Limanı, Kumkapı ile Langa arasındaki Kondoskalion Limanı, Kadırga Limanı, Langa Limanı ve Altınkapı Limanı, Bizans'ın Marmara kıyılarındaki başlıca limanlarıydı. Bütün bunların çoğunda heykellerle süslü mermer rıhtımlar, dalgakıranlar vardı.

XII. yüzyılda sur içerisinde kendi yazgısına bırakılmış alanlar, ekili tarlalarla bağ ve bahçelerin varlığı da gözlenmiştir. Kentin kuruluşundan beri yapılan su yolları, Bayrampaşa'dan çıkarak

Marmara'ya ulaşan Lykos Deresi ve irili ufaklı sarnıçlar vardı. Romalılar'ın yapmış oldukları su tesislerini Bizanslılar da kullanmışlardır. İmparator I.Constantinus (324-337) ve onu izleyen İmparatorlar kentte açık ve kapalı sarnıçlar, çeşmeler yapmışlardır. Ancak gelişen kent, çoğalan nüfus su gereksinimini bugün olduğu gibi karşılayamamıştır. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak imparator II. Theodosius (379-395) su dağıtımına bazı engeller koymuş, eskilerin yanma bazı kemer ve bentler yaptırmıştır. Ancak gün geçtikçe artan İslam akınları, onları izleyen, uzayıp giden kuşatmalar kent dışındaki su kemerleriyle kanallarının harap olmasına neden olmuştur. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak da kent içerisinde açık ve kapalı sarnıçlar olmak üzere birtakım su toplama havuzları yapılmıştır. Günümüzde Çukurbostan ismiyle tanınan Aspar Sarnıcı (Yavuz Sultan Selim Çukurbostanı), Aetius Sarnıcı (Karagümrük Çukurbostanı), Hagios Mokios Sarnıcı (Altımermer Sarnıcı) ve Hepdemon Sarnıcı (Bakırköy Fil Damı) bilinen en iyi örneklerdir. VII. yüzyıldan sonra da kent içerisinde kapalı sarnıçların yapımına yönelinmiştir. Günümüz İstanbul'unda sayıları kırka varan, üst örtülerini sütun ve kemerlerin taşıdığı kapalı sarnıçlardan Philoksenus (Binbirdirek), Basilika (Yerebatan), St.Hean Stoudion (İmrahor Camisi yanında), Aya İrini'nin güney-doğusundaki sarnıç, Gülhane Parkı Sarnıcı, Unkapanı Sarnıcı, Mirelain Sarnıcı (Bodrum Camisi Sarnıcı), Pantepoptes Sarnıcı (Eski İmaret Camisi yanında), St. Pammakaristos Kilisesi (Fethiye Camisi yanında) Mangan Sarayları'nın bulunduğu yerdeki sarnıçlar günümüze gelebilmiş en iyi örneklerdir.

İstanbul, Hıristiyan dininin etkisiyle pek çok kilise ve manastırlarla bezenmişti. Kentin dini merkezi Ayasofya'dır. İkinci büyük kilise imparator mezarlarının bulunduğu, günümüzdeki Fatih Camisi'nin olduğu yerdeki Havarium Kilisesi'dir. Patrikhane ise Ayasofya ile Aya İrini arasında bulunuyordu. Bunların yanı sıra Mirelaion Kilisesi (Bodrum Camisi), Pantepoptes Kilisesi (Eski İmaret Camisi), Studios Manastırı (İmrahor İlyas Bey Camisi), Akataliptos Manastırı (Kalenderhane Camisi), Lips Manastırı (Fenari İsa Camisi), Khora (Kariye Müzesi), Hagios Theodoros (Kilise Camisi), Andreas Kilisesi (Koca Mustafa Paşa Camisi), Hagia Thekla (Ayvansaray Camisi), Hagios Sergios ve Bakhos (Küçük Ayasofya Camisi), Khristos Pantokrator Kilisesi (Zeyrek Camisi), Aya İrini ve Pammakaristos (Fethiye Camisi) kentin belli başlı kiliseleriydi.

İstanbul en kötü yazgısını 1203-1204 yıllarındaki IV. Haçlı Se-

feri'nde yaşamış, Haçlılar kente büyük zarar vermişlerdir. Kenti yakmalarının yanı sıra dini yapıları, özel evleri soyarak, sözcüğün tam anlamıyla yağmalamışlardır. Böylece Bizans İstanbul'unun çöküşü kaçınılmaz olmuş, kentin yarısından çoğu yanmış olarak İmparator VIII. Mikhael (1261-1282) tarafından 1261'de geri alınmıştır. Kentin yeniden imarına başlanmışsa da, ekonomik zorluklar bu çalışmaları belirli bir düzeyde tutarak yaygınlaştıramamışlardır. Bununla beraber, İstanbul'a yeni bir halk getirilmiş, manastırlar, kiliselerin yenilenmesine çalışılmışsa da yıkılan caddeler yenilememiştir. Bu arada, Galata'ya egemen olan Cenovalılar ticareti ellerine geçirerek Bizans'ın ekonomik yönden gerilemesine neden olmuştur. XIV.yüzyılın sonlarına doğru İstanbul daha da fakirleşmiş, bazı kaynaklardan ise kentin boşaldığı, yalnızca kıyı kesimlerinde yerleşmelerin kaldığı öğrenilmiştir.

N.B.- Teşekkür ediyoruz. Şimdi söz sırası Sayın Nevra Necipoğlu'nda.

N.N.- Bizans devrinde gündelik yaşamın çeşitli ayrıntılarına girmeden önce, özellikle vurgulamak istediğim bir konu, yapmak istediğim genel bir gözlem var. Biraz evvel Erdem Yücel'den Istanbul'da Roma ve Bizans dönemlerinden günümüze gelmiş yapı ve eserlerin genel bir döküm ve değerlendirmesini dinledik. Kendileri bize kentte mevcut bulunan surlardan, açık ve kapalı su sarnıçlarından, saray kalıntılarından, kilise ve manastırlardan bahsetti. Ancak dikkat edilecek olursa, bolca sözü geçen su sarnıçları dışında, hâlâ ayakta duran Bizans yapıtları arasında, sayıca en yoğun olanlar kilise ve manastırlardır. Gerek bu kilise ve manastırlar, gerek bunların içlerini süsleyen mozaik ve freskler bize Bizans'ın tek bir yönünü, yani yalnızca dini çehresini yansıtmaktadır. Buna karşılık, Bizans'ta günlük yaşamın seküler öğelerini yansıtan mevcut bina ve eserlerin sayıları oldukça kısıtlıdır. Dolayısıyla, biz günümüz İstanbul'unda Bizans'ı dini ve seküler tüm öğeleriyle, yaşayan bir kültür, yaşayan bir medeniyet olarak görebilmek ve anlayabilmek olanağına sahip değiliz. Bu, gözardı edilmemesi gereken çok önemli bir noktadır.

Zira biz bugün İstanbul'da mevcut olan Bizans eserlerine bakarak, Bizans döneminde tamamen dini ağırlıklı bir kültürün hakim olduğu sonucuna varabiliriz. Gerçi bunda doğruluk payı yok değildir. Fakat unutmamamız gereken diğer bir husus, Konstantinopolis'in Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olarak varlığını IV. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar sürdürmüş bir kent olduğu, ve bu

onbir yüzyıllık süre içersinde de çeşitli değişimlere uğradığı gerçeğidir. Şöyle ki, I. Constantinus devrinin paganizmadan Hıristiyanlığa geçiş dönemi olduğunu ve kentte IV. yüzyıldan itibaren birtakım kiliselerin inşa edilmeye başladığını az önce gördük. Fakat Bizans başkentinin, ancak ikonaklazma dönemi (711-843) ve sonrasında büründüğü koyu ve salt Hıristiyan çehreyi sanki IV. yüzyıldan beri varolan bir özellikmişçesine I. Constantinus dönemine atfetmek tarihi açıdan büyük bir yanılgı olur. Konstantinopolis kurulduğu yıllarda, çeşitli meydanları, sütunlu cadde ve yolları, heykelleri, çeşmeleri, hamamları, tiyatroları ve Hipodromuyla tipik bir antik şehirdi. Her ne kadar Constantinus, Hıristiyanlık dinini benimsemiş olduğu için burada bazı kiliseler inşa ettirdiyse de, bunlar kentin genel havasını değiştirmemiş, hatta VII. yüzyıla kadar Konstantinopolis antik şehir görünümünü ve özelliklerini muhafaza etmiştir. Kaldı ki, Costantinus kentin o zamana kadar dini merkezi olarak işlev gören Akropolis üzerindeki (bugün Topkapı Sarayı'nın kurulu bulunduğu alan) eski pagan tapınaklarına el sürmemiş, onları yıktırmak, kapatmak veya kiliseye çevirmek gibi yollara başvurmamıştır.

Fakat VII. yüzyıldan itibaren Konstantinopolis tipik bir antik kent olmaktan çıkmış ve giderek bir ortaçağ kenti kimliğine bürünmeye başlamıştır. Buna paralel olarak, kent halkının yaşantı biçiminde de önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Roma kültürünün ve geleneklerinin ağırlıkta olduğu erken Bizans döneminde IV. ve VII yüzyıllar, kentte oldukça dışa dönük ve hareketli bir cemiyet yaşamının hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu kapsamda özellikle hamamlar, tiyatrolar ve atlı araba yarışlarının yapıldığı Hipodrom, kent halkının sosyal yaşamında çok önemli birer yer tutmaktaydı. Ama birazdan göreceğiz ki, bunlar VII. yüzyıldan sonra teker teker önemlerini yitirmiş, Bizans'ta giderek daha içe kapalı, öncelikle ev ve aileye yönelik özel bir yaşam tarzının benimsenmesi ve beraberinde Hıristiyanlık dininin de daha büyük ağırlık kazanmasıyla birlikte, Konstantinopolis bir ortaçağ şehrine dönüşmüştür. Bu gelişmeler doğrultusunda da hamamlar, tiyatrolar ve Hipodrom yerlerini orta ve geç Bizans dönemlerinde toplumsal yaşamın tek odak noktaları haline gelen kiliselerle çarşı ve pazarlara bırakmıştır.

Önce hamamlara bir göz atalım. Roma'da da olduğu gibi, Bizans halkı bu devirde hamamlara sadece yıkanmak amacıyla gitmezdi. Hamamlar insanların biraraya gelip görüştükleri, dostla-

rıyla sohbet ettikleri, hatta önemli sosyal ve siyasi tartışmalara giriştikleri mekânlardı; ayrıca içlerini süsleyen çok sayıdaki heykel ve sanat eserleriyle adeta birer müzeyi andırmaktaydılar. Hamam sefaları Bizans İstanbul'unun ilk yüzyıllarında o derece popülerdi ki, halk kilise ayinlerine gitmek yerine buralarda vakit geçirmelerini tasvip etmeyen din adamlarının sürekli tenkitlerine maruz kalıyorlardı. Dini otoritelerin bu kesin tavrına rağmen, yine de bir papazın günde iki defa hamama gitmekle yetindiğini, zira üç defa gidemediğini ileri sürdüğü bilinir. Dolayısıyla, Bizans İstanbul'unda hamamlar az önce sözünü ettiğim dışa dönük yaşam tarzının vazgeçilmez bir unsuruydu. Bunlar arasında en meşhur ve en görkemli olanlarından biri Roma İmparatoru Septimius Severus (193-211) tarafından yaptırılan ve daha sonra I. Constantinus tarafından büyütülerek kullanılmaya devam edilen Zeuksippos Hamamıydı. Yine Bizans öncesi dönemden kalma Akhilleus Hamamı ile Constantinus'tan sonraki imparatorların yaptıkları Costantiniana ve Dagistheos gibi hamamlar da kentin önemli sosyal tesisleri arasında yer almaktaydı. Hatta, V. yüzyılın ilk yarısına ait bir kaynaktan (Notitia Urbis Constantinopolinaa) kentte dokuz büyük halk hamamı ile 153 özel hamam olduğunu öğrenmekteyiz.

Bu hamam eksenli yaşantı, şehre bol miktarda su temin edilebildiği müddetçe süregelmiştir. Ancak Istranca'dan su taşıyan Valens kemerinin 626'da Avar akınları sırasında tahrip edilmesi ve 768 yılına kadar onarılmaması nedeniyle kentin su kaynağında şiddetli bir azalma olduğu görülür. Böylelikle hamamlar birer birer terkedilmeye yüz tutmuş, bir kısmı başka amaçlarla kullanılan yapılar haline dönüşmüş, kısacası yukarıda sözünü ettiğimiz yaşam tarzı sona ermiştir. Örneğin, meşhur Zeuksippos Hamamı VIII. yüzyıldan sonra hapishaneye çevrilirken, Dagistheos Hamamı ise IX. yüzyıl başlarında bir keşişin sığınak olarak kullandığı metruk bir binadır. Yüksek sosyal tabakadan bazı zengin ve seçkin kişilerin konutları dışında kalan evlerde özel banyo ve hamamların henüz yaygınlaşmadığı bir çağda, hiç şüphesiz kentteki halk hamamları varlıklarını bir şekilde sürdürmüş olmalıdırlar. Fakat şurası da kesindir ki, VII. ve VIII. yüzyıllarla birlikte bir yaşantı biçimi sona ermiş, bundan böyle insanlar hamamlara en fazla haftada bir ve yalnızca yıkanmak üzere gitmeye devam etmişlerdir.

Hamamların Bizans sosyal yaşamının bir parçası olma özelliğini kaybetmeleri, gördüğümüz gibi kentin su gereksinimiyle yakından ilişkili bir olaydır. Fakat VII. yüzyıldan sonra kent yaşamı-

nın o güne dek belirleyici özelliği olan ve antik çağdan miras kalan dışa dönüklük olgusunun yok olmaya başgösterdiğini başka alanlarda da, örneğin halkın eğlence hayatındaki değişikliklerde de izleyebiliyoruz. İlk olarak tiyatrolardan kısaca söz edebiliriz. V. yüzyılda çoğunlukla pandomim ve mim gösterilerinin sahnelendiği en aşağı dört ile yedi tiyatroya sahip olan kentte, Bizans kilisesinin bu tür gösterilere karşı getirdiği çeşitli engel ve yasaklamalar neticesinde, VII. yüzyılın sonlarına doğru tiyatrolardan hiçbir iz kalmadığı görülür. Kynegion isimli amfiteatr binası ise VIII. yüzyılda hâlâ ayakta durmakla birlikte, artık mahkumların idam edildiği bir yer olarak kullanılmaktaydı.

Benzer gelişmeler, Hipodrom'da sergilenen araba yarışları ve diğer gösteriler için de geçerlidir. Bizans halkının en önde gelen ve en yaygın eğlencesi olan araba yarışları yine bir Roma geleneğinin uzantısıdır. Bu yarışlarda rekabet eden takımlardan Maviler ile Yeşiller'in adlarını sanırım pek çoğunuz duymuşsunuzdur. Kırmızılar ve Beyazlar ise Bizans devrinde nispeten geri planda kaldıkları için, onlardan pek fazla söz edilmez. IV. ve VIII. yüzyıllar arasında, bu takımların sportif faaliyetlerinin yanısıra politik etkinlikler de gösterdiklerini ve zaman zaman siyasi olaylara yön verip, şiddetli ayaklanmalara dahi kaynak olduklarını biliyoruz. Örneğin Imparator lustinianos devrindeki meşhur Nika ayaklanması (532), önce Yeşiller'in Hipodrom'da başlattıkları ve Maviler'in de kendilerine katılmalarından az sonra Hipodrom'un dışına kayarak tüm kente yayılmış olan bir harekettir. Bu nedenlerden ötürü Konstantinopolis Hipodromu'nu gözümüzde sadece araba yarışlarının yapıldığı alelade bir spor alanı gibi canlandırmamalıyız. Hipodrom'un en belli başlı özelliği, gerek yarışlar, gerek bazı tören ve gösteriler vesilesiyle, kent halkının imparatorlarıyla yüzyüze gelebildikleri, istek ve şikâyetlerini veya siyasi tutumlarını imparatora direkt olarak aktarabildikleri tek yer olmasıydı. Lakin başkentin sosyal ve siyasal yaşamında çok önemli rol oynayan Maviler ile Yeşiller varlıklarını her ne kadar XII. yüzyılın sonuna kadar sürdürmüşlerse de, VII. yüzyıldan sonra siyasi güçlerini kaybetmişler ve bunun yanısıra sayıları giderek azalan araba yarışlarının dışında, ancak saray seremonilerinde boy göstermeye devam etmişlerdir. Bu arada XII. yüzyılda Bizans'ta yayılan Batı etkisi altında bazı Avrupa sporları, örneğin Fransız tarzı turnuvalar, Konstantinopolis'te çok moda olmuş, ve nihayet 1204'teki IV. Haçlı seferinin ardından araba yarışları tümden yok olmuştur. İşte burada da, tiyat-

ro ve hamam örneklerinde olduğu gibi, antikiteden ortaçağa geçiş dönemi olarak kabul ettiğimiz, VII. yüzyılı takip eden bazı gelişmelerin Bizans İstanbul'unda gündelik yaşama yansımalarını görüyoruz.

S.E.- Efendim, ben daha çok, önceki konuşmacıların bahsettiği bazı konuları tamamlamak istiyorum, bunun başında Erdem Bey'in bahsettiği ilk İstanbul konusu geliyor. İlk İstanbul nerede kurulmuştu? Çok eski, prehistorik insanların, bilhassa akarsuların uçlarındaki tepecikleri tercih ettiklerini, Fikirtepesi örneğinde de görüldüğü gibi M.Ö. 4000-3000'de bize açık olarak gösteriyor. Şu halde biz, İstanbul'un ilk insanlarının nerede yaşadığını arayacak olursak bunu Sarayburnu'nda değil, doğrudan doğruya, Ali Bey ile Kağıthane dereleri arasında, Silâhtar Ağa eski elektrik fabrikasının yukarısında Silivri Tepesi'nde aramak gerekir kanaatindeyim. Düşünün ki, önünde Haliç gibi en nefis balıkların toplandığı, çünkü bir lüfer akınında bütün lüferler Haliç'e girerdi ve kolaylıkla avlanabildiği, çevresinin gayet verimli topraklara sahip olduğu tatlı suların da bol miktarda olduğu bir yer vardı. Binaenaleyh bence ilk insanlar sanıldığı gibi aptal değillerdi ve İstanbul'un en rahat yaşanabilir, en mükemmel yeri olan iki derenin arasındaki arazide yerleşmişlerdi. Arkeologlar nedense burada araştırma yapmazlar, bunun nedenini bir türlü bilmiyorum. Benim görüşüme göre, İstanbul'un ilk insanlarının yaşadığı yeri oralarda aramak gerekir.

N.B.- Müzeye oralardan gelen birtakım eserler var.

S.E.- Var. Orada tapınaklar falan kurulmuş demek ki, birşey varmış ki orada daha geç devirlerde böyle birtakım mabetler, sunak yerleri filan yapılmış. Ben çok gençken, okuldan kaçmıştık bir gün, gezerken o tepelere çıkmıştım. Gerçekten oralar o zamanlar kuş uçmaz kervan geçmez yerlerdi. Birtakım mahzen deliklerini, ağızlarını filan gördük, ama korkudan giremedik o zaman.

İkincisi, Roma şehri olarak İstanbul, forumlarıyla, direkli caddeleriyle, tiyatrosuyla, yarış sahasıyla, hipodromuyla, vesairesiyle bütün Akdeniz şehirleri gibi antik şehir karakterindeydi. Fakat bugün İstanbul'un eski durumunu gösteren resimler, desenler yapıyorlar. İstanbul'un Türkler tarafından fethine kadar pırıl pırıl bir antik şehir görünümünde olduğunu çiziyorlar. Yok böyle birşey, yani İstanbul yavaş yavaş tipik bir ortaçağ, Akdeniz liman şehri olmuştur. Bunu da bugüne kadar gelebilmiş olan bazı seyahatnamelerden öğrenmekteyiz.

Şehrin pırıl pırıl düzenli bir şehir olduğunu sanmamak lazım. Şu kadarını söyleyeyim ki, Beyazıt'taki hamamın temelinde bulunan taşların bir kısmının ait olduğu anıtın tepesinde, Bizans döneminde bir keşiş yaşıyormuş. Keşişler, bilhassa dünyadan çekilmiş olan bazı din adamları, sütun tepelerinde yaşamaya bayılıyorlar, sütun tepesinde yaşayan dünyadan çekilmiş kişilere Stilites deniliyor. Bu anıtlar sanıldığı gibi pırıl pırıl, sonuna kadar muhafaza edilmiş değillermiş. Hatta bir seyyahın söylediğine göre, İstanbul sokakları son derece pis ve darmış. İnsanlar buralarda gece yalnız gezmeye korkarlarmış.

Kilise ve manastırlara gelince, evet İstanbul'da bol sayıda kilise ve manastır var, Janin tarafından isim olarak tespit edilen kilise ve manastır dört yüz elliyi buluyor. Ancak şunu belirteyim; birincisi, bir manastır veya bir kilise kurulmuştur, fakat bu kurulduğu andan İstanbul'un fethine kadar sağlam olarak ayakta durduğunu ispatlamaz. İkincisi, Bizanslılar'ın bir adeti var; bir kilisenin çeşitli mekânlarını, bölümlerini ayrı azizlere ithaf ediyorlar. Mesela bir kiliseden bir tek isimle değil, içinde dört-beş tane ayrı azize veya azizeye ithaf edilmiş bölümler olduğundan, dört-beş isimle bahsedilir. Bunlar ayrı ayrı isim aldığından, sayıları dört yüz elliye çıkıyor. Fakat aslında bunların bazıları tek bir kilisede birleşebiliyor. Bunu da hesaba katmak lazım.

Ayrıca şu hususa da işaret etmek isterim ki, Anadolu'da yerleşmiş olan Türkler'in bir şenlendirme politikası var, yani fethettikleri yerlerde harap buldukları bazı kilise ve manastırları şenlendirmek gayesi ile bir islami tekkeye, zaviyeye, camiye çeviriyorlar ve bu şekilde kullanıyorlar. Bir de şu var, fethedilen İstanbul'da öyle yağma usulü yok. Ancak evler özel mülkiyete geçiyor, ama mîrî dediğimiz binalar, kamu binaları doğrudan doğruya vakfa ait, ancak vakıf yapılabiliyor, yoksa kapanın elinde kalmıyor. Hatta birisi bir yeri kazarken arazide sütunlar bulmuş, bunları evinde kullanmaya kalkışmış, hakkında şiddetli ceza tedbiri alınmış, çünkü sütunlar devlete aittir deniyor. Bu kadar da Osmanlı'nın şiddetli hükümleri ve nizamları var. Şu halde İstanbul'un fethinden itibaren, ilk ihtiyaçlar için, bazı harap, bakımsız kalmış kilise ve manastırlar kullanıma açılıyor. İslam ibadetine göre peyderpey yürüyor bu iş. Neticede elimizde, tespit edebildiğimiz kadarıyla, aşağı yukarı 40 kadar dini bina, cami veya mescide çevrilmiş durumda. Fakat bunlar hepsi de sağlam ele geçmiş binalar değil. Bir kısmı oldukça yıkık, sadece iki üç duvarı kalmış yapılar. Mesela Edirnekapı, Ka-

ragümrük civarındaki Kasımağa Mescidi denilen yapı, camiye çevrildiğinde ancak iki duvarı vardı, sonra 1894 depreminde yıkıldı, yeri gecekondu oldu. Sonra nasıl olduysa birileri bunları temizledi, ihya etti, şimdi tekrar cami olarak kullanılabiliyor. Fakat bugün duvarları tekrar tetkik edecek olursak, ancak iki duvarı gerçekten Bizans dönemine ait olduğu görülür. Fakat bu, şenlendirme politikasının bir örneğidir, bu bina bir harabe halinde bulunmuş ve bir mescide çevrilerek, vakıf haline getirilmiştir. Bu 40 kadar irili ufaklı kilise ve camiden, çeşitli sebeplerle on-on beş kadarı yok oldu. Bir kısmı yandı, yıkıldı, bir kısmı şehri güzelleştiriyoruz diye, istimlaka tabi tutuldu. Atatürk Bulvarı'nın kenarında bir tane Bizans kilisesi vardı ki, Sekbanbaşı ibrahim Ağa adına mescide çevrilmişti, pekâlâ orada durur, restore edilir ve yaşatılırdı. Fakat anlaşılmaz bir sebeple, Lütfi Kırdar İstimlakları sırasında orayı da yıktılar. Karşısında da İstanbul'un en eski çeşmesi olan Kırk Çeşme vardı, o da yerinden kaldırılıp başka yere monte edilecek diye söküldü, bir daha da yapılmadı gitti. Sanırım bunun bir levhası Ayasofya Müzesi'nde yer almaktadır.

Kiliseler için durum bu. Bu arada Konstantin'den itibaren kilise yapılmaya başlandı denildi, ama Konstantin'in gerçekten inanmış bir Hıristiyan olduğu da biraz tartışılabilir bir konu. Konstantin Hıristiyanlığa yeşil ışık yakmış, ama anlaşıldığına göre bir taht mücadelesi sırasında karşı tarafın ordusundaki gizli Hıristiyanları kendi tarafına çekmek için bir politika bu. Kendisi de bir taraftan paganizmayı, yani çok tanrılığı tamamen reddetmiş birisi değil. Ayasofya'yı ona izafe ederler, hatta "Azizlerin içinde Aziz Konstantin" diye onu da aziz yapmışlardır Hıristiyanlar, ama Ayasofya'nın tamamlanıp bitirilmesi oğlu zamanındadır. Onun için Konstantin'in kilise yapımı hususundaki payı tartışılabilir. Ancak belki ölmek üzereyken, Hıristiyanlığı kabul etmiş olabilir.

Saraylara gelince; arkadaşımız Manganlar Sarayı'ndan bahsetti. Gülhane'deki saray kalıntıları sadece mahzen halindedir ve bunların araştırılması İstanbul'un işgali sırasında, 1920-22 yılları arasında yapılmıştır. Bunun da sebebi, Fransız ordusunun ağırlıklarını ve şaraplarını oradaki askeri binaların içine koyması. Fransız askerleri, sıcakta şarapları bozulmaya başlayınca, "Şu mahzenleri temizleyelim de bunları şaraphane yapalım," diye Fransa'dan arkeologlar getirmişler, bu temizlenme sayesinde elimizde buranın rölevesi ve planları var. Tabii bunlar da bizim amatör arkeologlarımızı heyecanlandırıyor efendim "Bizans imparatorlarının hazinesi

bunların içindedir muhakkak" diye. Birtakım ihtiyarlar var, emekli bir banka müdürü ile emekli general, bunlar tutturmaşlar "hazine bunların içinde, bunları açmalıyız" diye. Manganlar Sarayı hikâyesi bundan ibarettir.

1204'de Latinler'in İstanbul'u işgali konusu, hakikaten korkunç birşey. Her türlü rezaleti yapmışlar, bunu açık olarak kaynaklardan biliyoruz. Fakat bu Latinler, Batı memleketlerinden gelmişler. Bilhassa Fransızlar ve Flamanlar burada hakim olmuşlar Fransızlar'dan ikisinin hatıratı günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan bir tanesi Geoffroy de Villehardovin, bu haçlı ordusunun en başında gelen, yüksek rütbeli soylulardan birisi İstanbul'un güzelliğini, haşmetini ballandıra ballandıra anlatır. Fakat bir de, beş-on kuruş yağmadan kazanırım diye fazla bir zenginliği olmayan bu soyluların proletaryası var. Bunlardan biri de Robert de Clari adlı zavallı bir şövalye, bir şeyi yok, katılmış haçlılar arasına gelmiş. Villehardovin'nin durumu ve İstanbul'u görüşü ile Robert de Clari'nin görüşlerini karşılaştırmak son derece ilginçtir.

Arkadaşımız, İstanbul'daki Bizans kalıntılarının durumuna işaret etti. Şunu belirteyim, demin söyledim 40 kadar kilise ve şapel kalıntısı günümüze kadar gelmiş, fakat son 50 yıl içinde çoğunu biz ortadan kaldırdık bilinçsizce. Pekâlâ bunların bazıları korunabilir ve kullanılabilirdi.

Bunun dışında su sistemine bağlantılı olan bir hayli sarnıç var. Bu sarnıçlar 1890 yıllarında Strzygowski ve Forchheimer tarafından Viyana'da basılan bir kitapta tanıtıldı. Fakat ondan sonra İstanbul'daki temel kazılarda, büyük inşaatlar sırasında bir o kadar daha sarnıç çıktı. Sarnıçlar bakımından İstanbul'un altında ikinci bir İstanbul daha var. Bizanslılar bu sarnıçlara büyük önem vermişler. Öyle tahmin ediyorum ki, bütün antik ve ortaçağ şehirleri içinde sarnıç bakımından en zengin şehir İstanbul'dur. Beyazıt meydanının tanzimi sırasında üç tane küçük sarnıç çıktı. Bunlar röleveleri bile çıkarılmadan yıkıldı gitti. Bunun dışında Beyazıt alt geçidinin içinde iki sarnıcın kalıntısı vardır. Bir tanesi oradaki elektrik idaresinin altındadır, sütunların önünü kapattılar. İkincisi ise, içinde döner satılan bir dükkânın arkasında kalıyor. İşin enteresan tarafı bu iki sarnıç yan yana oldukları halde, aralarında fark var. Bir tanesi cadde seviyesinde, diğerinin ise ancak kubbeleri görünüyor, onun da aşağısında. Bu tabii ki, İstanbul'un topografik değişiminin neticesi. İstanbul'daki ana toprak aşağı yukarı, bugünkü nivoya nazaran iki-üç m'den sekiz-dokuz m'ye kadar değişi-

yor. Arkadaşımız Roma Çağı'na ait Çemberlitaş'taki mezarlardan bahsetti. O mezar taşları aşağı yukarı sekiz m aşağıda çıkmıştır. Bazı yerlerde Juliana Anikia'nın sarayının mozaiklerinden bahsedildi, Belediye Sarayı yapılırken çıktı bunlar. Mozaik döşeme Roma Çağı'nın geç devrine, VI. yüzyılın başlarına ait idi. Bunlar sekiz m'de çıktı. Tabii bizim canavar gibi buldozerlerimiz o mozaikleri kazıdı ve Marmara Denizi'ne döktü. O zaman iyi kötü biraz sesimizi çıkarıp, bunları hiç değilse panolar halinde çıkarıp Belediye Sarayı'nın duvarlarında süsleme unsuru olarak kullanılmasını teklif ettik, ama dinleyen olmadı. Çok modern panolarımız, biliyorsunuz, şimdi Belediye Sarayı'nın duvarlarını süslemekte.

N.B.- Rölevesi yapılabildi mi, fotoğraf çekilebildi mi?

S.E.- Hiçbir şey yapılamadı, hatta ne diye girip bakıyorlar, fotoğraf çekiyorlar diye epey olay oldu.

Sarnıçlar İstanbul'un topografyası bakımından önemli Bizans yapılarının yükselmesini sağlıyor. İstanbul engebeli olduğu için, bu engebeleri düzlüyor, birtakım teraslar meydana getiriyor ve üzerlerine yapılan binaların daha haşmetli görünmelerini sağlıyor. Fakat aynı zamanda bu sarnıçlar üstlerindeki binaların planını da bize kabaca vermektedir. Bu önemlidir. Bazı sarnıçlar dikdörtgen veya kare sarnıç olarak yapılmış, fakat bir kısmı bir binanın alt yapısı iken sonra sarnıca çevrilmiş. Dolayısıyla üstteki binanın ana çizgilerini bunlarda bulmak mümkün. Mesela bu tip bir sarnıç, şiindi bilmiyorum ne haldedir, Babıâli'nin biraz yukarısında, eski Acımuslak Sokağı vardır, bu sokağın ucundadır.

Tabii erken Bizans çağından kalma anıtlar da vardır İstanbul'da, bunlardan birkaç tanesi hâlâ görülmektedir: Bir tanesi Sarayburnu'nda, bir tanesi Kıztaşı, bir tanesi çok güdükleşmiş bir halde Cerrahpaşa'da Arcadius Sütununun temel kısmı. Arcadius Sütununu ortaya çıkarmayı Fatih Belediyesi'ne teklif ettik.

Tabii Nevra Hanım'dan gündelik yaşam konusunda başka birşey daha beklerdim. İstanbul'daki Bizans Çağı halkı nasıl yaşardı, ne yer, ne içerdi?

N.B.- Hocamıza teşekkür ediyorum. Bu arada ben de bir iki ilave yapmak istiyorum. Latin istilası sırasında giden pek çok eserin kaydını kaynaklardan biliyoruz. Hipodrom'dan giden dört tane at bugün San Marco meydanındaki kilisenin üst katında. Onun yanısıra, San Marco'nun hemen köşesinde, gene İstanbul'dan gittiğini çok iyi bildiğimiz tetrahlar heykel grubu var. Bunların eksik bir parçası, 1960'lı yıllarda Bodrum Camii'nde bulunarak İstanbul

Arkeoloji Müzesi'ne getirildi. Kırmızı porfirden yapılmış, Diokratien zamanının dörtlü yönetiminin dünyadaki ender izlerinden bir tanesi. Diğer bir önemli parça ise, Saraçhane'deki St Pollioktos'tan giden payeler ve paye başlıkları. Bunlar da San Marco meydanında, bugün Venedik'e gelenleri karşılıyorlar. San Marco meydanına büyük kanaldan gelirseniz, sizi iki tane anıtsal sütun karşılar. Bu sütunların da İstanbul'dan geldiğini Latin dönemi kayıtlarından biliyoruz. Zaten bu dönemde Venedik ile İstanbul arasında çok yoğun bir kültür alışverişi var. San Marco'daki kilise de Bizans mimarlığının çok güçlü etkilerini gerek iç dekorasyonunda, gerekse mimari tarzında yansıtıyor. Şimdi sözü tekrar Erdem Bey'e veriyoruz. Kendisi şu anda yaşayan Bizans anıtlarının patronu. İstanbul'daki Bizans anıtları nelerdir? Durumları nasıldır? Nasıl gezebiliriz? Ayasofya'nın son durumuna da değinerek bizi aydınlatmasını rica edeceğiz.

E.Y.- Teşekkür ederim. Bugün Bizans döneminden kalan eserlerin nelerini görebiliriz? Nasıl görebiliriz? Bence bu eserler ikiye ayrılıyor. Bir grubu bugün müze işlevinde olanlar, bir grubu da dini amaçla kullanılanlar. Ayasofya, Fethiye ve Kariye müze işlevinde olanlardır. Dini amaçla kullanılan Bizans kiliseleri de vardır. Gül Camisi ve Kocamustafapaşa Camisi bunlar içinde ilk akla gelenlerdir. Bu yapılar namaz saatlerine ve belirli dini kurallara uygun olarak görülebilir. Bir devlet misafiri geldiği zaman bile ancak başına örtü, ayağına terlik verilerek bu yapıları gezmesi mümkün olmakta. Bu yüzden müze işlevinde olanlar çok daha rahat gezilip görülebilir. Ayasofya'ya gelince, Sayın Semavi Eyice'nin de değindiği gibi, başlangıcından sonuna kadar aynı düzende, aynı bakımda değildir. Iustinianos Ayasofya'yı açtığı zaman, "Ey Süleyman, seni geçtim" diye mabetten içeri girer. Ama bir takım seyahatnamelere göre bu muhteşem yapı İstanbul'un fethi sırasında oldukça büyük zarar görür, tanınmaz hale gelir. Demek ki, Ayasofya bile ilk yapıldığından bugüne aynı kalamamış. 1934'de bakanlığın emri ile Ayasofya'nın müzeye çevrilmesine karar verildiğinde müzeciler toplantıya çağrılmış ve kendilerinden bir plan istenmiş. Onlar da Ayasofya'nın avlusunda, tümüyle Bizans mezarlıklarından toplanan mezar taşları, zeminde Bizans lahitleri, alt katta sütunlar ve sütun başlıkları, üst katta da yazmalar ve çiniler bulunuyor diye bir rapor hazırlamışlar. O yıllarda Abidin Özmen adında harika bir Milli Eğitim Bakanı var, o bu duruma karşı çıkmış. "Ayasofya anıt yapıdır, anıt olarak teşhir edilmesi gerekir. Onun için arkeolo-

jik eserler Arkeoloji Müzesi'ne Türk İslam eserleri Türk İslam Eserleri Müzesi'ne gidecek. Bahçe de öyle mezarlığa dönüştürülemez" demiş. Ayasofya anıt olarak kalmış. Ayasofya'nın müze olarak kuruluşundan da bahsetmek istiyorum: Önce küçük çapta bir onarım yapılmış, sıvaları yenilenmiş, düşen birkaç parça yerine konmuş, Atatürk'ün ve Abidin Özmen'in çabalarıyla müze açılmış. Daha sonraları Amerikalılar ile çalışmalar yapılmış ve mozaikler ortaya çıkarılmış. Ayasofya'da Bizans mozaiklerinin hem en erken, hem de en gelişmiş dönem örnekleri var. Bizans eyaletlerinden getirilen mermerlerin, sütun başlıklarının toplandığı yer olarak da önemli. Ayasofya bütün bunları kompoze ediyor, ama bu arada bütün Roma'nın eserlerini de tek tek, ayrıntılı olarak gözler önüne seriyor. 1982'den bu yana büyük bir onarıma girdik. Ama onarım bilinci yeterli mi yetersiz mi tartışma konusu. Ayasofya'nın bence iki yönlü onarımı var. Önce binanın kendisini kurtarmalı, sonra içe yönelmeliyiz. Biz uzun yıllar bu ikisinin ayrımını yapamamışız. Binanın kendisini kurtarmaktan çok içerdeki kalem işleri ile oynamışız. Şimdi ise daha bilinçli. Bir yandan üst örtünün kurşunları açılıp yeniden kurşunlanırken, bir yandan da kubbedeki sondaj devam ediyor. Beton sıva kalacak mı? Çamur sıva olacak mı? Bunun tartışması Üniversitelerle bağlantılı olarak sürüyor. Bu arada da, Japonlar ile fotogeometri çalışmaları devam ediyor. İçerde de yeniden bir iskele kuruyoruz. İlk başta, inip çıkan ahşap bir iskele vardı.

Bu sefer asansörlü, hidrolikli bir iskele kuruluyor.

N.B.- Bu iskele sadece kubbe için mi yapılıyor?

E.Y.- Kubbe için yapılıyor.

N.B.- Yurtdışında pek çok örnek var, kubbenin içine iskele kurulabiliyor. Floransa'daki yapılarda ziyaretçiyi engellemeyecek, rahatsız etmeyecek şekilde, sırf kubbenin içine konstrüksiyonla iskele yapılıyor.

E.Y.- Ayasofya'nın onarımını Kültür Bakanlığı'nın Röleve Restorasyon Müdürlüğü yapar. Onarımlarla Ayasofya Müze Müdürlüğü'nün hiç bir ilgisi yoktur. Nezih arkadaşımızın değindiği tür iskeleyi değil de, bu tür iskeleyi seçme nedenlerini bilmiyorum.

N.B.- Erdem Bey'e teşekkür edip tekrar Nevra Hanım'a dönüyoruz. Özellikle Bizans yaşantısı ve Bizans'ın bugüne kadar gelen etkileri konusunda bilgi rica ediyoruz.

N.N.- İzin verirseniz, gündelik yaşamın önemli ayrıntılarından biri olan yiyecek içecek konusuna girmeden önce, üzerinde

epeyce durduğumuz I.Constantinus'un Hıristiyanlığı konusunda söylenenlere bir ilave yapmak istiyorum. Semavi Bey'in de açıkladığı gibi, Constantinus'un dini inançları, yani onun ne derecede Hıristiyan ne derecede pagan olduğu hakkında Bizans araştırmacıları bolca tartışmışlar ve bu konuda çeşit çeşit görüşler belirtmişlerdir. Bazıları onun bir Kripto-pagan olduğunu, yani siyasi sebeplerden ötürü Hıristiyanlığı benimsemiş gibi göründüğü halde, aslında eski pagan inançlarını gizlice sürdürdüğünü ve güneş tanrısı Helice/ Apollon'a tapmaya devam ettiğini ileri sürerler. İzlediği esnek ve serbest dini politika çerçevesinde paganlara gösterdiği müsamaha ve ancak ölüm döşeğinde vaftiz oluşu, Hıristiyanlığı o ana kadar gerçekten benimsemediğinin göstergeleridir. Bazıları ise Constantinus'un politik nedenlerle Hıristiyanlığa yönelmeyi düşünmüş olamayacağını, zira IV. yüzyılın ilk yarısında sayıları imparatorluk nüfusunun onda birini bile bulmayan Hıristiyan halkın siyasi desteğinin kendisine pek fazla güç veya avantaj getiremeyeceği görüşünü savunurlar. Fakat olaya tarihi bir perspektiften bakıldığında, Constantinus'un şahsi dini inançlarının ne olduğu aslında o kadar da önemli değildir. Mühim olan, Constantinus'un Hıristiyanlık dinini ne derecede içtenlikle benimsediği veya benimsemediğinden ziyade, tarih sahnesinde olaylara nasıl ve ne şekilde yön vermiş olduğudur. Bu açıdan, Hıristiyanlık tarihine etkileri günümüzde dahi hâlâ hissedilir bir biçimde damgasını vurmuş, Doğu Hıristiyanlık alemindeki gelişmelere yön vermiş ve Bizans'ta devlet-kilise arası dengelerle ilişkilerin temellerini atmış bir kişi olarak Constantinus'un önemi büyüktür.

Gelelim yiyecek-içecek konusuna. Maalesef bu konu çerçevesinde, özellikle halktan insanların beslenmelerine ilişkin bilgilerimiz oldukça kısıtlı sayılır. Ayrıca Bizans devrinin ilginç bir özelliği var: O zamanın yemek tariflerini, günümüzde olduğu gibi yemek kitaplarında değil, tıbbi içerikli eserlerde, doktorluk ve ecza kitaplarında bulmak mümkün oluyor ancak. Bu eserlerde çeşitli yiyeceklerin besin değerleri ve sıhhi bir yaşam için takip edilmesi öngörülen ideal aylık diyetler eşliğinde yemek tariflerine de rastlıyoruz. Bunların yanısıra bir de Bizans başkentini ziyaret etmiş yabancı seyyahların yeme ve içme adetleri üzerine aktardıkları bilgilerden haberdarız. Bunların ilginç yanı ise Bizans kültürünün dışından gelen kişiler olarak seyahatnamelerinde çoğunlukla değişik veya olağanüstü buldukları, olumlu ya da olumsuz tepki gösterdikleri şeyleri anlatmaları. Örneğin Kremona'lı Liutprand isimli

bir İtalyan din adamı var. X. yüzyılda elçi olarak iki kez gelmiş Konstantinopolis'e, fakat Bizanslılar'ın yeme ve içme adetlerinden hiç mi hiç haz etmemiş. Kendisine ikram edilen yağa bulanmış, ağır balık sosları içersinde yüzen yemekleri son derecede iğrenç bulduğunu yazan Liutprand, ayrıca Bizans şaraplarının da içlerindeki katkı maddeleri yüzünden içilemeyecek kadar kötü lezzetli olduklarına işaret etmiş. Bununla birlikte XII. yüzyılda Pisalı Burgundio isimli bir hukukçu ve diplomatın Bizans şaraplarının üretimiyle ilgilendiği ve bu konudaki bazı Grekçe metinleri Latinceye tercüme ettiği bilinir. Bizans şarapları arasında en değerli sayılanları, Mora yarımadasındaki Monemvasia'da üretilen Malvasia adlı şarapla, Girit, Sakız ve bazı diğer Ege adalarının şaraplarıydı; Trakya ve Anadolu üzümlerinden yapılan şaraplar ise nispeten daha az revaçtaydı. Dolayısıyla başkentin en namlı meyhane ve tavernalarında muhakkak Monemvasia ve Girit şarapları bulunurdu.

Yiyecek deyince, fakiriyle zenginiyle herkesin yediği ekmek geliyor akla ilk önce. Konuşmanın başında VII. yüzyılın bir dönüm noktası olarak, Bizans İstanbul'unda, gündelik yaşama ilişkin öneminden bahsetmiştim. Kentin iaşesi açısından yine aynı yüzyılda gördüğümüz diğer mühim bir olay ise Mısır'ın önce İranlılar, ardından da Araplar tarafından fethedilmesidir. Böylelikle IV. yüzyıldan itibaren kentin başlıca tahıl ambarı vazifesini gören Mısır ebediyen Bizans kontrolünden çıkıp İslam dünyasına dahil olurken, Bizanslılar tahıl ihtiyaçlarını karşılamak için başka yörelere yönelmek zorunda kalmışlardır. Gerçi bundan sonra Karadeniz civarı, Trakya, Makedonya ve Anadolu'dan buğday temin edilebilmiştir. Fakat kent yaşamında yine büyük bir değişiklik olmuş, I. Constantinus'un kentte nüfus artışını teşvik için Roma'dan örnek alarak uygulatmaya başladığı ve VII. yüzyıla kadar süregelen Annona adı verilen halka bedava ve düşük fiyatla ekmek dağıtma geleneği tümden ortadan kalkmıştır. Sonraları fakir halkın yiyecek ihtiyacını karşılama görevini Bizans kilisesi üstlenmiş ve dolayısıyla Roma devrinden beri sivil bir vatandaşlık hakkı olarak süregelen Annona müessesesi nihayet dini bir hayır kurumuna dönüşmüştür. Bazı araştırmacılar ise VII. yüzyıldan itibaren azalan tahıl stoklarıyla beraber ekmek tüketiminin düşmesi sonucunda, kentte o devre kadar yalnızca zenginlere mahsus olduğu sanılan et tüketiminin halk arasında da arttığını ileri sürerler. Yine de kent halkının her devirde en çok tükettiği yiyecek maddeleri ekmek, çeşitli

sebze ve yeşillikler, zeytin ve zeytin yağı, taze veya kurutulmuş balık ve daha az olmakla beraber bazı meyvalardan oluşmaktaydı.

Vakit elverdiği kadarıyla sizlere Bizans İstanbul'unda gündelik yaşamdan bazı ayrıntılar aktarmaya çalıştım. Tabii bahsedilebilecek daha birçok ayrıntı vardı: Giyim-kuşam; eğitim; ev ve aile yaşamı; doğum, evlenme, ölüm ve ölü gömme adetleri, batıl inançlar gibi. Fakat son olarak bibliyografik bir ekleme yapmak ve bu ilginç konu üzerine yazılmış birkaç kitaptan söz etmek istiyorum. Bu konudaki en etraflı çalışma, Phaidon Koukoules'in "Byzantinon bios kai politismos" (Bizans Yaşantı ve Medeniyeti) adlı altı ciltlik eseridir, maalesef bu, sadece Yunanca bilenlerin faydalanabileceği bir kitaptır. 1948-1957 yıllarında yayınlanan kitabın bir başka özelliği de biraz maksatlı olarak yazılmış olmasıdır; yazarı Bizans kültür ve medeniyetini eski Yunan medeniyetinin kesintisiz bir uzantısı olarak gördüğünden, Bizans yaşantısına dair verdiği tüm örneklerde Hellenistik çağın izlerini aramış ve vurgulamış, ayrıca tarihsel gelişme ve değişimleri de gözardı etmiştir. Dolayısıyla, Bizans yaşamındaki Hıristiyan öğelerin her dönemde aynı ağırlıkta ve yoğunlukta olduğunu iddia edenlerin çarpıtmaları kadar, Koukoules de, Hellenistik öğeleri ön plana çıkartırken Bizans tarihini benzer şekilde çarpıtmıştır. Halbuki, Semavi Bey'in konuşmasının başında belirttiği gibi, Bizans kültürü ve medeniyeti üç ana öğenin birleşiminden oluşmaktadır: Roma idari sistemi ve hukuku, Hellenistik kültür ve Hıristiyanlık dini. Sözünü edeceğim ikinci kitap ise Tamara Talbot Rice'ın "Everyday Life in Byzantium" (Bizans'ta Gündelik Yaşam) adlı 1967 basımı çalışması. Ancak bu kitabın başlığı biraz yanıltıcı, çünkü, gündelik yaşam o kadar geniş bir şekilde tarif edilmiş ki, kitap daha çok saray, kilise, idari sistem, ordu gibi Bizans medeniyetinin değişik yönlerini tanıtıcı nitelikte. Bu konudaki en son yayın ise 1988 yılında Atina'da düzenlenen, "Bizans'ta Gündelik Yaşam" başlıklı konferansta verilen tebliğlerin yine Atina'da 1989'da gerçekleştirilen toplu basımı. Ayrıca Cyril Mango ve Paul Magdalino gibi Bizantologların da gündelik yaşam konusunda daha önceki yıllarda yayınlanmış önemli makaleleri mevcut.

N.B.- Sayın Nevra Necipoğlu'na teşekkür ediyoruz. Başlangıçta olduğu gibi son değerlendirmeyi de Sayın hocamız Semavi Eyice'den rica ediyoruz. Bizans'ın Osmanlı yaşam tarzını etkilemesi konusunda da hocamızın söyleyeceği hususlar olacaktır.

S.E.- Bu konuşmalardan Bizans dönemine ait genel bilgiler

edinildi. Arkadaşımız Nevra Hanım biraz yiyip içmekten de bahsetti. Bu enteresan bir konu, şöyle ki, İstanbul'un saraylarında, aristokrasisinde mükellef yemekler yapılıp yeniliyordu, fakat yapılan incelemelere göre Bizans'ın normal halkı biraz eksik beslenmeyle kıvranıyormuş, bu tespit edilmiş bir konu. İkincisi, İstanbul iaşesinde önemli hususlardan biri balık, balıkçılık ve deniz ürünleri. Antik çağın başlarından itibaren İstanbul'un başlıca gelir kaynaklarından biri palamut balığı. Palamutun büyük bir rolü var. Çok şükür kuruttuk biz bunun kökünü. Lakerda da palamuttan yapılıyor biliyorsunuz, o da tamamen Bizans kökenli bir gıda maddesi. Kazılarda da enteresan olarak bol miktarda midye kabukları, istiridye kabukları bulunuyor Bizans tabakalarındaki, bilhassa Arkeoloji Müzesi'nin arkâ tarafındaki kazılar gösteriyor ki, Bizanslılar kabuklu deniz ürünlerini bol miktarda yiyorlar.

Bizans adetlerinden, saray törenlerinden bazıları bize geçmiş. Mesela alkış tutma. Bu tamamen Bizans'a mahsus bir şey, Osmanlı Sarayı'na da Bizans'tan geçmiş. Bunun yanında günlük hayatımıza geçmiş bazı adetler de var. Bizans musikisinden Türk musikisine geçmiş bir şey var mı, yok mu, araştırılıyor. Hüseyin Saadettin Arel bu konuda uzun çalışmalar yapmış ve kitap halinde yayınlanmış. Bu benim konum değil, bilemiyorum. Kilise müziği biliniyor, ama normal yaşamda dinledikleri müzik, profan müzik nasıldı? Bunun tam olarak bilinebildiğini sanmıyorum.

Yeme içme konusuna dönecek olursak, şu kadarını söyleyeyim ki Türkler yakın zamana kadar deniz ürünlerinin çoğunu yemezdi. Hâlâ midye, karides, istridye yemeyenler var, yeni yeni alışmaya başladılar. Balıkların bir çoğunu yemezlerdi, ancak klasik birkaç balığı bilirlerdi. Zaten balıkların adları da, dikkat edecek olursanız Grekçe'den, Bizans'tan gelmedir bize. Ve bunların hazırlanış, pişiriliş tarzı da Bizanslı'dır. Bu arada şuna işaret edeyim zeytinyağ bir Akdeniz bitkisi olduğu için bundan yapılan yemeklerin de kökleri araştırılırsa, Bizans'a kadar gider sanırım. Ama Yunanlı komşularımız bütün esas hammaddesi Ortaasya steplerinden gelmiş olan cacığı da zazikis adıyla milli Yunan yemeği yaptılar. Bugün Avrupa'daki Yunan lokantalarında zazikis diye görürsünüz bizim kırk yıllık cacığı, bunlar girift hususlar.

Bir de Hipodrom'daki oyunlardan bahsedildi, aklıma geldi. Büyük İmparatorluk Sarayı'nın sınırları içinde bir oyun sahası var, bunun adı da tzyganesterion, yani bu Türklerin Ortaasya'da at üstünde oynadıkları Çevgan oyunu. Bu Çevgan oyununun oynandı-

ğı yer Strikanetriyon oluyor. Pekâlâ Bizanslılar da Türkler'den etkilenmişlerdir. Nitekim büyük sarayın pavyonlarından biri de Muhratas Sarayı, yani Mahrut. Bizim Selçuklu kümbetleri şeklinde, sivri külahı olan bir pavyon varmış ve buna Pers pavyonu, Pers köşkü de diyorlar, bunu Türk olarak kabul etmek lazım. Çünkü Türkler Ortaasya'dan gelinceye kadar Avrupa'ya başka yollardan gelmiş olan Asya kavimlerine Bizanslılar "Türk" diyorlar, nitekim Macar kralına gönderdikleri tacın üzerinde "Türkler'in Kralına" diye yazı var. Bugün biliyorsunuz o taç Macarların kutsal tacı, Budapeşte'de. Buna karşılık Selçuklular, İran'da bir hâkimiyetten sonra Anadolu'ya girdikleri için onlara da "Pers" demişlerdir. Onun için Pers terimi geç devirde Bizanslılar arasında Türkleri ifade eder. Nitekim son dönem Bizans imparatorlarından birisi ağır bir şekilde hastalandığında çeşitli hekimler ile birlikte bir tane de Pers hekimi çağrıldı diyorlar, o Pers hekimi bir Türk hekimidir.

Genel bilgilerin bazılarını toparlamaya çalıştık, eksik bazı bilgiler kaldıysa ilerde onlar üzerinde de konuşabiliriz.

N.B.- Bizans İstanbul'unun konuşmaları son buluyor. Soru-cevap bölümüne geçiyoruz. Bu bölümde sorularınızı toplantımıza katılan konuşmacılarımıza yöneltebilirsiniz. Böylelikle güncel konulara da, karşılıklı olarak değinme fırsatı bulacağız.

İZLEYİCİ.- Efendim, ben bir noktaya temas etmek istiyorum. Karşımızda bin yıllık bir Bizans var, hatta bunun bir geçmişi bir de Roma var. Osmanlılar burasını aldı, bu bin yıldan fazla yaşayan Bizans'ın Osmanlı kurumlarına etkisi ne olmuştur? Bu konuya hiç temas edilmedi.

N.B.- Şunu belirtmekte yarar var, Bizans İstanbul'u iki saatlik konuşmaya veya iki dönüşümlü toplantıya sığacak bir konu değil. Bir Hipodrom'un, bir mozaiğin üzerinde bile saatlerce konuşulabilir. Hocamız sürenin sınırlı olması nedeniyle konuyu fazla açamadı, ama isterseniz kendisinden kısa bir açıklama rica edelim.

S.E.- Bizans'ın muhakkak ki bazı tesirleri var, çünkü bu Bizanslılar da son neferine kadar ortadan kalkmış diye birşey yok, aramızda kaynaşmış. Vaktiyle rahmetli Fuat Köprülü büyük bir etüd yayınlamıştı, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri" hakkında. Tabii orada bilhassa saray törenlerini tahlil ediyordu. Oldukça etraflı bir çalışma hatta çok enteresan bulunmuş ve İtalyanca'ya da çevrilerek İtalya'da da yayınlanmıştır.

Saray törenlerinde muhakkak ki bazı şeyler alınmış, bu görülüyor, fakat esas tesirleri tam olarak araştıracak olursak sanat tari-

hinden, mimarlık tarihinden günlük yaşama kadar çok şey var. Mesela sanat tarihçisi, mimarlık tarihçisi gözüyle araştıracak olursak, Osmanlı yapılarının hepsi Türk karakterinde olmakla birlikte, duvar tekniği bakımından Bizans'tan alınma birtakım metodlar var.

N.B.- Hatta Bizans ustalarının çalıştığına dair iddialar da var.

S.E.- Muhakkak. Mesela son devir yapılarından Kariye, Fenari İsa, bunların duvarlarında yürek biçiminde birtakım nişler var. Bu XIII.-XIV. yüzyıl Bizans yapılarında görülüyor. Fakat aynı yürek biçimindeki niş özbeöz Osmanlı eseri olan Yenişehir'deki Seyyid Mehmet Dede Zaviyesi'nin duvarında da var. Bu şunu gösteriyor; o eser tamamen Türk karakterinde yapılmış bir yapı, fakat duvarcı ustaları Bizanslı. Birçok şeyler böyle girmiş, ama bunları teker teker ayrıntılı olarak araştırmak, incelemek lazım. Aslında bu, başlı başına bir panel konusu olabilir.

N.B.- Hatta sempozyum konusu olabilir.

İZLEYİCİ.- Fuat Köprülü o kitabında, etkisi yoktur diyor.

S.E.- Olmamasına imkân yok, var tabii ki. Demin söyledim, Çevgan oyunu meselesi, muhakkak ki iki taraf da birbirinden etkilenmişlerdir, hiçbir etkilenme yoktur demek doğru değil.

N.B.- Alışveriş var.

S.E.- Olmamasına imkân yok. Mesela Bursa'da Hüdavendigar İmareti veya Camisi denilen binayı biliyorsunuz. Bunun Türk Sanatında alışılmamış bir cephesi var. Apartman gibi yüksek, çift sütunlar, ortasında açıklıklı bir cephe. Aynı cepheyi İstanbul'daki Vefa Kilise Camii olan eski Bizans kilisesinin cephesinde de görüyoruz. O kadar yüksek değil ama aynı espri, aynı devirde yapılmış. Bunu da aşalım, Batı Yunanistan'daki Arta'da Paragoritisa Kilisesi'nin cephesi de aynı, Hüdavendigar Camisi'nin eşi. Daha da ileriye gidersek, İtalya'daki bazı kiliselerin de cephesi aynı. Burdan şu netice çıkıyor; XIV. yüzyılda bir moda çıkmış, bugün nasıl mimaride bir moda çıkıyor Amerika'dan buraya kadar geliyor, onun gibi Türk Sanatına da girmiş, Bizans'a da girmiş. Yani birçok tesirler böyle girift, ama bunları tam ve objektif olarak inceleyip tespit etmek gerekiyor, ki bu büyük bir çalışma.

N.B.- Teşekkür ediyoruz, Nevra Hanım'ın değinmek istediği bir konu var.

N.N.- Semavi Bey son olarak objektiflikten bahsetti, ben de o konuya değinmek istiyordum. Bizans-Osmanlı etkişimlerinin, milliyetçi yaklaşımlardan vazgeçilmediği sürece, gerek Türk, gerek

Yunanlı araştırmacılar tarafından objektif bir biçimde çalışılmasının mümkün olmadığını düşünüyorum. Madem ki karşılıklı etkileşimlerden bahsediyoruz, bu çalışmaların tek taraflı olmaması lazım.

İkinci olarak da, Fuad Köprülü ve sözü geçen eserine dair söylenenlere bir şey eklemek istiyorum. Aslında çok kıymetli ve saygıdeğer bir tarihçidir Köprülü. Fakat öte yandan, Türkiye'de Bizans çalışmalarına çok büyük sekte vurmuştur. Özellikle tarih araştırmalarının Türkiye'de geri kalmasına maalesef, bizzat sebebiyet vermiştir biraz evvel sözü edilen eseriyle.

İZLEYİCİ.- Sayın Hocam, son Bizans imparatoru Konstantin'in Gül Camisi'nde medfun olduğu söyleniyor.

S.E.- Konstantin'in mezarının, Vefa'ya doğru bir yerde olduğunu daima söylerler, fakat doğru değildir. Gül Cami ile ilgisi yok. Gül Cami zaten fetihten az bir zaman sonra camiye çevrilmiş ve ondan sonra XVI. yüzyıl başında, II. Beyazıt devrinde şiddetli bir zelzele olmuş. 1509'da "Kıyame-i Sûrav" denilen bu zelzelede belki de üst yapı yıkıldı. Altında kimin olduğu belli olmayan bir yatır türbesi var.

İZLEYİCİ.- Birkaç sorum var, meşhur Olimpiya'daki Zeus mabedinin 392'de Teodosius tarafından İstanbul'a getirildiği ve 1204 yılında da malum çapulcular tarafından altının eritildiği söylendi. Elimde bir kitap var, kitapta çok enteresan birşey var; biz, İstanbul'u 1453'de aldığımıza göre, ilk camiyi de 1453'den sonra yapmamız gerekir. 1204'e dair bir harita var orada, bir camiden bahsediliyor, yeri de var.

Bizans tarihini okudum. Bunu araştırmak için, zannederim Büyük Leo'nun o devirde yaşadıysa, bir tamimi var. Dikkatinizi çekerim, 630-720 yılları arasında, Bizans İmparatoru, bizim ticaret arkadaşımız olan Araplar Constantinopol'e geldikleri zaman ibadet etmeleri lazım diye, bir mescid yaptırmış. Onun için biz Fatih Sutan Mehmet'e büyük tolerans sahibi derken, ondan sekiz yüzyıl evvel bir Bizans İmparatoru da aynı toleransı göstermiştir, çok enteresan birşey.

İkinci soru, İstanbul'un İstanbul adı ne zamandan beri kullanılmaya başlandı. Zannederim 1926'larda bir karar olarak ortaya çıkmıştı.

Üçüncüsü, Unkapanı'ndan Belediye'ye doğru giderken Fil Ahırları denen bir yer var, Bizans'tan kalma mı?

S.E.- Cami meselesine gelince, Arap Camisi'nin bunlarla hiç il-

gisi yok, o doğrudan doğruya bir Latin Dominikan Kilisesi olarak yapılmış, başka bir sebeple Arap Camisi denilmiş. Araplarla ilgisi yok.

İstanbul'daki cami meselesine gelince; herşeye rağmen Müslümanlarla, ticaret olduğu için bu gelen tüccarların ibadet etmeleri için küçük ibadet yerler yapmışlar, zaman zaman da yakmışlar. Türkler ortaya çıktıktan sonra da Türkler için de böyle bir ibadet yeri yapıldığını biliyoruz. Bunun yeri hakkında çeşitli görüşler var. Bir ara Sultanahmet civarındaymış, bir ara da Zindankapı'nın yukarısında bir bölge var, Süleymaniye'ye doğru çıkan yer, orada olduğu söylenir. Fakat eğer bu cami ayakta olsaydı fetih sırasında buna ayrı bir anlam, kutsal bir önem verilir, ihya edilir kalırdı. Halbuki İstanbul'un 450 civarındaki camisinin içinde en eski tarihe sahip olarak kaydedilmiş değil.

İstanbul ismi ayrı bir konu, onun hakkında çok yazıldı çizildi. Anadolu'daki köylerde, kasabalarda "En yakın şehre kasabaya gittim, cumaya gittim" derler, çünkü cuma namazı büyük camilerde kılındığı için, şehirde ve kasabalarda olur. Yani doğrudan doğruya "İstanbul" Polis'ten, yani şehirden geliyor, şehir olarak herhangi bir isimle ifade edilmiyor. Bu şehir kelimesi zamanla İstanbul'a dönüşmüştür, açık olarak görülüyor.

Yalnız "İstanbul" teriminin bugünküne nazaran değişmiş şekilleri, oldukça erken devirlerden itibaren görülebiliyor. Hatta Latin istilasında dahi böyle bir ismin varlığı mevcut. Bizim Osmanlı devri bu işe o kadar önem vermemiş, hatta paraların üstünde dahi "Konstantiniye" adı görülür. III. Mustafa bunu yasaklamak istemiş, ama kimse aldırmamış, bu böyle sürüp gitmiş, ta ki çağımıza kadar. Fakat İstanbul'da Türkçe konuşan, Rumca yazan Karamanlı dediğimiz Rumlar'ın kitaplarında da baskı yeri olarak "İstanbul" terimine rastlanıyor.

Fil Ahırları meselesine gelince; bunun ne derece doğru olduğunu bilmiyorum, çünkü Veliefendi koşu sahasının orada da Fil Damı var. Fillere karşı bu kadar özel sempatimiz olduğunu ben bilmiyorum, ama Fil Yokuşu diye bir yer var. Fil nereden gelecek buraya, mantıklı olarak düşününce aklım almıyor. Belki de deforme olmuş bir kelimeden geliyordur, bu da mümkün. O sizin söylediğiniz Fil Ahırları eski Pantokrator Manastırı'nın sarnıçlarından biri, yalnız meyilli arazide olduğu için dış tarafını büyük kemerlerle takviye etmişler. İstanbul'un yükseklik bakımından en dehşet

verici su sarnıçlarından biridir. Benim söyleyeceklerim bu kadar, teşekkür ederim.

N.B.- Biz teşekkür ederiz. Değerli konuşmacılarımız ve izleyicilerimiz, Bizans İstanbul'u başlıklı panelimiz sona ermiştir. Tabii Bizans İstanbul'unu iki saatlik bir panele sığdırmak imkan dışı, ama bu dönemle ilgili olarak, sizleri biraz da olsa bilgilendirebildiğimizi umuyorum. Teşekkür ederim.

"Osmanlı İstanbul'u"

6 Temmuz 1993

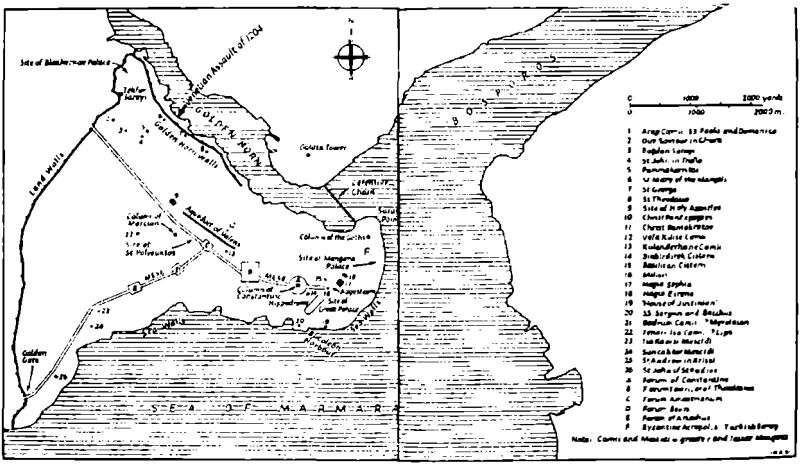
YÖNETEN: ÖNDER KÜÇÜKERMAN

Konuşmacılar: Aptullah Kuran, İlber Ortaylı, Edhem Eldem

Ö.K.- Değerli İzleyiciler, Yapı Kredi Kültür Merkezi, düzenlediği bu panelle, bizleri sizin karşınıza çıkardı. Bu düzenleme için, herşeyden önce Yapı Kredi Kültür Merkezi elemanlarına teşekkür ederiz. Bugün üzerinde konuşacağımız konu "Osmanlı İstanbul'u"dur. İlk sözü hocamız Sayın Aptullah Kuran'a veriyoruz.

A.K.- Çok teşekkür ederim. Değerli dinleyiciler, konuşmama "Bizans İstanbul'undan Osmanlı İstanbul'una geçiş imar, planlama ve mimari bakımlardan ne şekilde olmuştur?" sorusuna açıklık getirmeye çalışarak başlamak istiyorum.

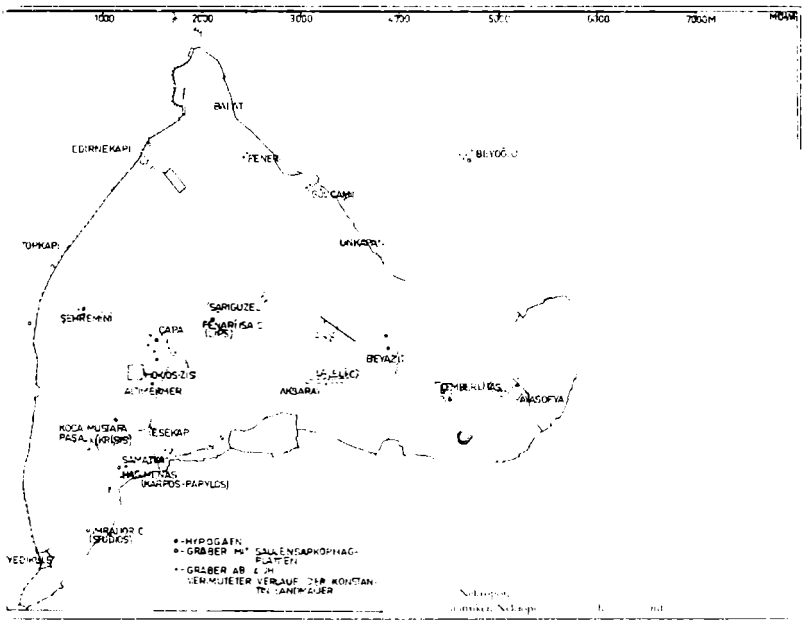
Fatih Sultan Mehmet döneminde bilinçli bir planlama var mıydı? Yoksa Osmanlılar Bizans şehrine yerleşip hayatlarını orada buldukları yapılarda mı sürdürmüşlerdi? Bu sorulara diaların yardımıyla açıklık getirmeye çalışacağım.

İstanbul'un tarihi, şimdi Topkapı Sarayı'nın bulunduğu yerde, İÖ 667 yılında Megaralı Bizans'ın kurduğu Bizantium ile başlar. Roma İmparatoru Septimius Severus Bizantium'u İS II. yüzyıl sonlarında alır ve daha büyük bir alan üzerinde yeniden kurar. IV. yüzyılda İmparator Konstantin, V. yüzyılda da İmparator II. Theodosius kara surlarını iki kere daha geride inşa etmek suretiyle şehrin alanını büyütürler.

Roma döneminde İstanbul, tarihi yarımadanın ucunda gelişmeye başladığı için, şehrin ağırlık merkezi bugünkü Sultanahmet Meydanı'nın bulunduğu yerdeydi. Başka türlü söylersek, şehrin dini merkezi, imparatorluk sarayı, Hipodrom ve başlıca ticari yapılar hep bu bölgede bulunuyor ve "mese" denilen ana cadde üzerinde yer alan "forum"lar insanların toplandıkları ikinci derecede açık alanları oluşturuyordu.

Osmanlı şehrine geldiğimiz zaman daha başka bir yerleşme düzeni ile karşılaşıyoruz. Fatih Sultan Mehmet, önce Osmanlı töresine uygun olarak şehrin katedrali olan Ayasofya Kilisesi'ni camiye çevirmiş, şimdi ayakta olmayan Havariler Kilisesi'ni ise Hıristiyanlara bırakmıştır. Öte yandan, imparator sarayını kendisi için kullanmayı düşünmemiştir. Gerçi Ayasofya ile Hipodrom arasında

bulunan imparator sarayı harap olduğundan Bizanslılar burasını bırakarak XI. yüzyılda kara surlarının Haliç'e kavuştuğu yerdeki Blakhernai Sarayı'na yerleşmişlerdi, ama bir Bizans İmparator Sarayı vardı ve Fatih, bu saraya geçmemiştir. Geçmemiştir, çünkü Osmanlı hükümdarları o dönemde kalede otururlardı. Bu yüzden, şehrin ortasında şimdi Beyazıt Meydanı dediğimiz yerde, bir kale kurulmuş ve Osmanlı Sarayı bu kalenin içinde, bugün İstanbul Üniversitesi'nin üç fakültesini barındıran alanda, kurulmuştur.

İkinci olarak, Kale'nin hemen altında Büyük Çarşı kurulmuştur. Anadolu şehirlerinde çarşı, kalenin alt tarafında, ona yakın bir yerde bulunur. Konya Çarşısı Alaeddin Tepesi'nin, Bursa Çarşısı Hisar Mahallesi denilen Bursa Kalesi'nin iki yüz-üç yüz m' ötesinde yer almaktadır. Aynı geleneğin İstanbul'da da sürdürüldüğü görülüyor. Yedikule de bu dönemde yapılmıştır. Roma dönemine ait dört kule ile üç Osmanlı kulesinden oluşan beşgen planlı Yedikule, Osmanlı hazinesinin ve arşivlerinin korunduğu bir kaledir. XVI. yüzyılda hazine ve arşivlerin Topkapı Sarayı'na nakledilmesi üzerine, asıl işlevini kaybederek hapishaneye dönüşmüştür.

Fatih Sultan Mehmet zamanına tarihlenen bir başka önemli yapı topluluğu, Eyüp Sultan Külliyesi'dir. Osmanlı İstanbul'unda uhrevi merkez işlevi görmesi amacı ile yapılan Eyüp Türbe ve Camisi'nin nasıl kurulduğunu, Fatih'in hocası Şeyh Akşemseddin'in Halid bin Eyüp el-Ensari'nin mezarını nasıl bulduğunu Evliya Çelebi uzun uzun yazar. Şehir alındıktan sonra, surların dışında bulunan bu bölgede Eyüp el-Ensari'nin türbesinden başka onun adını taşıyan cami, medrese, aşhane ve çifte hamam yaptırılmıştır.

Bir başka önemli merkez de Topkapı Sarayı dediğimiz Yeni Saray'dır. Yeni Saray'ın kurulma amacı, Fatih Sultan Mehmet'in oturması için ikinci bir ikametgâh temin etmek değildir. Fatih, hayatının sonuna kadar Beyazıt'ta, yenisi yapıldıktan sonra Eski Saray diye anılan sarayında oturmuştur. Yeni Saray'ın Fatih'in evi ile iş yerini ayırmak isteğinden doğduğunu söylemek hatalı olmayacaktır. Daha da önemlisi, Yeni Saray, Fatih'in geleceğe dönük uzun vadeli planlarını uygulamaya koyacağı bir araçtı. Başka türlü söylersek, Yeni Saray, Osmanlı Devleti'nin başta gelen yönetim merkezi olmasının yanı sıra, Fatih'in tasfiye edeceği, yönetimi hükümdarla paylaşan Türkmen Beyleri'nin yerini alacak Kapıkulu yöneticilerin yetiştirileceği bir eğitim merkezi olarak da planlanmıştır.

Fatih Sultan Mehmet Yeni Saray'da kurduğu Enderun Mektebi'ne ilaveten, adını alan yüksek öğretim kurumunu da başlatmış-

tır. Fatih Külliyesi, onun İstanbul'da yaptırdığı sekiz medrese, cami ve çeşitli hizmet binasını bünyesinde toplayan bir üniversitedir.

Kendisinin yaptırdığı bu önemli merkezden başka Fatih 1459 yılında bütün vezir ve paşalarını toplayarak onlardan İstanbul'un bir semtini seçerek burada bir külliye yaptırmalarını istemiştir. Osmanlı İstanbul'unun mahalleleri bu külliyeler çevresinde gelişmiştir. Bazı mahallelerin külliyeleri, o dönemdeki Bizans kiliseleri camiye dönüştürülüp etrafına medrese, aşhane, hamam gibi binaların yapılması, bazı külliyeler ise cami dahil bütün yapıların bir bütün halinde planlanıp inşa edilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu suretle, Bizans İstanbul'unun üstüne bir Osmanlı İstanbul'u oturtulmuştur.

İslam mimarisinde külliyeyi, Memluklar'da ve XV. yüzyılda Timurlu Devleti'nde görüyoruz. Anadolu Selçuklu döneminde de külliyelerin yapıldığını biliyoruz. Bu bakımdan, külliye yapımı Osmanlılar için bir yenilik değildir. Ne var ki, külliyeyi şehir planlamasının bir aracı olarak Osmanlılar kadar sistemli bir biçimde kullanan bir başka devlet yoktur.

Osmanlılar Bursa ve İznik'te ilk külliyelerini kurmuşlar ve Anadolu'nun içlerinden göç eden Türkmenler'in Osmanlı şehirlerine yerleşmelerini külliyeler yoluyla düzenlemişlerdir. Göçenler konutlarını kendileri yapmışlardır. Fakat külliyeler, onların şehrin belirli yerlerine konulmalarını yönlendiren en önemli etken olmuştur.

Osmanlı döneminde külliyeleri padişah ve ailesi, vezirler ve devlet adamları gibi varlıklı kimseler de yaptırmış ve kurdukları vakıflarla devamını sağlamışlardır. Bu husus önem taşır. Külliyenin yapılarını inşa etmek yetmez. Onun giderlerini karşılayacak gelirin de temin edilmesi gerekir. Külliyenin masraflarını karşılayacak gelirin sağlandığını vakıf sahibi, kadıya göstermediği takdirde kadı o kişinin hazırlattığı vakfiyeyi tescil etmezdi.

Ö.K.-Oturum yönetmenin en zor tarafı böyle güzel bir konuşmayı zaman nedeniyle kesmek. Çok teşekkür ederim. Şimdi İlber Ortaylı'nın konuşmasını dinleyeceğiz.

İ.O.- Efendim, ben galiba konuya devam edeceğim. İstanbul dediğimiz zaman, bir kere ortaçağlarda bu, metropol. Yani "metropolis mundi", dünyanın merkezi. Hakikaten İstanbul gibi bir şehrin, sureti katiyyede başka mevcudu yok. Bir kere büyüklük itibariyle yok. Sonra, yeniden inşa edilmiş olduğundan, Klasik Bizans bu şehirde çekirdek bölgede bir yeri kapsar. Bugünkü Divanyolu

dediğimiz forum, ondan sonra Saray, Kadırga Limanı (Bukaleon) Osmanlı devrinde dolmuş. Bukaleon, aslında "imperial" bir limandır. Sonra yerleştirmeler vukua gelmiştir. Roma kurulduktan sonra müthiş bir su sistemi oluşturulmuştur. Şehrin muhtelif yerlerine sarnıçlar kurulmuş, ki bu sarnıçlar sonradan dolarak Langa Bostanı gibi, Fatih'teki meşhur sarnıcın kalıntısı gibi, kentin içindeki büyük sarnıçlar gibi, anormal bir su sistemi ve kanalizasyon sistemi meydana getirmişlerdir. Bunların hepsi orta zaman şehirleri için meçhul şeyler ve hatta ürbanizmi ile çok övündüğümüz Kahire gibi, Bağdat gibi, Dimaşk (Şam) gibi şehirler bile, İstanbul'dan sonra bu tip bir sistemi kabul eden, ulaşan ve bir yerde imperial mimari açısından onunla benzeşen şehirlerdir. Bu şehrin tabii, nüfusu kalabalık, hiçbir zaman Bizantinistlerin söylediği gibi 1 milyon filan değil, hiçbir zaman da böyle olmadı. Bu XX. yüzyılın vakasıdır. Ama Brehier'yi, Runciman'ı okursanız, İstanbul'a 750 bin-1 milyon nüfus diyorlar. Mümkün değil bu, çünkü ortaçağlarda bir şehir teknolojisi bu nüfusu barındıramaz. Rönesans İtalyası'nı çok iyi biliyoruz, mesela Pisa XIII. asırda 300 bin nüfusa ulaştığı zaman derhal bir salgın götürüyor şehri. Çünkü şehirlerin alt yapısı, kanalizasyonu, beslenme sorunu, su sistemi buna müsait değildir. İstanbul için de bu söz konusudur.

Dolayısıyla o tarihlerde şehirler büyük nüfus miktarlarını barındıramazlar. Fakat yapılan sağlam, mütevazi hesaplara göre nüfus 200-300 bin olmuş. Aslında XV.-XVI. yüzyıl İstanbul'unda da nüfus bu civarda, bugün için küçük bir Anadolu şehrinin nüfusundadır. Ama o zaman için çok büyük bir meseledir bu. Dolayısıyla, burada çok enteresan bir sistem geliştirilmiştir. Herşeyden önce beslenme bakımından şehir dışarıya şiddetle muhtaçtır ve bu dışarıya muhtaçlık da bir takım mekanizmaları yaratır; "esnaf, tüccar mal getirir, köylü üretir getirir, geçinir gidersin" sistemi yürümez burada. Dolayısıyla, böyle bir şehrin tahılı belirli bölgelere el koyması gerekir. Et ihtiyacı için belirli bölgenin hayvancılığına el koyulur, sulama sistemleri için zecrî olarak ve büyük masraflarla tesis kurulması gerekir, asayiş için yeni mekanizmalar kurulması gerekir. "Kendi kapını kendin koru" işi yürümez 200-300 bin nüfusluk şehirde. Bütün bunlardan dolayı, burada imparatorluklara has bir şehir idaresi doğar. Bu, Bizans'tan beri ve Osmanlı'da da çok başarıyla, istisnai olarak devam etmiştir. Bizde hep söylerler ya, ben de yazıyorum ama belediyecilik, özel yönetim, yerel yönetim gelişmemiş falan diye, o dediğiniz nesne ortaçağın köy gibi şehir-

lerinde olur. Yani Köln dediğimiz zaman nüfusu 10 bin civarındadır, Rönesans devrine kadar. Ausburg çok az nüfusludur. Yerel yönetim buralarda olur. Çünkü bunlar köylüdür. Biraraya gelirler, hepsi birbirini tanırlar; kendilerine göre, köy kurulu gibi kararlar alırlar, işlerini kendileri görürler. Fakat metropollerde böyle bir yerel yönetim anlayışı olmaz. Bağdat'ta, Halep'te, Şam'da, Kahire'de hiç olmaz. Tabii eski zamanın Konstantinopol'ünde de olmazdı. O bakımdan bu şehirlerin son derece kendilerine has özel yönetimleri vardır. İdare tarihinin harikası sistemlerdir bunlar. Devlet birtakım kurumları mobilize etmeyi bilir ve o yüzden de böyle otonom kurumlar olmaz.

Sonra bu şehirlerin nüfusunda çok büyük etnik gruplaşmalar vardır. Mesela bir orta zaman şehri, Avrupa'da yabancı grup tanımaz. Tanıdıkları tek grup Yahudiler'dir, onları da hiçbir zaman hazmedememişlerdir zaten. Ayrı bir gettoda yaşarlar. Sabah çıkarlar, akşam gelirler duvarın içindeki iç duvara. Birtakım kıstaslar ve kısıtlamalar getirilmiştir. Strasbourg'da akşam sur dışı mahalleye çıkarlar. Fazla kalabalık, fazla dil renkliliği taşıyamaz bu şehirler. Halbuki İstanbul her zaman için Bizans'tan beri çok kalabalık, renkli kompartmanlar halinde, farklı milletlerin, din gruplarının yaşadığı şehir olmuştur. Biz 500. yıl şenlikleri kutladık. Türkiye toprakları Musevileri İspanya'dan göç ile görmüş değildir. Daha evvel de vardır bu Romanyot denilen Yahudi cemaati. Sonra İstanbul şehrinin kendi içinde dil bakımından etnik yapılanmalar vardı. Hatta Bizans'ın son zamanlarında, çok enteresan, Osmanlı devrinde Rumlar'a ayrılan semt, Cibali-Fener arasında Müslümanlar'ın oturduğu bir semt vardı. Bir cami ve kadıları vardı, kendi davalarını görmek için. Bu bir imtiyazdır. Bu şehirde çok ilginç bir şekilde yabancı yerleşmeler olur, yani imparatorlukların kendi içsel sistemine çok zıt, dışardan gelen ecnebilerin oturduğu yerler olur ve bunlar da çoğu zaman kentle içiçe yaşarlar. Mesela Pera (karşı taraf), Bizans devrinde Rumlar'a, Helen nüfusa yabancı bir yerdi. Osmanlı nasıl Beyoğlu'na yabancıysa, burası da onlara yabancı bir yerdi. Çünkü burada İtalyanlar otururdu; Cenovalıların, Venediklilerin bilhassa XII. yüzyıla kadar çok üstün etkileri vardı. Halbuki Rönesans Avrupası'nda bu gibi şeyler pek görülmez. ecnebiler büyük koloniler kuramamışlardır, tek istisnası Moskova Rusyası'dır. Çünkü Rusya Çarlığı da azınlıklara imtiyazlar veriyordu. Fakat onlar o zamanki şehrin çok dışında, Slobada denilen mekânda otururlar Nimeskaya, Slobada gibi adlar alırlardı. Almanlar'ın oturdu-

ğu bir Slobada bugün Moskova'nın içinde kalmış (Bauman caddesi), ama o zaman şehrin çok dışındaydı. Bizans'ta Venedikliler Bahçekapı ve bugünkü Fener'de otururlardı. İstanbul'un Venedik elçiliği de (Baglio) buradaydı. Dalan zamanında yıkıldı. Bu tip yapılanmalar vardır temelde baktığınız zaman ve bu devam edecektir. Bunu büyük bir başarıyla devam ettirecek olan Osmanlı sistemidir. Nasıl devam ettirecek? Restore ederek. Çünkü Bizans ele geldiği zaman yerleşme kalıpları aynı şekilde kalacak diye karar verilmiştir. Mesela şöyle bir durum olur; şehrin çevresi, merkez gene aynı yerde olur, sarayın yeri değişmiştir. Bizans Sarayı, Kadırga Limanı'na yakın yerde, Küçükayasofya semtine doğru. Merkezde sarnıçlar var. Osmanlı sarayı, Eski Saray'dan bu tarafa taşınmış, ama merkez fonksiyonları, yani şehrin merkezi gene aynı yerdedir. Ondan sonra bir çarşı ve mekân olarak resmi bir bölge gelir. Bunu çok abartmayacağız, çünkü devlet ofisi denen şey, bu imparatorluk sistemlerinde klasik devirde pek olmaz. Yani bizdeki nezaretler, umum müdürlükler, eminlikler, Defter-i Hakani gibi yerler XIX. yüzyılda Osmanlı bürokrasisinin büyümesi, ihtisaslaşması, fiziksel bir görünüm kazanmasıyla ortaya çıkmıştır. XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı imparatorluğunun belirli ofisleri, başvezirin oturduğu Babıâli denen konak dışında, sayılıdır. Mesela Süleymaniye yanındaki Ağakapısı, Yeniçeri Ağasının oturduğu yerdir. Şeyhülislam Efendi'nin resmi konağı yoktur, kendi konağını resmi olarak kullanır. İstanbul kadısının belediye gibi, kadılık gibi bir yeri yoktur, kendi konağını kullanır. Bu, semt olarak Çarşamba'da olabilir, Akbıyık'ta olabilir. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra o mekânı Şeyhülislam Efendi'ye verdiler. Hatta kapısında kitabe vardır: "Bab-ı fitne idi hak kıldı makam-ı ifta" diye yazar. Böyle bir değişim vardır. XIX. yüzyılda birdenbire bir büyüme olur. Bir konut bölgesi (merkezi konut bölgesi) vardır; burada hâkim grup oturur. Mesela Bizans devrinde burada Hıristiyan, Ortodoks Helen nüfus otururdu. Bunların zenginleri de vardır, fakirleri de. Bu büyük şehirde bazı semtler hafif daha farklıdır. Bugünkü Fatih, Aksaray, Cerrahpaşa o zaman da makbuldür. Aslında paraya, ekonomik duruma göre farklılaşma yoktur semtlerde, zengin-fakir bir arada otururdu. Sistematik bir bilgi olmamasına rağmen -Süheyl Ünver meraklıydı, böyle ilginç bilgiler toplardı kazılardan, inşaatta kazmaya takılan çömlekler vardır, onların çetelesini tutuyordu- Cerrahpaşa'da altın, gümüş çok çömlek bulunduğu bilinir. Semtin havası ve konumu itibariyle zenginler orada otururdu. Cerrahpa-

şa, Zeyrek, Fatih, Vefa gibi yerler Osmanlı döneminde, ilmiye sınıfının, yüksek bürokratların oturduğu yerlerdi. Bu semtlerdeki mezarlıkları gezerseniz bunları görürsünüz. Bütün kallavi mezar taşları, Sadrazamlarınki değilse bile Kazasker efendilerinki veya Babıâli'deki Kalem Reislerinin mezarlarıdır. Kalan konaklar da bunu gösteriyor. Buna karşılık periferi, sistem dışında kalan gayrimüslim milletler, hiçbir zaman oturmadıkları yerlere yerleştiler. Rumlar ve Ortodoks Helenler Bizans devrinde hiç oturmadıkları Fener'e yerleşmişlerdir. Dolayısıyla burada büyük bir değişim olmuştur. Hatta patrikhane ilkin Fatih'teydi, daha sonra Zeyrek'e Pammakaristos, oradan da III.Murat devrinde daha çok Bafo'nun (Safiye Sultanın), entrikaları ile Aya Yorgi kilisesine geldi. XV. yüzyıldan sonra ve bilhassa XVII. yüzyılda, ki bir yangından sonra Tahtelkale'den Musevi cemaat Balat'a yığıldı ve Balat'ın büyümesi aslında XIX. yüzyılda da devam etti. Çünkü birtakım yeni Sinagoglar, Rumeli'den göç eden Müslümanlarla, göç edip oradan kaçan Yahudilerin mekânını gösteriyordu. Selanik Sinagogu, Yanbolu Sinagogu vardır. Selanik, Osmanlı hakimiyetinden çıkınca, Museviler Müslümanlarla birlikte kaçıyorlar tabii. Sonra Ermeniler Sulu Manastır'a kadar gidiyorlar. Samatya (büyük kiliseler oradadır) yerleşiyorlar, sonra Kumkapı'ya taşınıyorlar. Şimdi gidip Kumkapı'daki Patrikhane kapısında 1461 tarihini görünce sanmayın o zaman kuruldu, oraya sonradan taşınmadır. Bu tip şeyler vardır ve sistemin dışına çıkan herhangi bir cemaat burada yer bulamaz. Ermeniler, Katolik mezhebi kuvvetlendiği an patrikhanelerini Beyoğlu'nda, Sakızağacı'nda kurmak zorunda kaldılar. Çünkü burada yer yok onlara; klasik Ermeni cemaati ve kilisesi istemiyor bunu. Böyle bir mekânda sıralanma var. Aynı mekânın içinde gene zengin-fakir oturuyor. Fakat kullanım zorlukları var. Bazı alt yapısal tesisler kıt hizmet verir; herkesin evine su verilmez bu şehirde. Hamamlarda onun için yıkanırlar, onun için mahalle çeşmeleri vardır. Birinin evine lüle denen, ince bir boru ile su vermek için irade çıkması gerekir, çok önemli bir imtiyazdır bu. Azınlıklar için bu imkansız gibi bir şeydir. O bakımdan su ve kanalizasyon sisteminde zorluklar vardır, binalar için yer dardır. Bu yüzden apartman tipi şeyler buralarda kurulmuştur. Bu tip yerleşme Osmanlı cemiyetinde, eski Konstantinopol'de olduğu gibi bütün cemaatlerin hayat tarzına uygundur. Bunlar burada getto tipi sınırlama, hapsetme olayı olmadan kendi mekânları içinde yaşarlar. Orada oturan da, onları oturtan da memnundur. Kimse kimse ile evlen-

mez, "intermarriage" dediğimiz karma evlilikler olmaz ve insanlar kendi iç kompartmanları da hayatlarına devam ederler. İşte o "Pax Romana" veya "Pax Ottomana" denilen şey budur. Herkes belirli bir mekân içinde kendi hayatını, kendi ananeleri ve kendi diliyle birlikte yaşar. Bu şehir gene çok zor beslenir. Trakya'dan et, Dobruca'dan buğday mecburi tekelle getirtilir. Bazı insanlara "sen bunları taşıyacaksın" denilir. Çünkü oradan gelecek et ve buğday, daha sonra ucuz olarak, yeniçeri gibi gruplara satılacaktır. Zorluk zamanında tıkanıklıklar baş gösterir. Ta Bizans'tan beri Osmanlı vakayinamelerinde de göze çarpan şudur ki, bu şehirde her zaman et, ekmek müzayakası olmuştur, bunun için isyanlar çıkmıştır ve hayat zordur. Su, her zaman zor temin edilir. Susuzluk, o zaman çok yaygın bir olaydır ve burada nakliyat denilen bir mesele vardır ki, bu pahalıdır. Bunun nedeni, nakliyatta organik enerjinin kullanılmasıdır. Belki evler ucuz olsun diye ahşaptan inşa edilmiştir. Büyük mimari eserlerde, kamu binalarının dışında taş kullanılmaz. Konut mimarisinin örnekleri Bizans'tan kalmıştır bize ve Osmanlı'dan da bize kalacak bu gidişle. Bütün bunlar çok önemli şeylerdir. XIX. yüzyılda bile, mesela Cevdet Paşa, Farsça derslerine gidememiş bir süre sonra, çünkü Farsça öğretilen yer kaldığı medreseye çok uzak. Gidip gelmesi zor oluyor. Bu yüzden, bu kentte insanlar kenti tanımama, birbirlerinden kopuk yaşama gibi bir olgu içindeydiler.

Ö.K.- İlber Bey'e çok teşekkür ederim. Şimdi genç meslektaşımız Edhem Eldem'e sözü veriyorum. Ekonomik yönüyle bir değerlendirme yapacaklar.

E.E.-Teşekkür ederim. Dediğim gibi, ben biraz mekândan kopacağım. İstanbul'u genel olarak ekonomik ve bir dereceye kadar da sosyal işlevleriyle ele almak istiyorum. Klasik dönem sonrasında, XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar olan dönem içinde. İlber Bey bazı noktalara zaten temas etti, benim özellikle altını çizmek istediğim bir şey var. Osmanlı tarihi genelde İstanbul modelinden hareketle yazılmıştır şimdiye kadar ve işin garibi şudur ki, İstanbul modeli aslında Osmanlı modeline, yani Osmanlı realitesine hiç uymuyor. Dolayısıyla, İstanbul'da gördüğünüz türde örgütlenme ya da organizasyon şekilleri, aslında tarih kitaplarında "ideal" Osmanlı sistemine benzemekle birlikte, reel Osmanlı sisteminden çok kopuktur. Dolayısıyla, İstanbul'un genel olarak Osmanlı İmparatorluğu düzeninden farklı bir yapısı olduğu için Osmanlı tarihine şimdiye kadar oldukça yanıltıcı, saptırıcı bir etkisi olmuştur. İstan-

bul'un ekonomik olarak diğer kentlerden en belirgin farklı işlevi, asalak bir şehir olmasıdır. Yani üretici değil, tüketici bir şehirdir. Doğrudan doğruya herhangi bir dış pazara yönelik üretim yoktur; üretimin büyük bir kısmı iç tüketim için yapılır. Bunun haricinde de bu iç üretim yetmediği için, büyük ölçüde dışa bağımlı bir şehir olarak gelişir. Bunda adetin çok önemi vardır. En parlak zamanında bile herhalde nüfusu 300 bini geçmemiştir, XVII. yüzyılda mesela. Ama 300 bin nüfus da o dönem için doğrudan doğruya iaşe problemi, su problemi gibi problemler yaratan rakamlardır. Bunun neticesinde devletin en büyük önceliklerinden biri, İstanbul'un iaşesinin ve hayatın devam etmesini sağlayacak her türlü malın akışını sağlamak olmuştur. Dolayısıyla, İstanbul için gördüğümüz ekonomik yapı, ekonomik düzenlemeler, büyük ölçüde devletle doğrudan doğruya bağlantılıdır. Yani İstanbul ekonomisi devletle içiçe işleyen, hatta devletin epeyi kontrolünde olan bir şeydir ve galiba buradan Osmanlı tarihindeki en büyük yanıltıcı optik vizyonlardan biri ortaya çıkar. Her zaman Osmanlı Devleti'nin herşeye kâdir olduğu ve herşeyin üstünde kontrolü olduğu söylenegelmiştir. Bu, aslında İstanbul vizyonunun verdiği bir bakış açısıdır. İstanbul'dan çıkıldığı vakit farklı manzaralarla karşılaşabiliyoruz. Dolayısıyla, İstanbul bir tüketim merkezi ve bu, dış ticaretinde çok belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Yani XVIII. yüzyılda İstanbul'da dış ticaretin çok önemli bir yer tuttuğunu biliyoruz, ama bu ticaretin büyük bir kısmı ithalattır, ihracat hemen hemen yoktur. Aynı şekilde İstanbul'un böyle bir hinterlanta dayalı bir şehir olduğunu söylemek de zor veya hinterlant olarak bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu almak gerekiyor. Yani buğday iaşesi için Eflak- Boğdan'dan tahılını, Karadeniz'den ahşabını alır. Çok geniş hinterlant veya hinterlant olmayan birşeye dayanır. Dolayısıyla, İstanbul'un ekonomik konumu çok anormal, çok suni. Bu suniliğin temelinde devlet yatar. Yani devlet merkezi olması. Dolayısıyla, İstanbul'un en belirgin, en gelişkin sektörü, aslında ekonomik olmayan ve doğrudan doğruya devletle bağdaşmış olan veya devlete hizmet veren sektörler etrafında gelişmektedir. Üretime bakılacak olursa, dediğim gibi bir dahili üretim veya dahili tüketime yönelik bir üretim var ki, o çok önemli bir üretim değildir. Daha önemlisi, İstanbul'un tekelinde olan bazı üretim sahaları, İstanbul'un fonksiyonundan dolayı saraya ve lüks tüketime veya orduya yönelik bazı üretim sahalarıdır. Yani o zamanın KİT'leridir. Örneğin Tophane, Baruthane, Tersane gibi kurumlar, ki doğrudan doğruya devlete,

daha spesifik olarak orduya hizmet verirler. Bir de genellikle saray içerisinde yapılanan ve tamamen lüks tüketime, yani devlet ricaline, devlet bürokratlarına hitabeden bir lüks mal üretimi ve tüketimi söz konusudur. Yoksa gerçek bir ekonomik alt yapısı olduğunu söylemek biraz zordur. Buna mukabil, İstanbul'da gelişen ve başka yerlerde olamayan bir sektör var ki, o da servis sektörü. Servis sektöründen kastım, devlete hizmeti bir nevi servis olarak düşünürsek, devlet örgütlenmesi etrafında hizmet veren bir sektör, çok çabuk bir şekilde gelişiyor ve bu imparatorluğun başka yerlerinde görülmeyen ve tamamen gene devletin burada bulunmasının ve devletin yapısının belirli ihtiyaçlarına cevap verecek bir sektörün doğmasından ortaya çıkıyor. Bunların ötesinde, devletin İstanbul'da yarattığı en önemli sektör mali sektör, yani bir finans merkezi olarak İstanbul gelişiyor ve bu gene diğer Osmanlı şehirlerinden farklı bir özelliktir. Öbür şehirlerdeki finans sektörüne bakacak olursak, ki sektör demek biraz zor, oralarda daha çok tefecilik üzerine, zirai üreticiye belirli krediler –genellikle fahiş fiyata krediler– veren bazı sermayedarlar görürüz. Halbuki İstanbul'da gerçek bir sermaye piyasasının oluşumuna daha XVI. yüzyılda şahit oluyoruz ve bu sermaye piyasasını besleyen de devlet yani devletin kendisi, devletin hazinesi, onun belirli kredi ihtiyaçları ve devletten kopuk olmayan ama bir sınıf oluşturan bürokratların kendileridir. Dolayısıyla, devlet içinde yeralmak için belirli bir paraya, belirli bir krediye ihtiyaçları olan kişilerin doğrudan doğruya müracaat edecekleri bir sektör oluşmaya başlar. Sarraflık denen müessese büyük ölçüde bunun en belirgin şekli ve XVII.-XVIII. yüzyıllarda ortaya çıkıyor. Mesela XVIII. yüzyılda Ermeni sarrafları topluluğu var ki, organik bir şekilde devletle ilişki içinde olan bir banka sektörü veya ortaçağ İtalyan bankerlerini hatırlatacak şekilde devlete kredi temin eden kişiler olarak ortaya çıkıyorlar. Bu sermaye piyasasının gerçek olmamasının sebebi de devlete bağımlı olması. Avrupa'daki gelişmeleri incelersek, Avrupa'da bir sermaye piyasasının, bir finans sektörünün gelişmesi büyük ölçüde devletten kopması ile birlikte gerçekleşmekte. Niye? Çünkü devletin girdiği sermaye piyasası politik güçlerin ve bazı cebri hareketlerin girdiği sermaye piyasası oluyor, dolayısıyla serbest bir sermaye piyasası olmuyor. Osmanlı'da sermaye piyasası nedir? İltizamdı, malikaneydi, sergiydi türünden doğrudan doğruya devlete kredi temini için kullanılan fonksiyonlardır, kredi veren sarraflardır ve bu son derece değişken bir piyasadır. Çünkü her zaman için politik dalga-

lanmalara ve devletin doğrudan doğruya müdahelesine açık bir piyasa olarak ortaya çıkar. Belirgin bir örnek vermek gerekirse; İstanbul'da yabancıların özellikle dikkatini çeken bir özellik paranın darlanıp, bollaşmasıdır. Bunun arkasında ekonomik bir sebep aramak gerçekten zordur. Çünkü asıl sebep, devletin yarattığı ihtiyaçtan doğan değişikliklerdir. Mesela XVIII. yüzyıl sonunda, devletin büyük ölçüde memuriyet alım satım mevsimlerinde bütün para piyasadan çekilir ve dolayısıyla bütün piyasa altüst olur. Neden? Çünkü bütün Ermeni sarrafların elindeki paralar bu işe yatırım yapmak isteyen insanların eline geçer ve onlar bu parayı bir şekilde bloke edip devlet hazinesine aktarırlar. Yani asalak bir şehir ve bu şehrin temel ekonomik fonksiyonu olarak ekonomik olmayan, devlete bağlı bir sermayedar kesimin ve bir piyasanın gelişmesi ortaya çıkar. Bu durum, dediğim gibi XIX. yüzyılın sonuna kadar devam edecektir. XIX. yüzyıla geldiğimizde bir değişiklik sözkonusu. XIX. yüzyıldaki bu değişiklik sonucunda, Osmanlı ekonomisinin gittikçe dünya ekonomisine entegre edilmesi söz konusu olur. İstanbul bir merkez olmaktan çıkıp, artık bir çevre merkezi olmaya başlar. Bu bağlamda, Osmanlı sistemi hâlâ ayaktayken veya kendi kendine yeterliyken, çevreselleşme hareketi içinde, İstanbul artık dış, Avrupa kapitaline, Avrupa yatırımcılarının hizmetine cevap verecek şekilde kendini adapte etmek zorunda kalır. Sonuç olarak, İstanbul'da yeni sektörler gelişir ve bunların arkasında, dışa bağımlı olmakla birlikte, gerçek bir ekonomik altyapı sözkonusu olur. XIX. yüzyılda İstanbul'da palazlanan belirli servis sektörleri, özellikle bankacılık, sigortacılık türünden hizmetlerde palazlanır. O zamana kadar İstanbul'un pek üstlenmediği bir görev olan Anadolu'dan gelen malları Avrupa'ya aktarmak ve Avrupa'dan gelen malları Anadolu'ya aktarmak meselesi, ki bunda tren hatlarının, demiryollarının gelişmesinin önemli bir payı var. Yani İstanbul'un XIX. yüzyılla, Osmanlı ekonomisinin değişimiyle veya belirli bir yörüngeye girmesiyle beraber temel fonksiyonlarında büyük bir gelişme var. Eskiden olan belirli bir kendi kendine yeterlilik artık ortadan kalkıyor, ama buna mukabil, devlet bağımlılığında olan ve dolayısıyla son derece suni bir şekilde gelişmiş olan bir sermaye piyasası artık önemini kaybediyor ve yerini dışa bağımlı, ama "serbest" bir piyasa alıyor. Bahsetmek istediğim, İstanbul'un çok suni bir ekonomik yapısı veya ekonomik olamayan bir ekonomik yapıdan belirli bir çevreselleşme süreci içinde daha ekonomik olan, ama bu defa dışa bağımlı olan ve servis ağırlıklı olan

(bugünkü gibi) bir işleve dönüşmesi söz konusu. Bunun mekânda en somut örneği, ekonomik ağırlığın sur içindeki merkezlerin, Sirkeci, Çemberlitaş ile Kapalıçarşı ağırlıklı bedestenlerin artık önemini kaybetmesi ve periferide olan Galata ve Beyoğlu tarafının bütün ekonomik ağırlığı çekmesi. Yani mekândaki bu farklılık aslında yapısal ve işlevsel bir farklılığın somut bir örneği olarak görülüyor.

Ö.K.- Değerli meslektaşımız Edhem Eldem'e teşekkür ediyoruz. Şimdi sıra bana geldi. Ben de şöyle bir değerlendirme yapmak istiyorum.

Birincisi, mesleğim tasarım ve sanayidir. Dolayısıyla ben de bütün bu olayların tümünü bir tür yatırım olarak görme eğilimi vardır. Kim olursa olsun, nerede, ne zaman olursa olsun herhangi bir yere taş dikecekseniz, o bir yatırımdır. Bir yatırımın yapılması için de önce birisinin "ben bu yatırımı yapacağım" demesi, kararı vermesi, parayı bulması, sonra da onu yapacak adamı bulması ve eğer o eserin uzun yıllar canlı kalmasını istiyorsa, bunu da sağlaması gerekir. Bu düşünce değerlendirmemin kaynağını oluşturuyor.

İkincisi ise, çok yıl önce Osmanlı dönemi üzerine bir araştırma yapıldı. Bazı sorular şunlardı; Örneğin niçin zenciler bir tek Osmanlı devletinde yok olmuşlardır? Bu çok önemli bir soru. Niçin Osmanlı devletinde "Baba" dediğimiz bir müessese vardır? Bunlar kimdir? Bence en önemlisi ise şudur: Kaç şekilde yönetim vardır? Birinci çözüm, iki ucundan tutarsınız, bütün yükü üstünüze alırsınız. Ama bunun dengede olup olmadığını kimse bilemez. İkinci yönetim ise bir şeyi alır, ben bunu yöneteceğim dersiniz, ama yanlış yerden tuttuysanız her defasında onu yere bırakıp tekrar almanız gerekir. Fakat Osmanlı yönetim ve üretim felsefelerinin dengede durabilmesi için kısa sürede karar almak ve o kararı bir mekanizma ile ayakta tutmak gerekmiştir. Bu durumda bir güç sarfetmez, sadece karar alırsınız.

Bütün bunların yanısıra, tarih boyunca kalıcı iz bırakmak isteyen herkes, genellikle şöyle bir yol izler; tarih, uzun süre dayanan malzeme üzerine kaydedilir. Mesela Çin kralları tarihe bırakılacak izi, benim "teknoloji" dediğim bir düşünce üzerine oturtmuşlardır. Fakat bir kural vardır: Üzerine tarih kaydedeceğimiz malzemenin ucuz olması, buna karşılık teknolojisinin pahalı ve dayanıklı olması gerekir. Bugün müzelere baktığımız zaman bütün malzemeler, seramik, cam, porselen, dokuma gibi, hammaddesi son derece

ucuz, ama üzerindeki "yaratıcılık ve düşünce yükü" son derece değerli olan tarihlerdir. Böyle bir teknikle yazanlar akıllı adamlardı. Örneğin bir halıyı söküp o iplerle tekrar bir halı yapma imkanı yoktur. Bilgi üzerine oturan teknolojiler üzerine tarih yazılmıştır. Kanuni'nin, yaptırdığı eserleri altınla kaplayabilecek kadar para gücüne sahip olduğuna eminim. Ama eğer eserlerini altınla yapsaydı, kendinden sonra bunlar eritilir, para basılır ve o kayıt kesinlikle kaybolurdu. O yüzden tarihin kaydedilmesinde teknolojinin bence en önemli rolü devletlerin, imparatorlukların, krallıkların, bin yıllık iz bırakmak isteyenlerin malzemesi ucuz olan, ama bilgi üzerine oturan endüstrileri harekete geçirmeleridir.

İstanbul'un alınmasıyla bu gibi mekanizmalar da harekete geçirilmiştir. Bunun en tipik örneği Topkapı Sarayı'dır. Fatih genç birisi. Belki yüzme bilmiyor. Roma'yı görmemiş, Çin'i görmemiş, Kırım saraylarını görmemiş, hiçbir yeri görmemiş. Fakat bir saray kurma kararı veriyor. Bu mümkündür. Sonra bu sarayı kurmak için para buluyor. Bu da mümkündür. Ama bu sarayı kime yaptıracaksınız? Ortaya çıkan saray, beş yüz yıl içerisinde devamlı birbiri ucuna eklenerek büyüyen, ama asla bozulmamış olan çok önemli bir komplekstir. Büyümüş, gelişmiş, tarih onun üzerine kaydedilmiştir ve bu yönüyle ilginç bir kayıt durumuna gelmiştir. Özel bir mekanizma da, bu yapı kompleksinin zaman içersinde gelişmesi sırasında bozulmasına mani olmuştur. O halde Fatih, gerçekte ne yaptı? Bu gibi özellikleri bugün büyük sanayi Sony'de, IBM'de aynen buluruz. Bu gibi işleri yapmak için çok özel mekanizmalar kurmak gerekir. Topkapı Sarayı'nda da "ehl-i hiref" sistemi kurulmuştur. Bu, çok uzun soluklu bir müessese olmuştur. Bütün bunlar niye kuruldu? Bu gözle bakarsak sarayların daima bir kimlik düşüncesi üzerine oturduğu, bu mekânlarda devletin kimliğinin şu veya bu şekilde tasarlandığı kesindir.

Fatih'in şöyle bir cümleyi aklından geçirdiğine yüzde yüz eminim: "Çocuklar, şu şehri aldık; burada, şu Bizans fon müziği önünde öyle bir kimlik yaratalım ki, bin yıl bir daha sönmesin. Bu iş için ne gerekiyor? Yüzlerce uzman danışman mı? Hemen getirin. Bu danışmanlara insanların hayatında kullandığı bütün ürünleri özel olarak tasarlatalım. Ama bu ürünlerin hiçbiri kıymetli malzemeden olmasın. Hepsi çok dayanıklı olsun. İznik çini fabrikalarını kuralım, işletelim, duvarlarımızı çini kaplayalım. Türk kimliğinin ürünü olan halıyı çoğaltalım, geliştirelim, yaşatalım." Dolayısıyla, Topkapı Sarayı ve o döneme baktığımız zaman yeni

bir devlet kimliğinin temel ürünlerinin, kıymetli malzemenin değil bilginin, teknolojinin üstüne oturan ürünler olduğunu görürüz. Benim gözümde tarihin en önemli tasarım merkezlerinden birisi olan Topkapı Sarayı, Osmanlı Devleti'nin bütün ürünlerine, hatta dışardan da ithal edilen bilgilerle, en temel ürünlerine kimlik vermiş ve bu kurum, çok uzun bir süre canlı kalmıştır.

Bugün kullandığımız pek çok ürün var. Bunlardan halı, Türk sivil mimarisinin en temel elemanıdır; halıların ismine bakarsanız oda halısı, merdiven halısı, sedir halısı diye gider. Çünkü bir kimlik düşüncesinin bir ürüne indirgendiği zaman uzun süre korunacağını ve bunun bir ekonomik temel üzerine oturacağını hepimiz biliyoruz. Bütün Osmanlı İmparatorluğu'nun halı üretiminde belli bir takım standartlar uygulamış olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, kurulan sistem, kimliği korumuştur. Halı desenlerini takip ederek Türkler'in nereden nereye göç ettiğinin rahatlıkla haritasını çizebilirsiniz.

Osmanlı Devleti'nin özellikle Topkapı Sarayı'nda başlattığı dev bir tasarım düzeni sultanın giydiği kaftanın tasarımında bile etkili olmuştur. Siz bir an sultan olsanız, babanızın giydiği kaftanı tabii ki giymezsiniz ve elbette ki, babanızın kimlik projesi olarak yaptırdığı bir kaftanla herkesin önüne çıkamazsınız. O halde, bırakınız ürün kimliğini, giysiden itibaren herşeyde bir tür patentleri ortaya çıkaran kimlik sistemi var. Mümkün müdür ki, bir giydiği kaftandan bir tane de ben giyeyim? İmkansız. Çünkü o ürün, bir kimlik sistemi üzerine oturuyor.

Bunları söylerken sizlere vereceğim birkaç örnek daha var. Topkapı Sarayı, genel olarak Osmanlı ürünlerine temel bir kimlik vermiştir. Bu arada yalılar dahi, sivil mimaride geliştirilmiş, prototipleri doğrudan doğruya tasarlanmış ürünlerdir. Bugünkü sanayici gibi düşünürsek; inşaatı kolay olacak, ahşabı yığdığınız zaman üç katlı konağı yapabileceksiniz, geriye bir yonga bile artmayacak. Bunun yapılabilmesi için herhangi bir yere uyabilecek bir kimliğe de sahip olması gerekir. Çünkü bir yeri fethettiğiniz zaman oraya vurulabilecek en güçlü marka bir mahalleyi kurmaktır. Dolayısıyla, en büyük normlarından bir tanesi böyle olduğu için bu sistem ayakta kalabilmiştir.

Devletin bu gibi projelerini ayakta tutabilmek için dev endüstrileri işletme mecburiyeti vardır. Örneğin halı üretiminin güvenlik altına alınma nedeni İngilizler'in Batı Anadolu'daki Türk halısını ticari bir konuma dönüştürme projesini ele almalarıdır. Halıların

tasarımı İngiltere'de yapılır ve on iki renk üzerine oturmuş Türk halısı dört yüz elli renge çıkarılarak, onun boyasını vermediğiniz zaman üretiminin durması gibi organizasyonlar hayata geçirilir.

Buna karşılık, Hereke Fabrikası kurulup, halının kimliği korunmuş, Yıldız Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'ndan desteklenmişti. Ayrıca Tanzimat ile bağlantılı olarak ortaya çıkan yeni kıyafetin üretimini yapabilmek için Türkiye'deki ilk entegre tesislerden biri olan Feshane kurulmuştur. Kıyafet değiştirdiğiniz zaman yapılacak ilk iş, eğer üniformaya geçiyorsanız, tek tip kumaş üretmektir. Tarihin en büyük konfeksiyon endüstrilerinden biri bu nedenle kurulmuştur. O yüzdendir ki, Türkiye bugün konfeksiyon endüstrisinde söz sahibidir. Ya da kaybolmuş İznik, Kütahya çiniciliği için Yıldız Sarayı'nın içinde dönemin en ileri fabrikalarından birisi kurulmuştur. Bunun gibi birçok örnek vardır.

Kısacası, genel bir üretim sisteminin merkezi olarak İstanbul'un ve Kapalıçarşı'nın hayata geçtiğine inanmaktayım. Daha da ilginci, bugün çevremizde hâlâ yaşayan, ekonomik değer taşıyan pek çok ürün, bu düşünce üzerine oturmuştur. Hatta "Sanayi-i Nefise Mektebi" bile doğrudan bu düşünce üzerine oturmuş ve "Sanayi-i Nefise" ismiyle kurulmuştur. Kurulduğu zaman da "Sanayi-i Nefise İdaresi", "Sanayi-i Nefise Sergileri", "Sanayi-i Nefise Mektebi" olarak biçimlendirilmiştir.

Dolayısıyla, bir grup özel sanayi, ürünü sadece ekonomik bir temel üzerine oturmayan ve tarihin her döneminde olduğu gibi, bir devletin resmi kimliğini bir ürün haline getiren gelişme yaşamıştır. Bunun sonunda, bugün Türkiye bir konfeksiyon endüstrisine, bir halı endüstrisine sahiptir. Bütün bunlar bugün de Türkiye'nin endüstrisinin temel taşlarındandır. Çünkü 500 yıllık projelere dayanmaktadırlar.

Bütün bunlar bize şunu gösteriyor; Osmanlı İstanbul'una başka başka açılardan bakmak ve bunları üstüste düşürerek başka ara yorumlar da üretmek zorundayız. Gördüğüm bir ilan beni çok düşündürmüştü. Yıldız Sarayı yapılırken açılan uluslararası bir ihalede şöyle deniliyordu: "Ülkede yangınlar sonucu çıkan konut açığını kapatmak üzere, dünyanın en gelişmiş ülkelerinden birer tane prefabrik ev getirilip, Yıldız Sarayı'na konulsun". Görülüyor ki Yıldız Sarayı'nda bir anlamda yapı teknolojileri denenmektedir. Nitekim, orada ilk hastane, ilk elektrikle açılan köprü gibi birçok yeni şey denenmiştir. Dolmabahçe Sarayı benim gözümde dünyanın en büyük sanayi tarihi müzesidir. Çünkü 1851 Londra Sanayi Sergi-

si'nin büyük müşterilerinden birisi Dolmabahçe Sarayı'dır. Orada dev bir prestij ve endüstri yarışı vardır. O endüstri yarışı Türkiye'ye büyük yapıları, fabrikasyonu, cam endüstrisini, seramik endüstrisini getirmiş olan öncü projeleri oluşturmuştur. O yapılar sadece saraya değil, üretime yön vermek için yapılmış dev projelerdir. Nitekim o gözle gezecek olursanız, orada çok ürünler görebilirsiniz.

O yüzden, tarihe biraz da ürünler arası rekabet gözüyle bakmaktayım. Birinci turu tamamladık. Bu arada, değişik gelen şeyler söyledim, bunu özellikle yaptım. Çünkü olaylara çok değişik açılardan bakmamız, elimizden geldiği kadar doğru parametreleri bulmamız ve hakiki değerlerine oturtmamız gerekiyor. Ben birinci tur için bütün konuşmacılara teşekkür ederim.

İZLEYİCİ.- Aptullah Kuran'a sormak istiyorum önce; Bu Havarium Kilisesi ne zaman yıkıldı, ne zaman camiye çevrildi? Çünkü fetihten sonra bir müddet kilise olarak kullanılıyordu. İkincisi, vezirlerin yaptığı külliyelerden bahsettiniz. Mahmut Paşa ve Sokullu'ya örnek verdiniz. Acaba Fatih devrinde vezirler tarafından yapılmış bir örnek var mı? Kiliseler civarında bina, imaret yapılıyor dediniz, buna örnek var mı? Bir de, Harem'i sormak istiyorum, hangi devirde Batılılar'ın kafalarında büyüttüğü harem imajına dönüşmüş? Fatih devrinde yok. Sayın Önder Küçükerman'a teşekkür ediyorum. Hereke halıları konusunda büyük bir mücadele olduğunu söylediniz. Ben de, hakikaten İngiltere'nin, Ege'de büyük halı endüstrisini ele geçirmek için çaba harcadığını okudum. Bu konuyu biraz derinleştirebilir misiniz?

A.K.- Fatih döneminde Havariler Kilisesi çok harap olmakla birlikte ikinci büyük kilise olarak duruyordu. Fatih devrinde Fatih külliyesi, Havariler Kilisesi'nin bulunduğu yere yapılmıştır. Bu kilise o dönemde haraptı ve Fatih kendi külliyesini burada yaptırmayı uygun görmüştür. Fatih devrinde vezir külliyeleri; Murat Paşa Külliyesi ve Rum Mehmet Paşa Külliyesi aklıma hemen gelenlerden. Kiliseyken camiye çevrilen örneklerden Küçükayasofya var, camiye çevrilmiş ve külliye haline getirilmiştir. Harem konusuna gelince; Fatih devrinde Harem yok. Haremin bulunduğu yerde cariyeler için bir okul var. Yani kadınları, kızları da yetiştiriyorlar. Fakat, Fatih'in Haremi Eski Saray'dadır ve nitekim Fatih'in haftada iki veya üç kere Eski Saray'a gittiği vesikalarda açıklanmaktadır. Harem'in Topkapı Sarayı'na taşınması bugünkü anlamda Hürrem Sultan'la başlıyor. Çünkü Hürrem Sultan, illa ki

Topkapı Sarayı'nda oturup Kanuni'ye yol göstermek istiyor ve onun için yeni saraya geçiyor. Fakat Harem'in tam olarak yeni saraya geçmesi ancak III. Murat döneminde tamamlanmıştır.

Ö.K.- Halıcılık konusunda bir anımı anlatmak istiyorum. 1979'da Hindistan'ın kuzeyinde bir Türk köyüne girdim. "Türk'üm" deyince kabul ettiler, "Ağa sizi bekliyor," dediler, alıp götürdüler. Sedirde oturan bir adamdan hayatımın büyük dersini aldım. "Türkiye'den mi geldiniz?" dedi. "Evet," dedim, "Türkler halıyı mahvetti. Halı ile oyun oynanmaz. Halı ailelerin soy kaydıdır. Getirin benim halımı; bak biz bu halıya üç yüz-beş yüz yılımızı kaydettik. Bu halıyı sana okuyayım," dedi. O gün ben halı desenlerinin sadece desen olmayıp, tıpkı Mısır'daki hiyeroglif gibi bir iletişim sistemi olduğunu gördüm. Bugünkü gazetelerin basılması da teknik yönden böyledir. Malzeme ucuz, üzerindeki bilgi pahalı olacak. Eğer malzeme pahalı olursa o bir değer taşımaz. Çünkü alınamaz. O halde onların yapacağı tek şey vardı. Koyununun yünü ile kaydını yapmak. Çünkü siz bir hah üzerindeki deseni değiştirirseniz, tarih içinde elde edilmiş olan kimliğini yok edersiniz. O yüzden bütün devletler porselen, çini, halı gibi sanatlara önem vermişlerdir.

XIX. yüzyıl başlarında Batı Anadolu'da halı desenleri ve geometrisi ile oynanarak Türk halı desenleri değiştirilmişti. Bu şöyle yapılıyor: İngiltere'deki bir yapıya uygun halı desenini modüler hale getiriyorlar. Bir kopyası İngiltere'de, bir diğeri de İzmir'de sipariş üzerine üretiliyor. Bu olay üzerine Osmanlı Devleti bir karar alıyor ve yeni bir hah üretmek üzere çok ciddi bir teşvik yapılıyor. Isparta bölgesinde yeni bir halı merkezi yaratılıyor. Biliyorsunuz, endüstrileri şehir içine kurarsanız direnç oluşur, ya da Yıldız'da olduğu gibi Saray'ın içine kurarsınız. Bu konuda geleneği yeni oluşan bir merkez yaratıyorlar: Isparta...Orada ticari halı üretiliyor. Bu halıların üretimi ile Türk halı motifine dönülmüş ve geometri tekrar Türkleştirilmiştir. Ayrıca Hereke kuruluyor. Hereke tarihte dokunan ve dokunabilecek en ince halıyı dokumak üzere kurulmuş büyük bir yatırımdır. Nitekim Hereke, bu yeni geleneğin tanımını yapmak için Yıldız Sarayı'nda, Şale'de 430 m^2lik tek parça halıyı dokumuştur. Eşi dünyada yok. Bunlar o insanların büyük halıda yürümesi için değildir. Tam tersine teknolojik bir yarıştır. Buna çok örnek verilebilir.

A.K.- Müsade ederseniz bir konuya değinmek istiyorum, o da şu: Sarayın, yani yeni sarayın bir başka fonksiyonu okul, kültür

merkezi olmasıdır. Nakkaşhane fevkalade önemli bir kurum. Osmanlı İmparatorluğu merkezden idare ediliyor. Bu kültür aslında imparatorluğun her tarafına gitmiyor, onu biliyoruz. En azından mimari için Fırat'a kadar gittiği de biliniyor, Fırat'ı geçtikten sonra lokal mimari, resmi mimari ile karışıyor. Yani İstanbul'da yapılan bir plan Hassa Mimarları Ocağı'nın bir mimarı tarafından yerine gidip uygulandığı zaman İstanbul'daki gibi çıkmıyor. Dekarasyonu çok başka şekilde çıkıyor. Çünkü o bölgenin dekorasyon anlayışı mimari üstüne "süperpoze" ediliyor. Mısır'a gidiyorsunuz, İstanbul'da yapılıp gönderilmiş bir cami planı var, ancak İstanbul'dakine benzemiyor, çok başka şekil alıyor. Suriye'de de çok başka şekil alıyor. Ama merkezden idare edilme, Osmanlı'da İstanbul'la başlıyor. İstanbul'dan evvel yok. Selçuklu'da da yok. Selçuklu'da mimarlar var, aynı Rönesans'ta olduğu gibi. Rönesans'ta XVI. yüzyılda bir sürü mimar var. Papa bir şey yaptıracak; "Gel Michalengelo" diyor. Ona yaptırıyor. Ama otuz-kırk mimarın birarada çalıştığı ve bir ekol yarattıkları teşkilat yok.

Ö.K.- Küçük bir ilave yapmak istiyorum. Osmanlı eserlerinde imza yoktur. Bir tasarım merkezinin ilkeleri şöyledir; bir yıl çalış, bana bir şey getir, ama üzerinde imzan olmayacak. Büyük kuruluşlar böyle çalışır. Büyük para verirler. Ortaya çıkan ürün bir markadır.

A.K.- Selçuklu döneminde, Selçuklu mimarları binalarının üstüne kitabe koyuyorlar, yalnız mimarları değil çinicisi, kalem işçisi vs. Osmanlı'da bu yok, yalnız işverenin adı var. Mimar Sinan'ın adını taşıyan tek bir kitabe var: "Küçükçekmece Köprüsü" Ondan da emin değiliz "Yusuf bin Abdullah" diye yazılı. Fakat Sinan'dan sonra mimar adı var, Mehmet Ağa filan, fakat gizli yazılmış. Anonim çalışıyorlar, büyük bir büro var ve bu büronun başı, "design centre" var. Bu, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ne kadar değiştiğini gösteriyor bir. İkincisi, aynı dönemde Osmanlılar'ın Rönesans'tan ne kadar farklı bir uygulama içinde olduğunu bize gösteriyor.

İZLEYİCİ.- İstanbul'un Bizans devrinde bu Mangan veya Kalge Sarayları'ndan sonra tekrar Blakhernai niçin getirildi? Bunun bir sebebi var mı? Niçin bu güzelim yer bırakıldı da, bu surların yanına gidildi? Tekfur Sarayı niçin yapıldı? Bunun bir açıklaması var mı?

A.K.- Tam benim konuma girmiyor, ama galiba açıklaması şöyle; Osmanlılar bir dönemde Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na niçin gitmişlerse, Bizanslılar da aynı şekilde değişen bir

devir, yeni bir dönem başlangıcı olduğu için gitmişlerdir.

İ.O.- Surların dibinde stratejik bir noktada bulunan Tekfur Sarayı bir komutanın veya bölgede görevli olan yöneticinin oturduğu bir saray. Blakhernai Sarayı ise imparatorun oturduğu bir saray değil. Aslında oranın "imperial" bir saray olmadığı malum. Orası muhtemelen Sultanahmet'teki eski Mehterhane gibi, askeri bir üs, müstahkem bir mevkii, birtakım şeylerin saklandığı, bir nevi garnizonun oturduğu idari bir ünite. Zaten orası boş arazi. Yani civarda Kora Manastırı var. Önce orası sur dışındaydı, şimdi sur içinde, ama o zamanlar boş arazi idi. İskanda şehir yok o zamanlar.

E.E.- Peki, o zaman eğer böyle bir geçiş olmasaydı, acaba Kariye dediğimiz bu Kora Manastırı'nda da, o demirlerden sonra bu kadar şanlı bir mozaikin gelişmesi olabilir miydi?

İ.O.- Bizans'ın son zamanlarında çok güzel bir Rönesans tesiri var, yani İtalya ile çok yakın. Kariye, mozaik mimarisi ile çok hoş bir İtalyan üslubu gösterir.

E.E.- Neden orası?

İ.O.- İtalya XIII. yüzyılda çok hakim, yani Blakhernai da çok güzel bir Rönesans yapısı. Ben zaten bu konuda çok bir şey bilmiyorum. Bildiğim kadarıyla orası boş araziydi.

İZLEYİCİ.- Acaba padişahlar veya onların emrinde çalışıp maliye işlerine bakanlar, sikke tağşiş ederlerken bunu bir devalüasyon olarak biliyorlar mıydı, yoksa ihtiyaçtan doğan anlık birtakım girişimler miydi?

E.E.- Son derece bilinçli. Devalüasyon, elinizdeki para miktarını iki-üç katına çıkarmak demektir. Dolayısıyla, tamamen bilinçli bir şekilde tağşiş ederek eldeki parayı değerlendirmek üzerine dayanır. Tağşiş temelindeki prensip şu: Devlet bu mağşuş akçeyi, verilen parayı anlamayacağını varsayar. Tabii hiçbir zaman öyle olmaz, ama özünde bu yatar. Yani halk bu parayı alacak ticaret yapmaya eski fiyatlarla devam edecek, bu hiçbir zaman böyle olmuyor. Bu, doğrudan doğruya ekonomik bir politikadır ve bilinçlidir. Enflasyonist bir politikadır.

İZLEYİCİ.- Sayın İlber Ortaylı, Yeniçeri Ocağı'nın yeri tamamen neresidir?

İ.O.- Davutpaşa Kışlası, Şehzadebaşı'nda, Acemioğlanlar Yeni Odalar'da, Süleymaniye civarında. Bugünkü müftülüğün orada Ağakapısı var. Çok enteresan kışlalardan birisi de bugünkü Ayazpaşa, Taksim'de bulunuyordu. İmparatorluğun her yerinde derece derece Yeniçeri Ocakları var. Sonra her eyalet merkezinde kalenin

içinde dizdarlar ve garnizon var. Yani Vali veya Sancakbeyi ayaklanırsa, mesela kapılarını kapatıverirler kalenin, cebehane ve hazinenin, isyancılar ortada kalır. Sonra Acemioğlanların yetiştirildiği yerler var halkın içine dağıtıldıkları, din ve dil öğrensinler diye. Sonra harp esirlerinin çalıştırıldığı zirai bölgeler var, bunlar bir müddet sonra ortakçı olarak serbest kalıyorlar. Yeniçeri Ortaları belirli yerlerde oturuyorlar, kendi aralarında kadın yüzünden kavga ediyorlar. Onların asayişi çok önemli. Asayiş için ayrıca Ocaklar var, Bostancılar falan var, onlar ayrı yerlerden talimat alıyorlar. Çok karmaşık bir sistemdir, ama önemlidir. Koca bir şehrin topografisinde birtakım askerler bunlar; nasıl geçinecek, nasıl giyinecek, asayiş nasıl sağlanacak? Bunlar çok önemlidir. Tabii her Karakulhanede de Onbaşı rütbesinde bir Çorbacı oturur, o semte bakar, bunlar önemli.

İZLEYİÇİ.- Topkapı Sarayı'na çağlar boyunca birşeyler eklenmiş, ama kimliğini, bütünlüğünü yitirmemiş bir yapıdır, dediniz. Konyalı'nın üzerinde bulunan köşkvari bir yapı var, XIX. yüzyıl yapısı. Onu sormak istiyorum, bağdaşıyor mu sarayın geri kalanı ile?

Ö.K.- Sanayi tarihi bu konunun en önemli ipuçlarıdır. Mesela, Topkapı Sarayı'ndaki sofanın camları, o tarihte üretilen en büyük cam boyutlarının üzerindedir. Yani iki yüz elli yıl önce, o boyda düz cam üretilemiyordu. Demek ki, verilen talimat şuydu; öyle hafif bir konstrüksüyon geliştir ki, bugüne kadarki en büyük pencere camını takalım. Bugün bir banyoya düzgün seramik döşetmek bile kolay değil. Ama orada olağanüstü boyutta mekânlar seramikle kaplanmıştır. Arkasında mucize veya para aramayın. Sadece dev bir organizasyon vardır. Bu yüzden Topkapı Sarayı, her dönemin teknolojisinin de bir tür kimlik kaydı gibidir. Kimlik kaydını, eski bir kimliğin kaybedilmesi anlamında söylemiyorum. Tarihin kaydedildiği bir kimlik kitabıdır. Çünkü görevi, bu kimliği geliştirmek ve korumaktır. Topkapı Sarayı bu bakış açısıyla pek fazla araştırılmamıştır. Siz de Kral veya İmparator olursanız yapacağınız şey bundan farklı olamaz. Bugün modacılar da aynı şeyi kullanır ilke olarak, bu değişmez. Sarayın bir teknoloji merkezi olduğu, örnek ürünlerin üretildiği dev bir laboratuvar olduğunu kabul etmeliyiz.

A.K.- Ben son birşey söylemek istiyorum; İstanbul'u biz hep surlar içerisindeki şehir olarak aldık. Halbuki İstanbul çok daha büyük, evvela Biladi Selase var. Eyüp, Üsküdar, Galata var. Biraz evvelki soruyla ilgili olarak hakikaten Topkapı Sarayı'nın üslup

bakımından kimliği Mecidiye Köşkü ile bozulmuştur. Çok farklı bir mimariyi oraya oturtmuşlar, aslında Paris yakınlarında bir av köşkü model alınmıştır. Av köşkünü olduğu gibi almışlar, oturtmuşlar, sonra kendileri de beğenmemişler. Artık Topkapı Sarayı'ndan başka bir yere geçme zamanının geldiğini görmüşler. Çünkü Mecidiye Köşkü bitmiş. Mecidiye Köşkü bittiği anda Dolmabahçe Sarayı'nın yapılması için emir verilmiş. Bunların hepsi Abdülmecit devrinde oluyor. Dolmabahçe Sarayı yapılmış ve saray İstanbul Boğazı'na intikal etmiş. Buna benzer bir olay, bir Bizans sarayı için olmuş; büyük, radikal estetik, teknik bir değişiklik sonucu artık eski saraylar oturulmaz olabilir.

Ondan sonra İstanbul'un boğaza açılma hikayesi var, bu da çok enteresan. Beylerbeyi Sarayı'nı ele alalım; I. Abdülhamid Beylerbeyi Sarayı'nı yaptırmış. Neden İstanbul'un dışına çıkılmış, başka mahalleleri, başka bölgeleri iskan edilmiştir? Külliye fikri hâlâ o kadar güçlü ki, nerede Abdülhamid'in külliyesi? Bahçekapı'da türbesi, sebili imareti ve (şimdi IV. Vakıf Han var yerinde) medresesi oradadır. Külliyesi şehrin içindedir, bu çok enteresan. Aynı şey, II. Mahmud zamanında oluyor. Nusretiye Camii'ni Tophane'de yaptırıyor, fakat külliyesi, türbesi, meşrutaları ile birlikte Divanyolu'ndadır. Bu bir süre böyle devam ediyor, yani yarı gönüllü olarak İstanbul dışına çıkılıyor, fakat gene İstanbul'a bağlı kalınıyor. Tabii İstanbul'a bağlayan bir şey daha var. Padişahların İstanbul'a gömülme zarureti. Son padişahla ve sondan bir evvelki padişahla bu da bozuluyor. Mehmet Reşat Eyüp'e gömülüyor. Yanı bir yerde bir gelenek daha bozuluyor. Birtakım gelenekler bu Osmanlı İstanbul'unu oluşturuyor. Osmanlı İstanbul'unun dışına çıktıkları vakit ise bazı şeyler onları İstanbul'a bağlıyor ve çekiyor, yüzde yüz kopamıyorlar.

İ.O.-Limandaki isimlere bakacak olursak, bu, işte bize nasıl zahire geldiği fikrini veriyor. Çünkü orada özel bir mekanizma var. Hanlar, kadının tayin ettiği Naibler, İstanbul kadısının temsilcisi olarak bulunmakta. Çünkü kavga, dava çok olan bir yer. Şehrin içinde bugün dahi bazı sokaklarda varolan iş kolları, belirli bir örgütlenme sokak ismiyle yaşar. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Loncalar İslam tarihinin en geniş örgütlerindendir. Bu bize birşeyi gösteriyor; ekonomik kontrolü ve ekonominin zenginleşmesini. Bazı Loncalar sur dışında. Bugüne hiçbir şey bırakmamış olmaları çok kötü, ama az da olsa bazı eski şeyler vardı Kazlıçeşme'de. Kazlıçeşme sıhhi ve içtimai nedenlerle cemiyetdışı bırakılan bir yer ol-

muştur. İş ortamı çok ağır olduğu için (deriler köpek pisliği ile yoğrulmakta), oraya kanun kaçakları da sığınıyor, ancak aranmıyorlar. Burada cezalarını çekiyorlar. Mesela Ayvansaray'da çömlekçiler var. Bazı istenmeyen gruplar var, Müslüman olsalar bile. Sulukule, Ayvansaray'da hanlar yaşar ve çalışır. XIX. yüzyılda İstanbul'a göçmen gelmeye başlar. Birdenbire yurtsuz kalmış, izole edilen gruplar, yerleşmeye başlar. Ama bütün Anadolu'da durum böyle. Bu Lonca meselesinde biz, saray hünerleri ile çok övünürüz. Onlar sarayın kontrolünde özel teknikleri, hünerleri olan insanlar deriz. Bizans'ta da var bu, Loncadakilerin mesleği bırakmaları, ayrılmaları, başkasını almaları, mesleği devretmeleri yasaktır. Venedik'te camcılık üretiminde de vardır. Bunun birtakım nedenleri bulunmakta. Öncelikle üretilen mal stratejiktir. Örneğin, ordu için gerekli malzemeler üretilir ve dışarıya serbestçe satış yapılamaz. İkincisi de üretilen mal devletin stratejisi ile ilgilidir. Yani devlet üretilen malla birtakım şeyleri elde eder. Örneğin, Bizans için ipekli çok önemlidir. Çünkü bütün barbar dünya ile ipekli sayesinde temas eder, onları öyle büyüler, boyar. Dış dünyaya birtakım mamulat, devletin hediyesi buradan gider. Ya da, bazı tip kitaplar var ki, onların mutlaka bu insanlar tarafından kopya edilmesi, süslenmesi, ciltlenmesi gerekir ve bu yüzden imparatorluğun kütüphanesi en büyük sansür merkezi bir anlamda. Biz Topkapı Sarayı'nda sadece İslam yazmalarını biliyoruz, aslında hiç küçümsenmeyecek Selanik yazmalarımız var, sayıca az ama, nitelik olarak çok iyi Neohelenik yazma kitap koleksiyonlarımız var. Bütün bunlar özel dikkat gerektiren şeyler. Bir imparatorluk idaresi bu bakımdan daima zordur. İmparatorluk idaresini anlamaktan çok idrak etmek gerekir. Bu şehrin idaresi İstanbul'a özgü bir şeydir.

E.E.-Ben biraz bu konuya değinmek istiyorum. Sanat ve sanayi; biraz ayırmak gerekiyor. Yani saray dahilinde gelişen sanat, sanayi ile doğrudan doğruya endüstriyel tasarım ve belirli bir endüstriyel rasyonaliteyi içeren üretimi, sanırım ayırmak gerekir. Topkapı Sarayı için bir "design center" denebilir, gerçekten de müthiş artistik olarak bir "design center"dir. Fakat bu kapalı bir kutudur ve belirli bir tüketime yöneliktir, ki bu çok marjinal bir tüketimdir. Lüks tüketim, hatta lüksün de ötesinde sarayın ihtiyaçlarına yönelik tüketimdir ve dolayısıyla XIX. yüzyılda sanayi devrimine cevap olarak görmek inancı zor geliyor. Son derece marjinal. Örneğin halıcılığı ele alırsak; halıcılığı Osmanlı'nın sanayi devrimi ile yarıştığı değil, sanayi devriminin Osmanlı'da ayakta bıraktığı

tek dal olarak görmeyi tercih ederim. Çünkü belirli bir avantajı vardır. Bilgi açısından eninde sonunda marjinal bir sektördür. Keza sarayda gelişen endüstriler ve sanatlarda büyük ölçüde bir tüketime yol açar. Patent dediniz. Londra'ya baktığımız zaman patent içerir, ama başka türlü bir patent, yani sanayi devrimine açılan bir patent değil, aksine yerinde saymayı teşvik eden bir patent. Bunlar KİT türü üretim açısından karlı olmayan girişimlerdir, hazır bir talebe hitab ederler.

Ö.K.-Bu toplantıyı burada bitiriyorum. İzleyici olarak sizlere ve toplantıyı düzenleyen Yapı Kredi Kültür Merkezi'ne çok teşekkür ederim.

"Cumhuriyet İstanbul'u"
6 Ağustos 1993

YÖNETEN: METE TUNÇAY

Konuşmacılar: Zafer Toprak, Erol Tümertekin, Uğur Tanyeli

M.T.- Efendim, Yapı Kredi Kültür Merkezi'nin sizler için düzenlediği İstanbul Dörtlemesinin üçüncüsüne hoş geldiniz. Bundan öncekileri izleyenler, ilk toplantıda "Bizans İstanbul'u"nun, ikincisinde de "Osmanlı İstanbul'u"nun konuşulup tartışıldığını hatırlayacaklardır.

Bugünkü konumuz "Cumhuriyet İstanbul'u" Gelecek ayın konusu ise İstanbul'un bugünden yarına gelişmesi, daha çok fütürolojik denilebilecek bir yaklaşım olacaktır. Bugün Cumhuriyet İstanbul'u üzerinde duracak üç konuşmacımız var. Boğaziçi Üniversitesi'nden Prof. Zafer Toprak, sosyolojik bir yaklaşımla İstanbul'un demografisini, İstanbul'da yaşayan insanların Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e doğru nasıl bir değişim gösterdiğini anlatacak bize. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nden Erol Tümertekin, bu demografik gelişmenin mekânsal değerleri üzerinde bilgi verecek. Mimar Uğur Tanyeli, İstanbul'un fiziksel ve mimari açıdan gelişme evrelerini, yine biraz geç Osmanlı döneminden, XIX. yüzyıldan başlayarak analiz edecek. Tabii bu yaklaşımlarla Cumhuriyet İstanbul'u konusu tüketilmiş olmuyor. Başka pek çok açıdan bu konuya yaklaşılabilinirdi. Ama bunları arttırsanız da konuyu tüketmeniz mümkün değil. Mesela Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'da üç vilayet örgütlenmiştir. İstanbul vilayeti, Beyoğlu vilayeti, Üsküdar vilayeti. Her ne kadar bunlara müstakil valiler tayin edilmediyse de, İstanbul Valisi, Beyoğlu ve Üsküdar valiliklerine de vekâlet etmiş, ilginç bir örgütlenme ortaya çıkmıştır. Bugün İstanbul nasıl reorganize edilebilir diye düşünülürken, geçmişte yapılmış bu tecrübe mutlaka bir değer taşır.

Zafer Toprak'a söz vermeden önce şunu hatırlatmak istiyorum, sanırım kendisi de gelecektir bu konulara Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımı Cumhuriyet kurulduktan dört yıl sonra yapıldığında, bizim toplam 13,5 milyon gibi bir nüfusumuz vardı ve 1927'ye

gelindiğinde, 1915'teki Ermeni olayı çoktan yaşanmıştı. İstiklal Harbi sonrasında ise, Yunanlılarla mecburi mübadele yoluna gidilmişti, yani Türkiye topraklarında kalan Rum Ortodoksları ile Yunanistan sınırları içinde yaşayan Müslüman nüfus değiş tokuş edilmişti. Ama bundan, İstanbul'da yerleşik (mütemekkin) Rumlar istisna edilmişti. Gördüğünüz gibi 1927 nüfus sayımında anadili Rumca olan ve Ortodoks mezhebinde olanlar İstanbul'da yaşayan Rumlar'dır. Eğer 13,5 milyon içindeki 100 bin Rumluk oranı 88/10.000 muhafaza edilseydi, bugün 60 milyonluk nüfus içinde 500 binden fazla Rum'un olması gerekiyordu. Oysa bildiğim kadarıyla, İstanbul'da yaşayan Rumlar'ın sayısı bugün 2-3 bini geçmiyor.

Ben zaman zaman konuşmacıların sözlerine, biraz da sizin adınıza müdahale edeceğim. Sonunda sizlerden de konuşmak, soru sormak, eleştiri yapmak isteyen olursa, söz vereceğiz. Önce Prof. Zafer Toprak'ın başlamasını rica ediyorum.

Z.T.- Sizlere sayılardan söz edeceğim. Nedenini hemen belirteyim, Türkiye'de tarih yazımında sayılar son derece tali bir husus var; yani sayılara karşı pek duyarlı değil tarihçimiz, hatta sosyal bilimcimiz. Batı'da okuryazarlık yanında bir sayısallık olayı var. Okuryazar aynı zamanda sayısayar bir birikim de kazanıyor. Oysa biz genellikle, dünümüze baktığımızda okur yazarlığa önem veriyoruz da sayısayarlığa pek önem vermiyoruz. Bu nedenle tarihçilerimiz son derece rahat sayı söyleyebiliyorlar. Sayı konusunda çok rahat davranabiliyorlar. Batı'da daha çok sayıyı entegre eden bir tarih olayı ancak son on yıllarda güç kazanmaya başladı; bu bizde yavaş yavaş benimsenmeye başlıyor denebilir. Örneğin Klasik Osmanlı'nın nüfusu konusunda çok farklı görüşler var. İstanbul'un nüfusu XVI. yüzyıl sonu, XVI. yüzyıl başında 200 binden 1.2 milyona kadar bir yelpaze oluşturuyor. Bir dizi seyyah İstanbul'un nüfusunu 1.2 milyon olarak gösteriyor. Demograflar ise 200 binin üstünde olamayacağını belirtiyorlar. Tarihçilerimiz, giderek 800 binden aşağı doğru çekiyorlar. Son zamanlarda 400 bine çekti-ler bu rakamı. Ama hemen şunu söyleyeyim; 200 binlik nüfus ile de dönemin en büyük kentlerinden biri İstanbul, Avrupa ölçeğinden baktığımızda. Avrupa'da 200 binlik kent Londra var o dönemde, Paris bile 200 binin altında. Yani başa güreşen bir kent, 200 bin nüfusla bile. Gene Evliya Çelebi'yi gördüğümüz, okuduğumuz vakit rakamlardaki gelişigüzel tavrı görebiliyorsunuz. Rakamsızlık olayı aslında toplum düzeyinde bir sorun olarak karşımıza çıkıyor.

Çünkü devlette birtakım kayıtlar tutuluyor. Özellikle vergi gerekçesi ile böyle bir kayıt tutma olayı var. Ama toplumda kayıt tutma olayı son derece tali bir husus. O nedenle de rakamlar konusunda çok gelişigüzel veriler ortaya koyabiliriz. Bir örnek vereyim, gene çok yakın dönemle ilgili olarak; 1920'lerin başı İstanbul'da Şehremaneti'ne bağlı bir ihsaiyat (istatistik) birimi var, İstanbul'un nüfusunun kaydını tutan bir birim. İstanbul'un nüfusuyla ilgili yapılan, o dönemde çıkan istatistik mecmualarında İstanbul'un nüfusu 1 milyonun üstünde gösteriliyor. 1922'de 1.2 milyonun üstünde gösteriliyor bu yayınlarda. Ama gerçek nüfus o dönemde 500 bin, yani İstanbul'un nüfusu resmi istatistiklerde 1 milyonun üstünde gösterilirken, gerçek nüfus 500 bin. Ve bunu söyleyen de o zamanın mektupçusu, yani Şehremanetinin ya da belediyenin genel sekreteri Osman Nuri.

İstanbul'la ilgili verilen rakamlarda büyük farklılıklar var. Benim size sözünü edeceğim husus, İstanbul'daki üç önemli demografik devrim. Bunlardan biri, İstanbul'un alınışıyla gündeme gelen bir devrim. Yani 1450'lerde 50 bin civarında bir nüfus, 1600'lerde 150-200 bine yükseliyor. 50 bin nüfusun o zamanlarda 1 milyona çıkması bu süre zarfında, zaten o zaman ki demografik verilerle imkansız. Bu ilk demografik devrim dediğimiz olay, İstanbul'un fethinden Osmanlı'nın altın çağı dediğimiz döneme kadar uzanan, yani 50 binden 200 bine yükselen bir İstanbul.

İstanbul'un ikinci büyük demografik devrimi XIX. yüzyıl'da geçekleşiyor. XIX. yüzyıl başında İstanbul'un nüfusu 300 bin civarında. XIX. yüzyılın sonuna varıldığında 1 milyona yakın bir nüfusu var. İstanbul üç kat artıyor. Bu hiç de kötü bir rakam değil Avrupa ölçeklerinde. Hemen hemen Paris'te, Londra'da da benzer bir büyüme var. En büyük performans aslında Berlin'in ki, sekiz kat artıyor Berlin'in nüfusu XIX. yüzyılda.

Bu, özellikle İstanbul'un bir ticari devrim geçirmesiyle bağlantılı bir süreç. Yani XIX. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin dışa açılması. Gerek dışardan ecnebi nüfusun İstanbul'a gelerek serbestçe meslek icra etmesi, gerekse Rumeli'de yitirilen topraklardan göçler sonucu böyle bir artış gözleniyor.

Üçüncü demografik devrim ise hepimizin bileceği gibi, 1950'ler den sonraki devrim; 1900 ile 1950 arasında İstanbul'un nüfusu durağan. 1914'de İstanbul'un nüfusu 1 milyon. 1950'de de İstanbul'un nüfusu 1 milyon. Önce bir düşüş, sonra da tekrar bir toparlanma çabası içerisinde İstanbul.

Hemen şunu kaydedeyim; İstanbul için, kent hizmetlerinin gelişimi ve mekânın düzenlenmesi açısından Cumhuriyet'in ilk yılları epey talihsiz bir dönem. 1930'ların sonuna kadar İstanbul'daki imar hareketlerine baktığımızda son derece cılız bir gelişim görüyoruz. 1938'den sonra yavaş yavaş toparlanmaya başlıyor. İstanbul'un imarı diye bir sorun gündeme geliyor ve özellikle 1950'lerde kırsal kesimin çözülmesi sonucu, İstanbul'da bildiğiniz demografik patlama gerçekleşiyor. 1 milyondan 8-10 milyona çıkan bir nüfusla karşı karşıyayız.

Burada değişik faktörler söz konusu. Nüfusta düşüş olayı dünyada çok az kentte gözlenen bir olay. 1 milyondan 500 bine düşen bir kent, özellikle üst gelir gruplarının yok olduğu ya da terkettiği bir mekân. Bu, sırf İstanbul'un değil, diğer Osmanlı büyük kentlerinin de paylaştığı bir olay. İzmir'de de aynı olay yaşanıyor. İzmir'in kurtuluşuyla birlikte, özellikle gayrimüslim nüfusun İzmir'i terk edişi sonucu, nüfusunda büyük bir düşüş gözleniyor. Selanik'te de benzer birtakım gelişmeler oluyor.

Şimdi İstanbul'da neden böyle bir düşüş var, bunu yanıtlamak gerekiyor. Şunlar akla geliyor; herşeyden önce İstanbul'da ecnebi denilen bir nüfus var. Osmanlı döneminde İstanbul kozmopolit bir kent. Oysa Cumhuriyet döneminde bu kozmopolit yapısını yitiriyor. Mete demin rakamlar verdi, bu diğer etnik unsurlar için de geçerli olan bir düşüş. Bu kozmopolit yapısını yitirme sürecinde, dediğimiz gibi, İstanbul ecnebileri artık yok ortada. Yani XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da serbest meslek icra eden bir dizi ecnebi var. Bu ecnebiler, hatta karakol daireleri ölçeğinde baktığımızda, şu üzerinde bulunduğumuz Cadde-i Kebir'de bulunan ecnebiler 130 bin civarında. İstanbul'da 130 bin ecnebi yaşıyor ve yabancı pasaportları var. Serbest meslek icra ediyorlar; doktor, eczacı, mağaza sahibi vs. İstanbul'daki bu nüfus yok oluyor bir kere. Çünkü bir müddet sonra bu mesleklerin icrası Türk vatandaşlarına hasredilecek. Zaten bu nüfus I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı'yı terk ediyor.

İkinci önemli husus, her ne kadar mübadele dışı bırakılmışsa da İstanbul'daki gayrimüslim nüfusta özellikle yüksek gelir grubunda önemli bir düşüş olması.

Üçüncü bir husus savaş yıllarında, Cihan Harbi yıllarında nüfusun geçim zorlukları ve işgal nedeniyle Anadolu'ya göç etmesi ve İstanbul'daki ekonomik durum düzelmediği için geri dönmemesi.

Diğer bir husus şu: Milli Mücadele sonucunda Ankara'nın başkent oluşu nedeniyle bürokrasi, sefaretler, Birinci Ordu İstanbul'u terkediyor. Buradan doğan bir boşluk var. Bu faktörleri çoğaltabiliriz, ama şu kadarını söyleyebilirim ki; İstanbul'da toplu taşımacılık rakamlarına baktığımız vakit, ekonomik bir kriz yaşanmakta olduğunu görüyoruz. Tramvayların veya Şirket-i Hayriye'nin taşıdığı yolcu miktarlarında büyük bir düşüş gözüküyor. Ve bu şirketlerin daha sonra millileştirilmesi, aslında Cumhuriyet Türkiyesi'nin direttiği bir husus değil, bilakis bunları, şirketler elden çıkartmak istiyorlar. Çünkü artık bunlar kârlı değil, zarar eden şirketler. İstanbul'un sekenesi azalmış, bunun sonucu olarak da, bu tür hizmetlere olan talep son derece düşmüş durumda.

Böyle bir durumda Ankara, İstanbul'a nasıl bakıyor? Ankara aslında İstanbul'a geçmişi, payitaht oluşu açısından ve aynı zamanda kozmopolit oluşu nedeniyle, pek o kadar sıcak bakmıyor.

Kentler aslında Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk evresinde özendirilen bir mekân değil; daha çok kır ağırlıklı bir toplum dokusuna yönelme hakim Cumhuriyet'in ilk yıllarında. CHP'nin programına bakalım köycülük şubelerinin faaliyetine bakalım, hep köy ağırlıklı söylemlerle karşı karşıya geliyoruz. Köy üzerine literatüre baktığınız vakit, binleri aşan bir literatürle karşı karşıyasınız. Kent üzerine yazılmış kitap sayısı ise oldukça düşük; diyebilirim ki, bir düzinenin üzerine geçmiyor. Bu tabii, dönemin mentalitesi. Türkiye'ye özgü bir olay da değil; dünyada da bu var. Yani 1929 krizi nedeniyle kentler aslında kaçınılması gereken mekânlar. Türkiye'de halkçılık söyleminde bu tür bir köycülük perspektifi var. Halkçılık, beraberinde köy popülizmi denilen bir olayı da gündeme getiriyor. O nedenle özendirilmiyor kentlerin büyümesi.

Bunu, yatırım açısından baktığımızda da açıkça görüyoruz. 1930'lu yıllardaki sanayi programı bunu net bir şekilde gösteriyor. Kent dokusunu geliştirmek, kentlere ağırlık vermek, çok daha tali bir husus. Köyler ön planda, köye çözüm bulma çalışmaları, Köy Enstitüleri, bütün bunlar köy odaklı gelişmelere neden oluyor. Aslında bu yapının değişmesi, Türkiye'de popülizmin algılanışının da farklılaşması sonucu oluyor. Özellikle 1946 sonrası Türkiye'nin demokratik söylem içerisine girişi, kırsal kesimlerin çözülüşünün bir gereklilik olarak ortaya çıkması, aynı zamanda kırsal kesimlerden gelen nüfus baskısı, kent ağırlıklı politikalara doğru geçme gerekliliğini doğuruyor. Karayollarının gündeme gelişi, aslında bunda önemli rol oynuyor. Çünkü o güne kadar, bildiğiniz gibi, milli

şimendifer siyasetiyle, daha çok kırsal alandaki pazarı entegre etme çabası var. Oysa karayollarının 1950'lerde gündeme gelişiyle birlikte, göç olayı çok daha etkin bir şekilde ortaya çıkıyor ve kent nüfusunda önemli bir artış gündeme geliyor. Yani yirmi yılda katedilen bir nüfus artışı, 50'li yıllardan sonra beş yılda ikilenebiliyor, üçlenebiliyor.

Kısacası 1914'den itibaren, bu çözülme II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam ediyor. Bu aslında Türkiye'nin geçirdiği bir kriz. Bu krizin bir parçası İstanbul'un da kaderi. Kriz, 1940'lardan, özellikle 1948'lerden sonra aşılmaya başlanıyor. Kırsal kesimin, özellikle 1950'li yıllarda çözülmesiyle birlikte, İstanbul bildiğimiz üçüncü demografik devrimini yaşamaya başlıyor.

M.T.- Çok teşekkürler. Zafer konuşurken benim de aklıma bazı şeyler geldi. Bu ecnebi tebalı, Levanten dediğimiz insanlar, 1930'ların başlarına kadar İstanbul'un ekonomik hayatında olduğu kadar, kültürel hayatında da rol oynamış olacaklar ki, bir kütüphaneye gidip dönemin gazetelerini karıştıracak olursanız, bütün gazetelerin Fransızca edisyonları olduğunu göreceksiniz. Bunlar, Türkler'den bir miktar Fransızca okumaya heves edenler olsa bile, aslında Fransızca konuşan bir Levanten zümresinin varlığını kanıtlar.

Zafer, İstanbul'un çöküşünü anlatırken çeşitli nedenler üzerinde durdu. Bilmem çok provokatif olur mu bunu söylemem? Ama unutmayın ki, 1927'ye kadar Atatürk İstanbul'a küsmüştü. İstanbul politik bir muhalefet yeriydi. Önce İttihatçıydı. Sonra Terakkiperverci oldu falan. Mesela 1924'te Atatürk, Karadeniz gezisi yapmak üzere Mudanya'dan Hamidiye Kruvazörü'ne binip İstanbul'u geçerken, sandallarla onu teşci etmeye çıkan halkın yüzüne bile bakmadı. Ne Belediye Reisini, ne Valiyi kabul etti. Hamidiye, Boğaz'dan tam yol geçip Karadeniz'e çıktı. Bu dramatik bir olay olduğu için söylüyorum. İstanbul, milli mücadelenin dışında kalmakla, Vahdettin'in ve Damat Ferit'in mekânı olarak görülmekte ve giderek İttihatçıların yeraltı örgütlerine hâkim olmaları nedeniyle Cumhuriyet yönetimi için günah keçisi olma durumundaydı. Biraz da bu sebeple herhalde, İstanbul teşvik edilmedi. Ama bugün baktığımız vakit İstanbul'un başkent olmaktan çıkarılmasının çok hayırlı bir iş olduğuna hükmetmemiz gerekir.

İstanbul bir de başkent olmaya devam etseydi, bakanlıklar, memurlar ve aileleri ile en azından 2-3 milyonluk bir ek nüfus koymak gerekirdi. Bunun sonucunda, İstanbul'da Kahire'den de

daha kalabalık ve karışık bir durum ortaya çıkarabilirdi.

Şimdi Prof. Tümertekin bu demografik gelişmenin daha çok günümüze doğru mekânsal dağılımını analiz eden bir konuşma yapacak.

E.T.- Zafer Bey tarihçi olarak, eskiden 1950'ye kadar İstanbul'un demografik yapısı hakkında bilgi verdi. 1950'den sonra ne oldu? Tabiatıyla bugün karşımıza çıkan bir çok problem, 1950'den sonra Türkiye'de meydana gelen şehirleşmenin çarpık olsun, düzgün olsun, Istanbul mekânına yansımasıdır. Ben nüfusun dağılışının yakın zamanlardaki durumunu göstermek amacı ile bir harita hazırladım, bunları dia ile göstermek istiyorum.

Nüfus dağılışı hakkında hepimizin bilgisi vardır. Bu bilgilerin mahalle ölçeğinde verilmesi, gerek şehrin alansal büyümesi, gerek nüfusun çeşitli ilişkilerini gözlemlemek açısından çok daha yararlı olur. Genelde ilçe bazında, ilçedeki dağılışı hakkında verilen bilgilerde bu hususlar açığa çıkmaz. Onun için biz başka bir metod uyguluyoruz. Bu metod gayet basit: 500 kişilik bir nüfus kitlesi, yaşadıkları alan göz önünde tutularak, bir nokta halinde haritaya geçiriliyor; yirmi beş haritalar üzerinde mahalli çalışmalarla oluyor. Tabiatıyla burada gündüz nüfusunun değil gece nüfusunun, dağılışını görüyoruz. Bu görülen, 1965'deki dağılış.

Şunu açıklamaya çalışıyoruz; İstanbul'da 10 milyona yaklaşan nüfusun, 1965'deki dağılışı aynı zamanda İstanbul şehrinin kapladığı alanı gösteriyor.

İstanbul'da yerleşme, ister Fatih devrinde olsun, ister daha sonra olsun, yerleşme esas olarak tarihi yarımada, Pera, Galata ve Kadıköy tarafında gelişmiş. Bana öyle geliyor ki, 1950'ye kadar çok iyi geliyor. Ancak 1950'den sonra bu yapı değişmeye başlıyor.

Şehir müthiş büyümüş, bu büyüme beni "İstanbul yeni bir şehir mi?" diye düşünmeye de sevkediyor. 1990'da nüfus daha geniş alanlara yayılmış, ancak İstanbul içinde yoğunluk azalıyor.

Genel bilgileri şöyle bir hatırlayalım: Bilindiği gibi nüfusun artışı ve dağılımı ile ekonomik gelişme arasında yakın ilişki var. Birçok araştırmacı sanayileşme ile bizden çok evvel bir paralellik kurmuşlar. Bir paralellik daha kuruluyor yakın yıllarda: Demokrasileşme; ekonomik gelişme, sanayi ve demokratikleşme, yani bir nevi medeniyete girme. Bunlar nüfuslanma ve şehirleşme üzerine büyük etkisi olan olaylar. Cumhuriyet kurulduğu zaman Türkiye'deki sanayi durumu malum; aslında devletin ele almasıyla, meşhur Sümerbank ve Etibank ile başlayan çağdaş sanayileşme ve sanayi devrimi söz konusu. Eğer belirli bir sanayi koluna bağlayacak olursak, ağır demir sanayi kuruluşu 1939, Karabük. Bunu şuna bağlıyorum; mesela 1840 Fransa'da, Dijon'da kurulan ilk demir çelik sanayiinin kuruluşu diye alırlar ki, bu yüz sene sonra oluyor İngiltere'den. Demek ki, bizdeki 1940, Fransa'dan yüz sene sonra, yani bir dalga gibi bize doğru geliyor. Savaş yıllarından sonraki ekonomik durgunluk malum. Ondan sonra Türkiye'de bir hareketlilik başlıyor. Hareketliliğin başlamasında, iç göçlerde önce kırın itici, şehrin çekici gücü hakim. Daha bunlar başlamadan da önce, vapurlarda ambar tabir edilen en ucuz mevkiye kendini atan kıyı kesimi halkı, Trabzon sahilinden, Giresun'dan soluğu İstanbul'da alıyordu. Bir de demiryolu güzergâhına yakın olanlar tren yoluyla İstanbul'a geliyorlar. Fakat 1950'den sonra karayolları Anadolu'nun her yanını bir örümcek ağı gibi sarıyor. İç göçlerin zaman içindeki mekânsal dağılımı, ulaşım sistemleri ile ilişkiyi açık olarak ortaya koyuyor.

Olayın esası şu: Bütün dünyada bir şehirleşme hareketi var. XIX. yüzyıl sonunda, XX. yüzyıl başında bir çok yerde başlamış olan şehirleşme İstanbul'da da gerçekleşmektedir. Bugün İstanbul nüfusunun % 60'ı İstanbul doğumlu değildir. Bunun mekân üzerine etkisi nasıl oluyor? Duruma dikkat edersek İstanbul şehrinin

1950'ye oranla alan ve nüfus bakımından kat kat büyüdüğü görülüyor. Buna yeni bir şehir diyebilir miyiz? Evet, İstanbul'un eski bir kökü var, ama o kök yok oluyor. Bugün tarihi yarımadada gezsek ne göreceğiz?

Gene geniş bir literatür var bu konuda. Bu gelişmede, bir defa bu haritada görüldüğü gibi, eski terimle "mütecanis" dediğimiz, türdeş görüntü sunan bir yörenin nüfus dağılımı hiçbir zaman türdeş değildir. Genç arkadaşımız biraz sonra bahsedecek, yapı bakımından, yerleşme tipi bakımından, içinde yaşayanlar bakımından nasıl şekillendi bu mekân? Genellemeye çalışırsak önce gecekondular, planlı yerleşmeler, Levent'ler, Ataköy'ler, sosyal konutlar ve nihayet ruhsatlı olan tek münferit evler ortaya çıkıyor.

Fakat önemli bir gelişme tarzı daha var: Çevrede bulunan köyler. Bunun en son örneği Avcılar'ın ilçe olması, yani çevredeki köylerin nüfuslarının artarak ilçe olmaları, aslında isabetsiz olarak şehire katılmaları. Aslında bunlar kendi başlarına oluşmuş ve kendi içinde bütünlüğü olan ayrı ayrı yerleşimler. Bu yerleşimlerde konutun bütün şehirsel fonksiyonları var, fakat garip olanı, tarım da var. Gerçi tarım nerede yok ki? Gecekonduların yarısında tarım yapılıyor, mesela Bomonti Bira Fabrikası'na aşağı yukarı 200 m mesafedeki gecekonduda iki tane inek besliyor adam. Sütünü de alıp satıyor. Garip garip de olaylar dönüyor. Türkiye'de büyük şehirlere doğru eskiden beri akım var ama, şimdi küçük şehirlere doğru da bir akım var. Büyük şehirlerin içinde de büyük bir değişim var. Bu İstanbul'da yaşanıyor. Sebebi şu; nüfus sayımının bize verdiği rakamlara göre İstanbul'un nüfusunun % 58'i, % 60'ı dış doğumlu, bunu gazetelerden de izliyoruz. Sırası gelmişken söyleyeyim, gazetelerde çıkan bazı etüdler üniversitedeki etüdlerden daha iyi.

Bunlar bilinen olaylar; ancak İstanbul'da eski yerleşim sahasının bu kadar dışına taşmış olan şehir, tamamen İstanbul dışından gelenlerle meydana geldiğine göre, yeni bir şehir karşısındayız demektir ve bu şehrin bir de kendi hayatı var. Şimdi, bu hayatı tanzim edenler dışardan gelenler oluyor. Yani Anadolu'dan gelenler. Fonksiyonların İstanbul içindeki dağılışına baktığımız zaman, şehirsel fonksiyonların dağılışının plandan yoksun olduğunu görürüz. Sadece sanayiyi örnek göstermek bunun için yeter. 1950 yılına gelene kadar İstanbul'da sanayi bölgeleri tespit edilmemiş, 1966'da ilk olarak İstanbul'da dokuz sanayi bölgesi tespit ediliyor. Fakat enteresan olanı, İstanbul'da sanayi faaliyetlerinin % 75'i daha bun-

dan on-on beş sene evvel yapılan mahalli tetkiklerde tespit edilen sanayi bölgelerinin dışında.

İkinci bir husus, konut alanları: Gecekondular, planlı yerleşmeler, sosyal konut alanları, çevredeki köyler vs. Çevredeki köylerde şöyle bir durum ortaya çıkıyor; o köyler adeta bir Anadolu kasabası gibi gelişiyorlar. Ortaçağ şehirlerinde neydi esas olan? Şato var. Şimdi ise belediye binası, mahalle muhtarlığı, cami, bir de pazar var. Bunlar İstanbul'un civarında ayrı ayrı yerleşmişler.

Planlı yerleşmeler de maalesef değişiyor. Levent'ler buna misal; konut alanı olarak yapılan Levent'ler okullar, kuaförler vs. ile değişiyor. Gazeteciler mahallesi de tipik bir örnek, o da değişiyor. Özetle şu denebilir; Mekân kullanılışında kargaşalık var, bu mekân kullanılışındaki kargaşalık, tabii ki, başka şeylere yansıyor. Nelere yansıyor? Tabii ki, trafiğe yansıyor. Mesela büyük şehirlerde, merkezi iş alanları vardır. Klasik kitaplarda C.B.D. diye geçer. İstanbul'da bazı etüdlerde tespit edildi. Teknik Üniversite'nin, İstanbul Üniversitesi'nin de yaptığı çalışmalar var. İstanbul'da, dokuz-on tane merkez sayılabilir. Mesela Beyoğlu bunlardan biriydi, Aksaray vardı, kısa bir süre sonra Mecidiyeköy çıktı karşımıza, daha sonra Boğaziçi'ne doğru giderseniz Ayazağa, burası tipik olarak İstanbul'da mekân kargaşalığını gösteren bir örnektir. Bence mimarlık değil, şehircilik talebelerinin orada tahkikat yapmaları lazım. Ayazağa, merkezi asfalta iki buçuk km uzaklıkta bir köydür. Şu anda orada 90'ın üstünde sanayi tesisi var, Cendere vadisine doğru. Karşıda, ne yazıktır ki, Teknik Üniversite'nin kampüsü var. Peki kampüs oraya geldiği zaman, onun doğurabileceği neticeler hesap edildi mi? Yok tabii. Daha ileriye doğru Çarşı mağazası vs. Orası bir merkez oldu ve tıkanıyor şimdi. İşte bu da bir örnek.

Örnekleri çoğaltmak mümkün, ama bütün bunlara rağmen İstanbul şimdi ne? Bütün bu eleştirilerle bir yere varılmaz, varılsa zaten buraya gelinmezdi. İstanbul şu anda bütün klasik normlara göre bir dünya şehri, bu kesin. Ancak şu da düşünülmez mi? İstanbul'da nüfusu % 60'ı dışardan olan öbek öbek değişik kültürler var. Ama bu kültürler etnik değişiklik değil. Pizzacının yanında Karadeniz pidecisi var, biraz ilerde Viyana şnitzeli veren ufak bir yer görülüyor. Bir büyük dünya şehri karşısındayız. Ana ve babaları 20-30 sene hatta daha eskiden Anadolu'dan gelmiş olan, İstanbul'da doğmuş genç bir kütleyi de hesaba katarsak ve İstanbul'un sosyo-ekonomik ve hatta yerel de dahil siyasal etkinliklerdeki paylarını, ağırlıklarını da düşünürsek şu soruyu soramaz mıyız? Bir

ilk Anadolu metropolü mü yaratıyoruz? Şimdilik diyeceklerim bunlar. Teşekkür ederim.

M.T.- Çok teşekkür ederim Prof. Tümertekin'e. Benim dikkatimi bir konu çekti; o da İstanbul'da yaşayanların % 60'ını İstanbul dışından gelenlerin oluşturduğu meselesi. Son zamanlarda Boğaziçi Üniversitesi'nden Alain Duben'le, Cem Behar "İstanbul Haneleri" adında İngilizce bir kitap yazdılar. Orada yapılan bir çalışma, XIX. yüzyıl sonunda İstanbul'daki Müslüman aile reislerinin çoğunun İstanbul dışında doğmuş olduğunu gösteriyor.

Yani İstanbul'un nüfusundaki bu hareketlilik günümüze özgü değil. Ama belki arada durağan bir hal aldı. Fakat bu hareketlilik XIX. yüzyıl sonlarındaki gibi yeniden başladı. Muhtemelen, Erol Bey'in saydığı genel nüfus patlamasının da etkisi vardı. O da tabii, DDT ile penisilin ve antibiyotiklerin bulunmasıyla ilgili bir şey. Çünkü doğada doğumlarla ölümler belli bir denge içerisindeydi. II. Dünya Savaşı'nın ertesinde DDT'nin yaygınlaşması, penisilinin, giderek antibiyotiklerin keşfedilmesi bu genel nüfus patlamasına yol açtı. Biz de politik olarak 1920'lerde, 1930'larda nüfus artışını teşvik ediyorduk. Türkiye'de kalabalık bir nüfus olmasını istiyorduk. Bu ikisinin yansıması sonucunda, müthiş bir nüfus patlaması oldu.

Şimdi, Uğur Tanyeli arkadaşımızın fiziksel ve mimari açıdan İstanbul'un gelişmesi üzerine düşündüklerini dinleyelim.

U.T.- İstanbul'un fiziksel ve mimari yapısı üzerine konuşmanın ciddi bir tehlikesi var. Bir kere hepiniz buradan dışarı çıktığınız vakit hemen İstanbul'un fiziksel yapısı ile karşılaşıyorsunuz, ama istatistikleri çok azınız görüyorsunuz. Demografi, uzmanı olmayan biri için o kadar da gaddar gözüken veriler sunmuyor, ama fiziksel ve mimari yapı tek tek herkesi ilgilendiriyor. Dolayısıyla da, çok az kişi İstanbul'un fiziksel yapısı ve mimarisi üzerine olumlu bir şeyler söylenebileceğini aklına getiriyor. Ben bu tehlikeden kaçınmaya çalışacağım ve size aslında hiç de olumsuz olmayan, tam tersine olumlu denebilecek bir bakış açısı sunmaya çalışacağım.

Şimdi, İstanbul'un sürekli kötüye doğru gittiği imajı bir yanlıştan, bir yanılsamadan ibaretmiş gibi geliyor bana. Tarihsel bir perspektiften bakarsak tabii ki... Yoksa buradan sokağa çıktığınızda, gerçekler dünyasıyla karşılaştığınızda böylesine iyimser olmak en duyarsız insan için bile kolay gözükmüyor. Bu nedenle, böyle bir olumlu bakış sunabilmek için; ben XIX. yüzyıldan başlamak is-

tiyorum İstanbul'un bugününü tartışmaya. Sadece bir Cumhuriyet İstanbul'unu tartışmak kolay gelmiyor bana. Gerçekte "Modern Çağ İstanbul'unu" tartışmak gerekiyor. Onu da, tartışma sınırım XIX. yüzyıldan başlatırsak görebiliyoruz.

Kentsel açıdan İstanbul örneğine bakıldığında, ortaçağı bizim XIX. yüzyılda kapattığımızı görürüz. Yani, Batı'nın ortaçağı kapattığı dönemi kabaca XV. yüzyıl olarak nitelendirirsek, burada çok daha karmaşık bir sorunla yüzyüze olduğumuzu anlarız.

Bizim kentsel açıdan, fiziki yapı açısından ortaçağı terketmemiz XIX. yüzyılın neredeyse ikinci yarısında oluyor. İyimser bir anlatımla da, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonu. Bunu şu nedenle söyleyebiliyoruz; ortaçağa özgü bir temel fiziksel karardan, biz ancak XIX. yüzyılın birinci yarısının sonlarında vazgeçmişiz. Kentsel yapıya müdahale edilmez. Bütün ortaçağ toplumları kentsel yapıya müdahale etmiyorlar. Ortaçağ toplumu, kenti neredeyse durağan bir gerçeklik olarak algılama yolunda programlanmış. Ortaçağda da yeni kentler yapılıyor, sıfırdan başlayarak kent kurma girişimleri var. Batı'da da var, Türkiye'de de var.

Planlı olarak ya da plansız, yani spontane olarak yapılmış girişimler de var; ama hepsinde temel bir ilke var: Bir kere kenti kurduktan sonra, ona artık müdahale etmiyorsunuz. Kentinizin yapısı neredeyse sabit. Ne olursa olsun, kendi kendine zaman içinde yavaş bir evrimleşme ile değişir. Çoğu zaman da her değişim her ortaçağ toplumu için kötüdür, hatta "hayra alamet" bir şey sayılmaz. İşte bu temel karardan biz XIX. yüzyılda vazgeçiyoruz.

İlk girişimlerimizi XVIII. yüzyılda yapmaya çabalıyoruz. Bazı fermanlar var, XIX. yüzyılın başına ait nizamnameler var, yapılaşmayı denetleme yönünde yapılmış girişimler var.

Bunlardan önce İstanbul'un yapılaşmasını denetlemek diye bir kavram gerçekte yoktu. Birkaç ferman var sadece hatalı denen birkaç ev yıktırılmış. Çeşitli yayınlarda tekrarlanmış, Mimar Sinan dönemine ait fermanlar var. Fakat bunlar gerçekte İstanbul'un yapılaşmasını, fiziksel yapısını yönlendirmeyi, ona müdahale etmeyi öngören girişimler değil. Tam tersine, şikâyet üzerine çıkarılmış, tek defaya özgü, o günlük problemi çözmek için getirilmiş çözümler.

İstanbul'un kentsel yapısına müdahale etmek kaygısı, ilk defa XIX. yüzyılın başında "Moltke Planı" diye adlandırılan planlama önerileri dizisiyle başlıyor. Yaklaşık olarak 1830 tarihli bir ilmuhaberden öğreniliyor bu planlama önerilerinin kapsamı. Kimin oldu-

ğu üzerinde tartışmalar var. Pek çok kişi bunun Moltke tarafından yapıldığını öne sürüyor; fakat hiç bir kanıt yok. Bilinen, Moltke'nin İstanbul için bir mevcut durum planı çıkardığıdır. Eldeki bu plan da ayrıntılara hiç inmeyen, kabataslak, niteliksiz küçük bir mevcut durum planı. Ancak, söz konusu planlama girişimi Moltke'ye ait olmasa da, hatta onun hazırladığı mevcut durum paftaları üzerinde gerçekleştirilmese de, 1838'de, en azından XIX. yüzyılın ortalarına gelirken Osmanlı yönetimi ilk olarak kente müdahale etmek gereğini duyuyor. Kentin yapısını tümel olarak değiştirme zorunluluğunu duyuyor. O güne kadar noktasal müdahaleler var. Büyük külliyelerin yapımı var, ama kentin tümel yapısını değiştirme çalışması yok. İşte bu çalışma, İstanbul'un içinde pek çoğu daha sonra Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilecek olan temel eksenleri çiziyor. Bu eksenler neredeyse bugünkü ana caddelere aynen denk düşüyorlar. Rıhtımların, sahil yollarının nerelerde yapılması gerektiği belirleniyor. Hatta genişlikleri hakkında kabataslak fikir veriyor bu ilmuhaber. Bu ölü doğmuş bir çalışma; çok doğal olarak, "böyle bir toplumda, acaba XIX. yüzyılın başında böyle bir planlamaya gerek var mıydı?" diye sormamıza neden oluyor.

O çağın İstanbul'u planlamaya gerek duyuyor muydu? Bunu söylemek zor gerçekte. Benim kişisel düşüncem, planlamaya gerek olmadığı yönünde. İstanbul 1830'larda planlamayı gerektirecek toplumsal itkileri verecek bir kentsel yerleşme değil. Ancak, Osmanlı bürokratik seçkinleri, bir anlamda Batılılaşma etkisiyle, henüz daha bu itki yokken böyle bir kaygı duyuyorlardı. Bu olumsuz bir kaygı değil; duymaları bir anlamda yararlı olmuş. Çünkü sorunla karşılaştıkları anda planlamaya başlasalardı, İstanbul'un durumu bugün kötüyse, daha da kötü olacaktı. Bu kaygıyı henüz İstanbul planlamaya gereksinmez bir aşamadayken duymuş olmaları, sanıyorum ki, olumlu.

Ne var ki, bir kenti planlamaya kalkmak işin en kolay yönü. Yani harita üzerinde, kentin nasıl olması gerektiği konusunda karar vermek, gerçekte dünyada yapılabilecek işlerin en aleladesi, en kolayı. Sorun bu kenti hangi araçlarla, nasıl planlayacağınız noktasında düğümleniyor. Çok doğal olarak İstanbul'da bu planlamayı gerçeğe dönüştürecek olanaklar dizisi ya da bir sistem sözkonusu değildi. Onun için 1830 kararı, garip bir yaklaşımla, kenti tümel olarak planlamak istiyor. Planlamanın hangi kaynakla yapılacağını ise şöyle açıklıyor: Vakıflar bunu yapar. Vakıflar bunu yapmaya ta-

bii ki yeterli değil. Vakıfların yapabileceğinin sınırları mevcut, yani önceden kurulmuş bir külliyeyi ya da tesisi işletmekle sınırlı. Kapitalizmin ekonomik mantığıyla yorumlanırsa, vakfın işleyiş sistemi Osmanlı'da vahim denebilecek kadar kötü. Vakıf, klâsik biçimiyle, sürekli kaynak israf eden bir mekanizma. Dolayısıyla, büyük çapta planmayı gerçekleştirecek bir yaratıcı kaynak olma noktasında değil. Ancak, merkezi yönetimin bulabildiği tek kaynak geleneksel sistemdeki vakıf mekanizması. Doğal olarak, bu planlama kararı gerçekleştirilemiyor. Bu aşama ile birlikte merkezi yönetim, belki de Osmanlı yönetiminin en ciddi hastalığı olan her sorunu mutlaka nasıl olursa olsun ille de kendi istediği biçimde çözme kaygısıyla -bir anlamda çok daha kolay, çok daha rasyonel bir yola başvuruyor. Bu kez kenti parça parça arzî olanaklardan yararlanarak planlamaya kalkıyor; yangın yerlerini planlama mekanizmasını icat ediyor. Bu, sanıyorum ki, sadece Türkiye'ye özgü bir planlama mantığı getiriyor. Sürekli yangınlarla hırpalanan bir kent dokusu içinde, yangınla tahrip olan bölgenin hemen yeni bir planlamasının yapılma zorunluğu getiriliyor. Dolayısıyla, bu kentin içinde sayısız yangın yeri, bugün "mevzii imar planı" diye adlandırdığımız planlarla yeniden düzenleniyor. Çok parçalı, birbirinden kopuk, birbiriyle ilişkisi olmayan elemanlardan oluşan bir planlama sistemi ortaya çıkıyor.

Bunun ilk önemli uygulaması, 1868 Hocapaşa Yangını denilen alanın düzenlenmesi çalışması oluyor. Bugünkü tarihsel yarımadanın yaklaşık olarak Eminönü'nden başlayarak, güneyde Kumkapı sahiline kadar uzanan oldukça büyük parçasını Batılı anlamda planlıyorlar. Bu planlama doğrudan doğruya Türk mühendisleri, genellikle askeri mühendisler tarafından yapılıyor. Planlama için kullanılan araçlar da, gerçekte son derece çağdaş. Haussmann'ın Paris'i planlamak için başvurduğu kaynakları kullanıyorlar. Yeniden parselasyon sırasında ortaya çıkan boş alanların, sahipsiz alanların satılması yöntemi bu. Bu yöntem Paris'in planlaması için de başvurulan bir yöntem. Bedrettin Dalan'ın da daha sonra başvurduğu ve bildiğim kadarıyla, başka da yeryüzünde örneği olmayan bir yöntem. Böylelikle, 1838'den başlayan süreçte, bugün bile sürdürdüğümüz Türk planlama eğilimlerini ortaya koymuş oluyor Osmanlı bürokrasisi.

Bunların olumlu ve olumsuz tarafları var. Gerçekte o dönemdeki bakış açısının kalıntıları olarak bugüne kadar uzanıp geliyorlar. Bu kalıntılar bir kere "fırsatçı planlama" diyebileceğimiz bir

planlama mantığı yaratıyor. Bir yer yanıyor, orayı planlıyorsunuz, çok daha acilen planlanması gereken yerler var, orayı planlayamıyoruz. Çünkü, elinizde olanak yok; orayı da kendiniz yakamayacağınıza göre Neron gibi, olanak nerede beliriyorsa, orayı planlıyorsunuz. Böyle bir bakış açısıyla yaklaşırsanız, bu oldukça ters bir planlama mantığı anlamına geliyor. Aslında arabayı atın önüne koşuyorsunuz, tam tersini yapacağınız yerde. En azından soyut bir planlama mantığı açısından bakılırsa, durum bu. Ama bu mantık Türkiye'de bugüne kadar uygulanagelmiş bir mantık. "Fırsatçı planlama" nereyi en kolay planlayabilirseniz, orayı planlamak, oraya saldırıvermek mantığıdır. Demek ki, Cumhuriyet'in devraldığı pek çok alışkanlık ve gelenek, gerçekte Osmanlı'nın bürokratik çağdaşlaşmacı bakış açısının sonucu olarak ortaya çıkıyor. Pek çok sorunun da, bu mantık sonucu ortaya çıktığını görebiliriz. Bunların ancak bir kısmına değinebileceğim. Bu mantık bir kere, XX. yüzyıl başlarına kadar İstanbul'da yoğun biçimde uygulanıyor. Cumhuriyet döneminin başlangıcında uygulandığını söyleyemem, ama XX. yüzyıl başlarına dek yangın yerlerinde uygulanıyor. Sonuç; İstanbul'da tarihsel yarımadanın % 80'i Batılı görüntüde planlanmış oluyor. Yanlış bir bakış açısıyla bakmayalım. İstanbul planlanmamış bir kent değil. Bugünkü dokuya bakarsanız, o dokunun % 80'lik bölümünün Osmanlı çağında planlandığını görürüz. Planlanmayan yerler, Aksaray'ın batısında, Cerrahpaşa'yı da içine alan küçük bir bölgedir. Fatih Camii'nin kuzeyinde yine çok küçük bir parçadır. Haritaya baktığımızda yol ağının düzensizliğinden, alışık olmayan bir göz bile bunları okuyabilir. Geri kalan her yer, rasyonel geometrik bir şekilde planlanmıştır. Ve gerçekten de çabanın büyüklüğü açısından ve bürokrasinin inadı açısından bakarsanız, çok saygıdeğer, büyük bir iştir. Tabii, dediğim gibi, böyle bir "fırsatçı planlamanın" olumsuz sıkıntılarını bugün de yaşadığımızı hep akılda tutmak şartıyla, bu gerçeği dikkate alalım.

Bir yandan bu yapılırken, öte yandan da çağdaş denilecek bir gelişme yaşanıyor. İstanbul yine doğrudan doğruya Osmanlı bürokrasisinin çabasıyla tarihinde ilk kez banliyö denilen gerçekle tanışıyor. Bugün İstanbul'un en önemli banliyölerini oluşturan, yaklaşık Kızıltoprak'tan Bostancı'ya kadar olan bölge bütünüyle Osmanlı'nın üst sınıf bürokratları tarafından planlatılıyor. Bu bölgenin yol ağı neredeyse bütünüyle XIX. yüzyıl girişimlerinin ürünüdür. Burası aynı zamanda, bürokrasinin bir anlamda mütevazi bir

spekülasyon bölgesi niteliğini de taşır. Çünkü buradaki büyük birimleri, daha küçük birimlere ayırır. Bu banliyöleşme biraz da satarak para kazanma uygulamasıdır. Demek ki, böyle bir gelişme süreci sözkonusu. Bu sayede yüzyıl sonuna gelindiğinde, İstanbul büyük ölçüde ortaçağı aşmış bir niteliğe ulaşıyor. Oysa ki, yüzyıl ortalarında bu çalışmalar yeni başladığı zaman, İstanbul'da tramvay geçirmek gerektiğinde, üzerinde tramvay hattı döşenebilecek neredeyse yüz m uzunluğunda tesviye edilmiş yol bulma imkanı bulunmuyor. Tramvay şirketi kurulduğunda, İstanbul'un yollarını da tesviye etmeye çalışıyorlar. Çünkü yollar neredeyse doğanın bıraktığı şekilde. Bazı yerler de Arnavut kaldırımı dediğimiz kaldırımla kaplı. Parke taşını bu yüzden önceleri Avrupa'dan ithal ediyorlar. Böylesine bir çıkış noktasından hareket edildiği gerçeğini hep gözönünde tutmamız gerekiyor. Öte yanda, mimari görünümde de aslında gerçek anlamda devrimler gerçekleştiriliyor. Biz çoğu zaman bu devrimleri görmezden geliyoruz. O kadar ki, İstanbul'un ahşap evlerinin bile, neredeyse Fatih çağından başladığını düşünmek gibi garip bir anakronik bakış açımız var. Oysa o tarihsel "İstanbul evi" denilen yapı tipi bile gerçekten endüstri çağı ile doğrudan doğruya bağlantılı bir olgu olarak ortaya çıkıyor. İstanbul'un ondan önceki yapı stoğu "hımış" dediğimiz, bugün Safranbolu'da, şurda burda gördüğümüz bir yapı türüdür. Çatkısı ahşaptır. Bütün Avrupa'da da böyle uygulanmıştır. Ortaçağ boyunca ahşap bir çatkının içine tuğladan bir dolgu, onun üstüne de sıva yapılmıştır. Bu bütün Türkiye'nin, Balkanlar'ın ve farklılaşmakla birlikte İngiltere'ye kadarki Avrupa'nın standart ortaçağ tekniğidir. Bu teknik XIX. yüzyıl ortalarından başlayarak İstanbul'da değişir ve yerine tahta kaplı ev tipi çıkar. Tahta kaplı ev doğrudan doğruya endüstriyel hızarlar ve işleme makinalarının çıkmasıyla birlikte, tahta kesmenin ucuzlaması ve bu nedenle ucuz ithal tahtanın Türkiye'ye akışıyla ortaya çıkan bir olgudur. İstanbul bu sayede o güne kadar kullandığı "hımış" denen evden, tahta kaplamalı eve geçer; bu da paradoksal olarak İstanbul'u yangınlarla planlamaya çalışan bürokrasinin, herhalde çok ilginç bir biçimde, işine gelir. Çünkü hımış yapı, tahtaya oranla daha zor yanan bir malzemedir. Onun için XIX. yüzyılda yangınsız gün yoktur İstanbul'da. Yani giderek yangınların ivmesi artar, neredeyse istenildiği gibi denecek biçimde. Dolayısıyla, tahta ev sanıldığı gibi geleneksel değil, gerçekte endüstri çağının Osmanlı toplumuna yansımasıdır. Benzer bir yansıması Amerika Birleşik Devletleri'nde de görülür. Bu ola-

nak Türkler'in hımış alışkanlığı ile birleşince, İstanbul yarım yüzyıl içersinde tahta ev cenneti haline gelir. İstanbul'un konut stoğunun bu gelişmesi, Cumhuriyet çağına kadar sürüp gider; Cumhuriyet çağından başlayarak zaten bu olanak ortadan kalkacak ve bununla birlikte de, İstanbul'da kagir yapım bir ivme kazanacaktır. Kentin bir parçasında böyle bir gelişme varken, diğer parçasında kâgir yapılaşma bu tarafta olduğu gibi bir ivme kazanır. Bu da XIX. yüzyıl sonunda olan bir gelişmedir. Eskiden bu bölgenin de (Beyoğlu-Pera) fiziksel yapısı İstanbul'un tarihsel yarımadasından farklı değildi. Yine hımışla karakterize olan, çok az sayıdaki konsoloslukların Batılı nitelik taşıdığı bir yapılaşma alanı vardı. XIX. yüzyıldaki bu gelişmeler bu bölgede kâgire geçişi getirdi. Dolayısıyla, bu ikilem, yani kentin iki yakası arasındaki ifade farkı, yine XIX. yüzyıl sonunda ortaya çıktı ve Cumhuriyet bunu ta 1960'larda tasfiye etti. Homojen bir kentsel ifade ancak, Cumhuriyet'le birlikte geldi İstanbul'a. Demek ki, Cumhuriyet'in devraldığı İstanbul böyle bir İstanbul. Yani tarihsel yarımada büyük ölçüde planlanmış, ama yine de ahşap kaplama konutlarla karakterize olan bütünleşmemiş, parça parça bir alan. Bu nedenle, Aksaray'dan Topkapı'ya gitmek için, neredeyse bir macera yaşanıyor. Planlamanın ille de sorun çözmesi gerekmediğini buradan anlıyoruz. Planlama amaç haline getirildiğinde, İstanbul örneğinde görüldüğü gibi, böylesine sorunlar yaratıyor. İşte bu sorunlardan bir tanesi: Bütün bunlar yapılmış, ama İstanbul'un kadastrosu yapılmamış. İstanbul'un kadastrosu Cumhuriyet döneminde 1930'lardan başlayarak gerçekleştiriliyor. Oysa, Avrupa'da bildiğim en eski örnek Floransa'nın 1430'larda ilk kadastro planları, hatta ada numaraları verme derecesinde bir yetkinlik düzeyinde yapılıyor. Bir anlamda modern çağ bu tür girişimlerle başlıyor kentsel ölçekte bakıldığında. Türkiye'de beş yüz yıllık bir gecikme söz konusu. Bu kadastrosuzluk problemini de yine Cumhuriyet çözmeye çalışacak. Kadastrosuzluk, yani entsel mülkiyetin fiziksel sınırının belirsizliği olgusu. Bütün Osmanlı çağı boyunca kentsel mülkiyet hep belirsizdi. İslam hukukçuları kentte hep özel mülkiyet olabileceğini söylemişler, ama gerçekte kentte özel mülkiyeti var eden temel veriler hiçbir zaman, hiçbir İslam kentinde ve de İstanbul'da oluşmamış. Çünkü kadastro yok. Eski Osmanlı mülknamelerine, vakfiyelerine bakarsanız her şey tariflediz: "Ahmet'in evinin yanı, genel yolun kenarı, caminin sağı" gibi. Çünkü daha ayrıntılı bir mülkiyet tanımı getirmeye gerek duyulmamış. Bu kadastrosuzluk Türkiye'de

gecekondu olgusunun bile başlamasında önemli bir etmen oldu. Hatta öyle ki, Türkiye'de bugün bile gerçekte mülkiyet haklarını savunamıyorsunuz. Bugün bile Küçük Armutlu'da birileri hazine arsasının üzerine apartman yapıyor ve hiç kimse, hatta gazeteler ve kamuoyu, "Ne oluyor! Burası benim de malım!" diyemiyor.

Biz bir kentin temel verisi olan mülkiyet kavramını hâlâ savunamıyoruz. Açıkçası, Cumhuriyet'in varettiği kentsel evrenle, Osmanlı'nın oluşturduğu birbirine ne denli sıkıca bağlı, bunu kavramak zorundayız. Wallerstein'in dediğini anımsayalım: "Tarihte asla bir kerede kaybetmek yoktur; aynı biçimde de bir kerede kazanılmaz. Kayıp ve kazançlar art arda gelen başarı ve başarısızlıkların yığışmasıyla oluşur."

M.T.- Çok teşekkürler Uğur Bey'e. Ben onu dinlerken, Murat Belge uzun zaman önce "Tarih ve Toplum" dergisine bir dizi yazı hazırlamıştı, onu hatırladım: "Anasır-ı Erbaa Açısından İstanbul," yani İstanbul'un havası, suyu, toprağı ve ateşi. Ateş meselesi çok önemli aslında. Daha önceki toplantılarda da bahsedilmeliydi, İstanbul'un ünlü bir yangın ve deprem makası var. Yapıların tahta ya da taş olması bununla belirleniyor. (Şimdi yine şeamet tellâlları İstanbul'da, yakınlarda katastrofik bir deprem olması bekleniyor, falan diyorlar ya.) Aşağı yukarı yüz yılda bir İstanbul şiddetle sarsılıyor, ondan sonra herkes tahta ev tercih etmeye başlıyor eski dönemde, ama yangınlar olunca da bu sefer tekrar taşa dönülüyor, bir dahaki depreme kadar.

U.T.- Tahta evin bu deprem efsanesiyle hiç bir ilgisi yok. Deprem bölgesi olma açısından Türkiye kadar kötü bir konumda olan yerlerde sekiz katlı kule evler yapılıyor XII. yüzyıldan başlayarak. Hiç kimse de "burada deprem oluyor, tahta ev yapmalıyız" demiyor. Ahşap ev gerçekte iki zorunluluktan dolayı beliriyor. Birincisi, ucuz; oysa ötekisi, yani kâgir, çok daha pahalı. İkincisi de, geleneksel bir alışkanlık bu.

M.T.- Şehremaneti'nin, özellikle II. Meşrutiyet'te bazı yangınları kasten söndürmediği rivayeti yaygındır. Yani planlama amacıyla, oraları da yansın da planlayalım diye; bu yaygın bir dedikodudur. Bir de, Uğur Bey sayfiye -banliyö kavramının Kızıltoprak-Erenköy-Suadiye'de gelişmesini, haklı olarak demiryoluna bağlayarak anlattı. Ancak İstanbul'da Anadolu yakasının bu sayfiye konusunda, Boğaziçi ile rekabeti vardı. Boğaziçi'nde demiryolu yoktu, ama Şirket-i Hayriye bayağı bilinçli bir şekilde Boğaziçi'ni şehirle bütünleştirmek için yola çıktı ve geniş ölçüde muvaffak oldu.

Şimdi iskelelerin çoğunun kapanmasına bakmayın. Şirket-i Hayriye, Necmeddin Molla'nın sahip olduğu 1930'larda bile, gayet misyoner bir hava ile, Suadiye'nin sayfiye olarak gelişmesine karşılık, Boğaz köylerinin gelişmesini istiyordu.

Z.T- Bir şey ekleyebilir miyim? Uğur Bey'in belirttiği kırılma noktası aslında çok önemli Osmanlı açısından. İstanbul birinci demografik devrim sonucunda 52 km²'lik bir kent oluyor. Yani XVI. yüzyıl sonunda, XVII. yüzyıl başında 52 km² İstanbul'un alanı. Bu, XIX. yüzyıl başına kadar devam ediyor. XIX. yüzyıl başında buharın gelişmesiyle, önce deniz ulaşımında buharlı gemilerin, sonra demiryolunda buharın kullanımı sonucu, 52 km² birdenbire 204 km²'ye çıkıyor. Yani İstanbul, XIX. yüzyıl sonunda 204 km²'lik bir alanı oluşturuyor ve bu 204 km²'lik alan, 1950'nin başına kadar devam ediyor. Ondan sonra üçüncü demografik devrimle birlikte bu 800 km2'lere kadar tırmanıyor. Zaten bir taraftan İzmit'le birleşiyor, öbür tarafta Tekirdağ sınırları artık belirsiz hale geliyor. Kısacası, bu ikinci banliyö olayında en önemli faktör, buhar gücü dediğimiz olay, yani ulaşımda buharın kullanılması. Şirket-i Hayriye'nin 1849'dan itibaren gündeme gelişi, daha sonra tramvay ve demiryolunun kullanıma girmesi Anadolu demiryolu, öbür tarafta Rumeli demiryolu ile şehrin büyümesi söz konusu. Buhar bu denli önemli bir dönüşüm oluşturuyor.

M.T.- Efendim sabrınız için teşekkür ederim. Toplantımız burada sona eriyor.

"Yarının İstanbul'u"
7 Eylül 1993

YÖNETEN: CENGİZ BEKTAŞ

Konuşmacılar: Afife Batur, Haydar Kazgan, İlhan Tekeli, Turgut Cansever

C.B.- Değerli izleyiciler, "İstanbul Toplantıları"nın sonuncusu, "Yarının İstanbul'u" konulu panele hoşgeldiniz. Beni yönetici olarak seçtiler, ben bir "müptedi"yim. Bunca uzman kişinin arasında zorluk çekebilirim. Lütfen yardımcı olun.

Efendim, şöyle birşey düşündük; İstanbul'un geleceği elbette bugünde saklı. Birşeyleri belli disiplinler açısından (tarihçilik yapmak amacıyla değil) özetleyip, buradan kalkarak gelecekte neler olabileceğini konuşmak yerinde olacaktır. Sayın Afife Batur bize, kültür tarihi açısından, böyle bir özetlemeyi sunar, sonra Sayın Haydar Kazgan, ekonomi dalının koşulları açısından konuyu irdeler, Sayın İlhan Tekeli ise kentçilik, imar hareketleri, planları konusunda bizi aydınlatır, Sayın Cansever de, İstanbul'un planlanmasıyla birebir yaşamış bir insan olarak, onun kısıtlarını iyi bilen bir insan olarak, gelecekteki olasılıklar üzerine bizi düşündürür.

Sözü önce Afife Batur'a veriyorum.

A.B.- Teşekkür ederim. Sayın Bektaş'ın belirttiği gibi, toplantımız süresince bugünden kalkıp geleceğe ilişkin bazı düşünceler, proje ve öneriler geliştirme çabası içine gireceğiz. Ama İstanbul gibi bir kentin geleceği üzerinde düşünürken, bazı sağlam dayanaklara veya referanslara gereksinmemiz var. Değil bir kentin, hatta herhangi bir kurumun, bir kişinin bile geleceğinin planı yalnız bugüne, güncel verilere bakılarak yapılmaz, yapılmamalı. Kişinin davranışlarının, mizacının ipuçları nasıl bireysel geçmişinde ise, bir kentin zaman içinde oluşan kimliği ve kendini empoze eden yapısal kimi özellikleri de kentin özyaşam öyküsünde, tarihinde okunur. Bu düşünce benim başlangıçtaki önkabulümdür. Geleceğe dönük bir proje tasarlanacaksa, bir projeksiyon yapılmak isteniyorsa, mutlaka geçmişin irdelenmesi ve geçmişten gelen hangi eğilimlerin, hangi yönelimlerin İstanbul için daha öncelikli olduğunun çıkarsanması, potansiyel olanaklarının öncelinin varolup olmadığının bilinmesi gerekir ki, buradan yola koyularak geleceğe

dönük tasarımlarda daha sağlam tutanak noktalarımız olsun, olabildiğince güvenli bir zemine basalım.

Peki İstanbul'un geçmişi nedir?

Bu geçmişi, bizi dinleyenlerin hepsinin az çok tanıdığını biliyorum. Ben yalnızca çok kısa bir hatırlatma ile başlamak ve önemli bulduğum bazı noktaların altını çizmek istiyorum.

İstanbul çok eski bir yerleşme. Yerleşmeler içinde geçmişi MÖ 3000'lere, hatta daha öncelere giden yerler var. Örneğin Fikirtepe'de MÖ 8000'lere tarihlenen arkeolojik veriler bulundu. Ama İstanbul'un bilinen, resmi tarihi MÖ 620 yıllarında Tarihi Yarımada'nın doğu ucunda, Sarayburnu'nda ilk koloni yerleşmesini gerçekleştiren Megaralı Grekler tarafından başlatıldı. Bu, önemli bir başlangıç ve akıllı bir seçimdi. Çünkü Sarayburnu, o dönemde de, belki günümüzdekinden daha önemli, konumu son derece stratejik olan bir yerdi. Hem Marmara'dan Karadeniz'e çıkışı, hem de Haliç sığınağını kontrol edebilen bir noktaydı.

Aslında Megaralılar'ınkini izleyen başka yerleşmeler de vardı. Örneğin Kadıköy'de, Üsküdar kıyılarında yerleşmeler olmuştu. Ama onlar değil, Sarayburnu'nda kurulmuş olan koloni gelişti. Bu, bize hemen tarihin verdiği bir işareti iletiyor: İstanbul, kuruluşundan itibaren, Akdeniz ve Karadeniz arasındaki transit yolun kontrolünü ele geçirenin sahip olduğu bir kent olma özelliğindedir.

Sarayburnu'nda kurulan koloni gelişiyor, Üsküdar ve Kadıköy yerleşmeleri ona oranla geri planda kalıyor. Benim açımdan İstanbul'un tarihinden alınacak birinci ders bu. Megaralılar'ın bir kontrol sistemine sahip oluşları veya İstanbul'un gelişmesinin bir kontrol sistemine sahip oluşla denk düşümü.

Megara kolonisi, tarih içinde kısa sayılacak bir sürede gelişiyor ama, yine de başlangıçta yaklaşık olarak Topkapı Sarayı sur duvarlarının içinde kalan ve her tarafına yaya olarak kolayca ulaşılabilen bir yerleşme. Kent, Septimus Severus zamanında biraz daha büyüyor, surları biraz daha batıya kaydırılıyor, ama İstanbul'a aslında bir dünya kenti, bir metropol olma yolunu açan gelişme Roma İmparatorluk çağında oluyor. Daha sonra "Büyük" adıyla anılacak olan Constantinus'la başlıyor, kentimizin büyük tarihi.

İstanbul'un total bir planlamayla bir büyük Roma kenti olarak imar edilişi, Nea Roma olarak Roma İmparatorluğu'nun başkenti yapılışı Constantinus'la gerçekleşiyor, 325'lerden başlayarak. Daha sonra adını alacak olan kentimizin kurucusu Büyük Constantinus'la. Bir Roma kentinin sahip olması gereken bütün kamu yapı-

ları inşa ediliyor; tapınaklar, çarşı, Agora, Hipodrom ve diğerleri... Günümüzde Ayasofya'nın önündeki meydanda olduğu sanılan bir sıfır noktası var İmparatorluk yollarının başlangıcı sayılan yerde. Oradan başlayan yol, bir ana yol, bir arter meydana getirerek önce bugünkü Çemberlitaş'a, oradan da Beyazıt'a uzanıyor. Buralarda meydanlar oluşturan forumlar yaparak Beyazıt'tan sonra ikiye ayrılıyor. Yollardan biri tepelerin sırt çizgisini izleyerek ve Haliç sahiline paralel olarak, Fatih üzerinden Edirnekapı'ya doğru uzanıyor. Öbürü ise, Marmara sahiline paralel olarak önce Aksaray'a -ki orada da bir forum düzenleniyor- sonra Kocamustafapaşa'ya doğru gidiyor. Tarihi Yarımada'nın biçimini ve engebelerini ve semtlerini gözünüzün önüne getirirseniz, bu yol strüktürünün, adeta topografyanın empoze ettiği veya müthiş bir sezgiyle topografyaya uyarlanmış bir sistematizasyon olduğunu farkedersiniz. İşte tam bu noktada, İstanbul'un kentsel oluşumunda veya büyük kente dönüşümünde coğrafyasının ve o coğrafyanın algılanışının büyük rolüne işaret edilmelidir. Kentin tarihi gelişiminde coğrafyası ile kurulmuş olan bu bağıntının rolü, bütün plancıların üzerinde durduğu bir özelliktir. İstanbul'un zaman içinde oluşan o görkemli siluetinin zemininde, coğrafyanın belirleyici rolüne tanınan önceliğin yattığını bilmek, tarihten alacağımız ikinci işaret sayılmalıdır.

Kentin Roma İmparatorluğu'nun başkenti olduğu dönemdeki görkemi hakkında, belki bugünkü Roma bir fikir verebilir. O dönemin bütün forumları, ne yazık ki, günümüzde hiçbir iz bırakmadan ortadan kalkmıştır. Gerçi ana arterler hâlâ duruyor, ama bu iskeleti tamamlayan kentsel donanımları artık yok. Ortasındaki heykelleri veya dikilitaşları ile forumlar ve onları bağlayan ve üstlerinde heykeller olan portikli yollar vardı. İmparator, Altın Kapı'dan Ayasofya'nın önüne kadar atların çektiği zafer arabaları ile geliyordu.

Demek İstanbul'da, o dönemdeki adıyla Constantinopolis'te, 325 yılında hızla gidilebilen bir araba yolu vardı. Bu, günümüzden 1700 yıl öncesi için önemli bir özellik. Tabii Roma'nın, Akdeniz'e egemen o büyük gücün başkenti olmak da önemli.

İmparatorluk ikiye ayrıldıktan sonra, biliyorsunuz, Constantinopolis, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti oldu. Doğu Roma demek hem Roma'nın varisi olmak, hem de Doğu'ya açılmış bir imparatorluğun merkezi olmak demek. Batı'nın ve Doğu'nun birlikteliğine, elbet problematik birlikteliğine sahip olmak demek. Biraz daha açmak istiyorum; Roma ile Constantinopolis'in karşı-

lıklılık durumuna işaret etmek istiyorum. Constantinus'un Hıristiyanlığı kabulünden sonra biri Batı'nın, Batı Hıristiyanlığının ve Latin dünyasının, diğeri Doğu'nun, Doğu Hıristiyanlığının ve Ortodoksluğun temsilcisi oldu. Böylece biri öbürüne göre kendini tanımlayan iki merkez ortaya çıktı. Ama Constantinopolis'te pagan Roma mirası da var. Ve bu, kentte derinlerde varolan bir gerilim yaratıyor. Önde görünen politik bir boyutu var bu birlikteliğin ve karşılıklılığın. Ama sanırım en çok kültürel boyutu önemli. Kentin tarihinde bir de bu var dikkat edeceğimiz.

Fatih İstanbul'u aldığı zaman bu kültüre olağanüstü bir katkı eklendi. Ortaasya'dan çıkıp gelmiş, küçük bir devlet kurmuş, son derece canlı ve dinamik bir topluluğun bin yıllık bir başkent kültürünü silip kendini empoze etmesi beklenemezdi. Ama Constantinopolis'e, Doğu bileşenini güçlendiren yeni bir katkı getirdiği kuşkusuz. Kendi kültürel sentezini araması da doğal. Ne ki, zaman içinde Constantinopolis'ten Konstantiniye'ye geçişin, kendinden öncesini silip atan, örneğin Moğol istilası gibi, adeta hiç yokmuş hale getiren bir etki yapmadığını görüyoruz. Yalnız kültürel olarak değil, politik olarak bile böyle. Fatih'in ve daha sonraki yöneticilerin azınlıklara tanıdığı haklar, örneğin Ceneviz kolonisine verilen imtiyazlar biliniyor. Bunlara herhalde öteki arkadaşlar da değineceklerdir.

Bu Doğu-Batı bileşenini canlı ve birlikte sürdürme geleneği ki buna içgüdü bile diyebiliriz, günümüze kadar geliyor. Bu da tarihin ilettiği üçüncü işaret.

Fatih, İstanbul'u aldığında yerli halk kısmen kenti terketmiş olmalıydı. Fatih'in kente Türkler'i, Ermeniler'i getirip yerleştirdiği biliniyor. Kaçınılmaz olarak bir popülasyon değişimi yaşandı. Ama İstanbul, zaten tarihi boyunca hep göçlere maruz kalmıştı. Göç Bizans döneminde de vardı, Osmanlı döneminde de. İstanbul'un sürekli göç alan bir kent olduğu biliniyor. Son dönemlere gelindiğinde örneğin Balkan Savaşı'nda ve son yıllarda da, göçmenler önce İstanbul'a geliyorlar ve sonra dağılıyorlar. Kısaca, İstanbul'un bugün planlama için en önemli sorunu olan göç, kent için yeni bir olgu değil. Tarihte de olan bir şey. Ve şimdiye kadar olanlarda kent, tarihi ve kültürel ağırlığını hep koruyabilmiş.

Bugünkü, neredeyse kitlesel düzeydeki, göç ise geçmiştekilerden çok farklı. Bu seferki fark, kitlenin niteliği özellikle de sayısı Bu bütün tarihsel örneklerin dışında görünüyor. O zaman, belki

tarihte olandan çok daha bilgili ve bilinçli koruma yöntemleri bulmak sorunu ile karşı karşıyayız demektir.

Ancak korumadan kastım, fiziki ve mimari çevre ile sınırlı olmayan, varoluş biçimine ilişkin bir koruma kavramı. Kentin gelecekte de varoluşunun tasarımları için sıralayageldiğim üç noktanın asgari referanslar olduğunu düşünüyorum. Yani kente sahip olmayı sağlayacak siyasi veya ekonomik bir kontrol olgusu ile coğrafyasına saygı sağlayacak kültürel köklerin ayırdında olmak.

İstanbul gibi binbir yüzlü bir kenti, kısa bir tarih değinisiyle anlamak olası değil kuşkusuz.

İstanbul, bir Babil, bir dünya, bir kaos.

Güzel mi? Olağanüstü güzel.

Çirkin mi? Korkunç!

Sevdin mi? Çılgıncasına.

Orada yaşar mısın? Nasıl bilebilirim?

Kim kendi isteğiyle başka bir gezegende yaşayacağını söyleyebilir?

Batılı bir ozanın deyişi bu. Yabancı bir gezegen, ama vurgun olunası bir gezegen. Batılı için İstanbul hep gizemli oldu. En çok da XIX. yüzyılda. 700-800 bin kişilik bir nüfus, coğrafyayı değiştirmeyen seyrek bir yerleşme söz konusu. Trafik yok, yeşil var. Batı'ya açılmanın getirdiği ortamda, seçkin mimarlara yaptırılmış büyük yapıların katıldığı, olanca görkemiyle ayakta bir mimari ve şiir gibi bir siluet var. Bugün bile İstanbul dendiğinde hep düşünülen, o biraz bulanık, uçucu, nerdeyse gerçekdışı, masalsı kentsel imgedir. Türkler'e karşı ne denli olumsuz önyargılara sahip olursa olsun, yabancı için İstanbul imgesi, pırıltısını hiç yitirmez.

Deniz yoluyla gelen, Marmara'dan giren herkesi, Megaralılar'dan bu yana, 2 bin yıldır etkileyen bir kenttir İstanbul. İsterse sokakları pis, dolambaçlı, karışık olsun. Tıpkı Kırım Savaşı sırasında gelen İngiliz ve Fransızlar'ın, dışının güzelliğine ve içinin pisliğine şaşırıp kalmaları, ama yine de büyülenmeleri gibi.

Bunun için, İstanbul planlamacılarının işi bence çok zor. Orta gelişmişlik düzeyindeki bir ülkede, kitlesel bir göç baskısı altına giren, toprak rantının spekülatif boyutlarda olduğu kentsel ortamda çalışacak planlamacılar, 2 bin yıllık bu kentsel mirası da taşımak zorundalar. Bu mirasın ne denli yoğun ve karmaşık olduğuna değinmeye, bazı ipuçları vermeye çalıştım.

Sözlerimi bitirirken bir noktaya daha işaret etmek istiyorum. Politikanın yalnız politikacılara bırakılmayacağı gibi, İstanbul'un

geleceği de yalnız kent planlamacılarına bırakılmayacak kadar ciddi bir iştir. Bu, kentte yaşayan, kent için sorumluluk duyan her kentlinin işi olmalıdır. Eğer biz de kentli olmak istiyorsak ona sahip çıkmak, köşe dönücülere bırakmamak, birlikte korumak, birlikte düzenlemek zorundayız.

Bir kent yalnız binaları, yolları ve meydanları ile değil, içinde geçen yaşam, o yaşamı biçimlendiren ilişkilerle de önemlidir. Herkes, yaşadığı ortama anlamlı bir katkıda bulunmak ister, bulunabilmelidir de. Ona sahip olmak için kente olumlu işlevler ve anlamlar yüklemek durumundadır. Olumlu anlamlar yükleyemiyorsak, o kentli değiliz demektir. Veya kent bize olumlu mesajlar iletmiyorsa, o kimliksiz bir kenttir.

Ben İstanbul'un kimliksiz bir kent olduğuna inanmıyorum. Yeter ki biz, o kimliği algılamayı, kenti okumayı becerebilelim.

Teşekkür ederim.

C.B.- Çok teşekkür ediyorum. Aslında şimdi alacağımız dersleri sıralamak istemiyorum. Nasıl olsa bu yolda tartışmalar olacak. Hatta, sizin aktardıklarınıza eklemeler de olabilir. Şimdi Haydar Kazgan'a söz veriyorum.

H.K.- Burada dört tane mimar, bir tane iktisatçı var. Onun için ben oyun bozanlık yapmayıp, olayı bir mimar olarak anlatmaya çalışacağım. Mimar arkadaşlarımızdan şimdiye kadar okuduklarımız, değerlendirdiklerimizle çok şey öğrendim, ama onlar bizden bir şey öğrenmemek için direniyorlar.

İstanbul konusunu birçok yönlerden incelemiştim, hâlâ da incelemekteyim. Son zamanlarda da İstanbul'un su meselesi, terkos kumpanyalarının, su şirketlerinin tarihi ile uğraşıyorum. Tarihe baktığımızda, İstanbul iki türlü gelişme göstermiş: Birincisi, İstanbul'un payitahtı olduğu memleketi sömürerek gelişmesi, ikincisi de bunun alternatifi olan, kendi payitahtı hükümet merkezi olduğu ülkenin dışındaki ülkeleri, iktisadi yönden sömürerek gelişmesi.

Bizim çok özlediğimiz, rüyalarımıza giren şimdi moda olan eşyalarından tutun, mimari dokusu bile hangi devre rastlar dediğimiz zaman, bunun ikinci devreye rastladığını görüyoruz. Yani payitahtı olduğu memleketi değil, civarını sömürdüğü zaman özlediğimiz İstanbul'u buluyoruz. Bunun da nedenlerini araştırmak lazım. Şimdi bu ikinci meseleyi ve ikinci meselenin neden devam etmesi gerektiğini ele alacağım. Bugünkü İstanbul'u biz gelecekte hizmet ihraç eden bir şehir merkantilisti yapmak istiyoruz. İstan-

bul, Anadolu'yu sömürerek de ticari bir şehir olabilir. Fakat bu hiçbir şey yaratmaz, memleketin geliri memlekette kalır. Yani şöyle diyelim, iktisatta bu bir transfer olayıdır, gelir yaratmaz, bununla zenginleşemezsiniz, İstanbul'a bir şeyler ilave edemezsiniz. Bir şeyler ilave ettiğimiz zaman, başka yerleri ihmal etmiş oluruz. Birtakım sosyal problemler ortaya çıkar. İstanbul'un kendi tüketimini, lüks yaşantısını memleket içinde değil, memleket dışından tedarik etmesi lazım. Şimdi, bu tarihte görülmüştür. İstanbul Osmanlı döneminin sonlarında böyle merkantilist bir devir yaşamıştır. Bunun gayet açık bir hesabı var. Osmanlı dış ticareti 1838-1839'da İngiliz ve Fransızlar'la, daha sonra da bütün Avrupa ülkeleri ile imzalanan ticaret anlaşmalarıyla açık piyasa oluşturmuştur. Gümrüğü % 3'e indirmişler, transit ticareti % 1'e, sonra da sıfıra indirmişler. Dolayısıyla, birdenbire ticaret hayatında bir patlama olmuş. İthalat üç misline çıkmış. Bugün ithalattan korkuyoruz, ithalat fazlalaşırsa ne olacak, o zamanı görmüyoruz. İthalat beş misline çıkarken, ihracat ta 1840-1845'lerde üç misline çıkmış. Böylece dünya ticareti ile entegre olmaya başlamış. Tabii, böyle gidiş gelişler, içeride kültür farklılaşması pahasına da olsa, azınlıkların bir hamle yapmasına sebep olmuş. İstanbul benim dediğim anlamda geliştiği zaman, şöyle bir farklılaşma da görüyoruz: Osmanlı azınlıkları hızla gelişmiş, İslam Türkleri nisbi bir gerileme içine girmiş. III. Selim devrine baktığımızda, İslamlar ile Hıristiyanlar arasında ne gelir bakımından, ne de kültür bakımından hiçbir fark yok. Ama Abdülhamit devrine baktığımızda fark feci. İstanbul'un kompozisyonuna bakarsanız, III. Selim devrinde Türkler 400 bin kişi ile kalabalık kitleyi teşkil ederken, Hıristiyanlar 250-300 bin civarında. Fakat 1900 senesindeki istatistiğe baktığımızda İslamlar neredeyse azınlığa düşmüşler. Yalnız rakamlar korkutucu değil, başka şeyler de var. Bunun sebeplerini anlatacağız, niçin böyle olmuş?

İstanbul açık veren ekonomisine rağmen nasıl gelişmiş? Özlediğimiz, imrenerek restore ettiğimiz İstanbul, dış ticaretin açık verdiği bir devirde yapılmış. Nereden gelmiş bu değirmenin suyu? Bunu araştırmaya koyuldum. Gayet açık bir durum ortaya çıkıyor. İstanbul bir dış ticaret merkezi olarak Karadeniz'le bütünleşip, Beyrut'a kadar uzanan bir transit merkezi oluyor. Coğrafi bakımdan değilse bile karar mekanizması bakımından merkez oluyor. Bütün haberleşme kanalları İstanbul'a bağlı. Geçen gün, bir transfer yapmak için Osmanlı Bankası'na gittim. Bana parayı ancak bir haftada Paris'e yollayabileceklerini söylediler. Çıkardım "La Tur-

ki"den bir ilan, 1900 senesinde parayı saat sabah 10:00'a kadar yatırırsan, akşam saat 16:00'da Paris'ten telgrafla alabiliyorsun. Bugün Osmanlı Bankası her türlü teknik ilerleme ve kanunlara göre, ancak bir haftada bu işi yapabiliyor.

Bütün bunlar, göstergeleri için imrendiğimiz İstanbul'u, nasıl ortaya çıkarmış? Bunun iktisadi kaynakları nedir? Bunları birer birer anlatmaya çalışacağım.

İki önemli nokta var: Birisi dış ticaret açığı; neden dış ticaret açığını önemli sayıyorum? Neden Türkiye'nin birdenbire ihracatı artmış? Çünkü taşıma teknolojisi o zaman buharlı gemiler ile başlıyor. Sefere boş gitme diye bir olay yok. Boş giderse gemiye taş koymak lazım. Onun için buharlı gemiler İstanbul'da ne varsa Türkiye'den götürüyor, sonra esas Avrupa'dan ne getirilecekse getiriyor. Böyle bir şey, o zaman ihracatımızın da artmasına sebep oluyor. Tabii, bu olay o kadar büyümüş ki, birdenbire bu olayı yapacak insana da ihtiyaç doğuyor. Bu insanlar ilk başta dışardan geliyor. Fakat kısa zamanda azınlıklar bunların ortakları oluyor, bir süre sonra da bunları kovarak başa geçiyorlar. Bu nasıl oluyor? Neden Türkler başa geçmiyor da azınlıklar başa geçiyor? Bir defa Avrupa'da Napolyon savaşlarından sonra gelişme çok hızlı. Bilhassa Katolik Kilisesi çok akıllı davranarak, belki hükümetlerle anlaşıp, bu fazla insan gücünü, Hıristiyanlığın dünyaya yaymak için kullanıyor. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'na da geliyorlar. "Okul açacağız" diye programlarını da getiriyorlar. Fakat II. Mahmut durumdan çok tedirgin. Zaten kendisine "gavur padişah" deniliyor. Şart koşuyor; "Tamam, okullarınızı açın, ama İslam Türk tebaasını almayacaksınız. Bunlar okullarını açıyorlar. Kısa zamanda bu okullarda Ermeniler'den, Rumlar'dan matematik bilen, muhasebe bilen, fizik bilen bir nesil yetişiyor. Bu nesil gelişen dış ticaretin ilk çırağı, sonra ortağı, sonra patronu oluyor. Mesela 1855 yıllığına bakın, Ermeni, Yahudi, Rum isimlerinin ticari yıllıklarda çoğaldığını görürsünüz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun o zaman yolu yok. Yolu olmadığı için tarımsal potansiyelini değerlendiremiyor. Yeni yetişen insan, kendisine nasıl iş yaratacak? O zaman transit ticarete başlıyorlar. Rahmetli Cavit Tütengil "yola bağlı sömürü" derdi. Tabii, yol olmayınca Anadolu tarımıyla yeni yetişen azınlıklar zamanla kendi mekteplerini açtılar. Hatta Anadolu'ya da yayıldılar. Şimdi size bir olay anlatacağım. Trabzon'da geçiyor. 1885-1890'larda, Abdülhamit'in ilk devrinde Sırrı Paşa Trabzon'a vali oluyor. O zaman Trab-

zon'da 600-700 bin nüfus yaşıyor ve ortalama gelir seviyesi Avrupa'nın sayılı kentleriyle boy ölçüşüyor. Mesela Trabzon, Marsilya'dan daha iyi. Sırrı Paşa bakıyor ki Rumlar, Ermeniler almış yürümüş, kolejler, mektepler... Türkler için İdadi Rüştiye falan var. Onlar da kötü durumda. Diyorlar ki Sırrı Paşa'ya, "Ekmeğe 10 para zam yap, senede şu kadar para toplar, mektepleri yaparsın." Sırrı Paşa İstanbul'daki Galatasaray Lisesi'nin bir örneğini de Trabzon'da yapmak istiyor. Fakat burada Rumlar, Ermeniler var ve onlar da ekonomiye hakim. "On para zam yaparım, ama bunların cemaat liderleri ne der?" diye düşünüyor. Ermeni metropolitine durumu anlatıyor. "Tabii paşam" diyor. Rum metropoliti ise: "Paşam, bizim eğitim kurumuna ihtiyacımız yok, bizim buradaki jimnazyumdan çıkanlar Fransa'da, İngiltere'deki kolejlere imtihansız giderler, halbuki sizin Mekteb-i Sultani'den (Galatasaray lisesi) gidenlerin "grandekollere" girmesi için special yapması gerekir" diyor. Yani "biz Mekteb-i Sultani'nin üstünde bir mektep kurduk," demek istiyor. Bu zenginlik nereden gelmiş? Bir mutlu sınıf var, ama onlarda da kültür eksik. Reisicumhurdan başlıyoruz, en aşağıya kadar doğru dürüst konuşamıyoruz. Politik meseleler konuşuluyor da, ahbaplık edemiyoruz. Ortak kültürümüz yok. Azınlıklar gibi değiliz. Azınlıkların Avrupa ile ortak kültürü var, onlarla bütünleşmişler. Fransız Büyükelçisinin eşi ve aynı zamanda şair Madam De Nui, bir arkadaşına yazdığı mektupta "Siz İstanbul'da nasıl yaşıyorsunuz diye soruyorsunuz, halbuki buraya her onbeş günde bir gruplar gelir. İtalyan operası, Viyana opereti var. Ayrıca bir şey daha var, şimdi ilkbahar geldi, Bosfor var, o da Paris'te yok" diyor. Bunun parasal kaynakları nelerdir? Onları anlatacağım. İktisat kitabını hiç okumamış adamlar çıkıp, "İstanbul en yüksek vergiyi ödüyor," diyor. Halbuki, o çok yanlış bir şey. İstanbul Anadolu'dan bedava elde ettiği, sömürdüğü gelirlerin vergisini ödüyor. Zahmet ederek bir şey yapıyor, parayı alıp vergi dairesine götürüyor. Asıl geliri yaratan başka. Bu sistemde, Anadolu'nun fakirleşmesi oranında ancak biz İstanbul'u zenginleştirebiliyoruz. Halbuki, son dönemlerde tam tersi olmuş, Anadolu pek sömürülmemiş. Tabii, birtakım engeller var. Romanya, Rusya, Kafkasya, aşağıda Hindistan'a kadar bu ticaret İstanbul'dan idare edilmiş.

Bu nasıl oluyor? Gayet basit. Osmanlı dış ticareti açık veriyor. Bunun büyük bir sebebi de silah alımı. Climanso, Sevr'den önce Damat Ferit Paşa'ya, "117 senede 57 sene harp yapmışsınız, 1 mil-

yon insana 57 sene harp yaptırmanın ne demek olduğunu ben iyi bilirim," demiş. "1800'den 1917'ye kadar 117 senede 57 sene savaş yapmışınız, 1 milyon insanı üretim dışı bırakmışınız. Eğer siz İngiltere gibi olsanız, İngiltere altı sene harp yapmış ve 60 bin asker kullanmış, en kötü şartlarda bu insanların yarısını tarımda bıraksaydınız, sizin bugün ne borcunuz olurdu, ne de başka şey." Yalnız o değil tabii, bir de bu insanlara silah alınmış. Maalesef Osmanlı İmparatorluğu'nun silah rakamları elimizde yok, ne kadar silah ithal etmiş bilinmiyor. Fakat ordu rakamlarından anlıyoruz ki, dış ticaret açığının büyük bir kısmı silah alımından kaynaklanıyor. Bu nasıl kapatılıyor? Biliyorsunuz 1854 ve 1856'da alınan ilk iki borcun şartı vardır, silah alma karşılığında verilmiştir. Yani Kırım Harbi sırasında Osmanlı ordusunu tekrar çağdaş bir ordu haline getirmek için kredi verilmiştir. Borçlara baktığımızda, hiçbir zaman bu borçların dış ticaret açığını, teviye bilançosunu kapatacak güçte olmadığını görürüz. Demek ki, gizli bir gelir var. Bu, 1914'e kadar devam ediyor. Bu zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu, merkantilist gelirle yaşıyor. Bunun içinde Osmanlı ordularının yaptığı savaşların giderleri de var. Biliyorsunuz, Ruslar Ayastefanos'a gelir, 1877 muharebesinde bir şart koşarlar, "Ya tazminat verirsiniz ya da İstanbul'u işgal ederiz," derler. İstanbul'daki merkantilist tüccarlar, bankerler de dahil, toplanıp aralarında görüşme yaparlar. "Bu parayı biz vereceğiz," derler ve Ruslar'ı içeri sokmazlar. Bilirler ki, Ruslar içeri girerse başka şeyler de olacak. Galata esnafı toplanır, parayı toplar, verir.

Düşünebiliyor musunuz, böyle bir tazminatı keyif içinde ödeyecek güç içerde oluşmuş. Yalnız, bunlar Boğaz'da oturan insanlar değil. İstanbul'u biz gelecekte merkantilist bir şehir yapmak istiyoruz, ama bugünkü gibi değil. Başka ülkelerden gelir aktarmak suretiyle zenginleştirmek, dokusunu, şusunu busunu değiştirmek gerekiyor. Çünkü hep Anadolu'nun fakirleşmesi nispetinde İstanbul'u zenginleştiriyorsunuz. Bu hiçbir şeye yaramıyor. Ben birinci konuşmamı burada bitiriyorum, daha başka sorular olursa cevaplayabilirim. Bu konular çok önemli, sabaha kadar konuşsak bitmez. Diğer arkadaşlar da çok önemli şeyler söyleyecekler, hele Turgut'u epey zamandır dinlemedim, o zevke de şimdi ulaşacağım. Teşekkür ederim.

C.B.-Şimdi benim umudum İlhan'ın iyice kışkırtılmış olması...

H.K.-Yok, onu biz çok dinledik de Turgut'u dinlemedik.

C.B.-Örneğin Dalan da merkantilizm diyordu sanırım. Ama

İlhan'dan, önce imar girişimlerinden biraz söz etmesini rica ediyorum.

İ.T.- Cengiz bir işbölümü yapmış. İşbölümünde benim üzerime düşen konu geçmişte yaptığım bir çalışmayla ilgili. Ama ben bu yaz bir başka çalışma daha yaptım. Cengiz o çalışmayı henüz bilmiyor. Bu konuşmamda o yeni çalışmadan da söz edeceğim. Diğer iki arkadaşımız daha çok İstanbul'un tarihi gelişiminden söz ettiler. Ben tarihi gelişime girmeden, İstanbul'un geleceği üzerinde düşünmemize yardım edecek konular üzerinde duracağım.

Çalışmamın başlığı "Geleceğin İstanbul'u nasıl düşünülebilir, hedefleri nasıl konulabilir?" Son yıllarda biliyorsunuz, İstanbul üzerinde çok fazla ilgi yoğunlaşması var. Bu ilgi yoğunlaşması iki önemli nedenden kaynaklanıyor. Bir tanesi şu: İstanbul bir sorunlar yumağı olarak algılanıyor ve İstanbullular günlük yaşamlarında bu sorunlarla boğuştuklarından, bunlara eğilmek istiyorlar. Diğer taraftan da Türkiye, küreselleşme mitosunun yayıldığı dünyada, acaba bir fırsatı kaçırıyor muyum telaşı içersinde İstanbul'u ön plana çıkartıyor. Ve sonunda Türkiye'de bir söylem de doğuyor, "İstanbul battı, gitti", "İstanbul'un kaynaklarını artıralım", "İstanbul'un yöneticilerinin yetkilerini artıralım" deniliyor, bu konuda bir oydaşma yaratılmak isteniyor. İşin ilginç yönü, hangi yönetici söylüyorsa kendi yetkilerinin artırılmasını istiyor. Herkes bu sorunları sadece kendisinin çözeceğini sanıyor.

Acaba istanbul'un sorunlarını doğru bir yöntemle tartışıyor muyuz? Dünyada sorunsuz büyük kent olabilir mi? Hangi sorunu ne kadar çözmek istiyoruz? Hangi sorunu çözmek için yetki istiyorsunuz? İstanbul'la ilgili hangi perspektifiniz var da, onu gerçekleştirmek için yetki istiyorsunuz? İleri süreceğiniz perspektifler var olan düzenin genel kurumsal yapısı içinde gerçekleştirilebilir hedefler midir? Bu soruları açıkça tartışmak gerekir. Bunları tartışmadan gözükapalı bir yetki ve kaynak isteği haksız bir istektir ve kimse de vermez.

Önce soruyorum, İstanbul için gerçekçi bir strateji nasıl kurulabilir? Hem problemleri çözebilecek, hem fırsatlarını gerçekleştirebilecek bir stratejinin ögeleri ne olabilir? Ben bugün bu sorular üzerinde duracağım. Bunlar arasında imarla ilgili sorunlar da var, ama sadece dar imar kalıpları içine sıkışmamış, başka şekilde formüle edilmiş bulunuyorlar.

Ben diyorum ki, İstanbul'un stratejilerini üç ana başlık altında toplayabiliriz. Bu üç ana amacı gerçekleştirmek için, gerekli alt

amaçlardan eyleme kadar inen, bir sistem kurmak gerekir. Bu sistemin içinde para ihtiyacı, yetki ihtiyacı, yeni kurumsal düzenleme önerileri de bulunacaktır. Bu çerçeveyi kurmadan yapılan bir yetki, bir kaynak talebinin dayanağı yoktur. Haksız bir taleptir. Bunun için diyorum ki, birinci sorun İstanbul için tutarlı bir stratejinin geliştirilmesidir. Böyle bir strateji üç ana amaç üzerine kurulabilir.

Birincisi; İstanbul'un bir dünya kenti niteliği kazanmasıdır. Bu, Haydar Bey'in getirdiği konu ile de üst üste düşen bir şeydir, ama biraz daha açacağım. İstanbul'un bir dünya kenti olmayı stratejik hedef seçmesi, kuşkusuz çok önemli bir iddiayı öne sürmesi demektir. Bu gerçekleşebilir bir hedef midir? Bunu biraz irdelememiz gerekir.

İkincisi; yaşanabilir bir metropoliten yapının oluşturulmasıdır. İstanbul'u bir dünya kenti yapıp, bunun için gerekli araçlarını da geliştireceksek, karşımıza bir soru çıkar. Dış ilişkileri gelişmiş, girişimcileri çok atak bir kent oluşturduğumuzu varsaysak bile –bu kent içinde yaşamak olanaklı değilse, yaşamın kalitesi çok berbatsa ve insanlar yaşamak için adeta savaşmak zorunda kalıyorlarsa– bu, dünya kenti olamaz. Onun için ikinci hedef, birinci hedefi gerçekleştirmekle yakın ilişkilidir. Yaşam kalitesinin yükseltilmesini ve kentin insanca yaşanılır hale gelmesini amaçlamaktadır. Ama bu amacı ben imar planlama diliyle başka bir şekilde formüle ediyorum. İstanbul'a biz bugün "metropol" diyoruz, hatta hızını alamayan siyasetçiler "megapol" diyorlar. Megapol aslında kent plancılar için anlam taşımaz, sorunlardan yakınanların terimidir. Bu nedenle, bize bir program için yol gösteremez. Metropolü bile tanımlamak çok zordur şehircilik bakımından. Kanımca İstanbul bir metropol değildir, azman bir sanayi kentidir. İstanbul'un planlama hedefi azman, tek, monolitik bir sanayi kentinden, uzmanlaşmış alt yerleşmelerden oluşan ve aralarında boşlukları bulunan bir metropoliten yapıya dönüşmesini sağlamaktır. Bu dönüşüm sürecini kurabilmektir. Bu iki ana amacı da biz, bugünkü dünyada ve Türkiye'nin bugünkü gelişmesi ve politik anlayışı içinde gerçeşleştirmek durumundayız. Bu da üçüncü stratejik amacı ortaya çıkarıyor. Bu ilk iki amacın gerçekleştirilmesi çoğulcu, katılımcı demokratik bir yaklaşımla (fakat orada kalmıyor), etkinlik kaybına uğramadan sağlanması için hem demokratikliği hem de etkinliği içeren bir yönetim sisteminin kurulması gerekir.

Aslında bu üç amacı anlattıktan sonra da susabilirdim. Ama

kalan süre içinde biraz da alt hedefler üzerinde durmak istiyorum.

Birincisi; acaba İstanbul bir dünya kenti niteliğini kazanabilir mi? Bu soruyu yanıtlayabilmek için, dünya kenti dendiğinde ne anlaşılması gerektiğine açıklık getirmek gerekir. Dünya kenti sadece dış ticaret ilişkileri gelişmiş bir kent mi demektir, yoksa başka özellikleri de var mıdır? Haydar Bey'in referansları bu bakımdan çok önemli. Dünya kentinin ayırıcı özelliğini tanımlarken belirtmek istiyorum ki, dünyada şehircilik yazınında bu tür tanımlar üzerine hiçbir şekilde uzlaşılmamıştır.

Benim tanımıma göre, dünya kentinin ayırıcı özelliği çok uluslu kapitalin toplandığı, düşünce, karar ve örgütlenme üreten mekânlar olmasıdır. Bu dünya kenti, etkisi altında bulunan alandaki üretim ve dağıtımı örgütlemekte ve bunların gerektirdiği uluslararası hizmetleri sunmaktadır... Bir başka deyişle, kendi etkisi altında bulunan alandaki uluslararası iş bölümünü belirlemekte, daha yumuşak bir deyişle etkilemektedir.

Aslında İstanbul, Haydar Bey'in dediği gibi XIX. yüzyılda ve daha önceki dönemlerde, tabii ki o dönemin koşulları içinde, bir dünya kenti olmuştur. O zaman neden dünya kenti olma niteliğini kaybettiğini tartışmamız gerekir. Bundan sonra da, "bugünkü dünya konjonktürü İstanbul'un dünya kenti olması için gerekli olanaklara açık mı?" sorusunu sorabiliriz.

İstanbul'un dünya kenti olmaktan çıkması, bence iki önemli tarihsel olayla ilgilidir. Birincisi 1917'de sosyalist devrimin gerçekleşmesi; ikincisi de, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıdır. İkisi de İstanbul'u dünya kenti olmaktan çıkaran süreçlerdir. Osmanlı İmparatorluğu çok büyük bir alanı, Akdeniz'in önemli bir kısmını ve Karadeniz'in çevresini kapsıyordu. Ama ekonomik olarak tek bir sistem değildi. Ekonomik olarak üç alt sisteme ayrılmıştı. Birinci alt sistem, İstanbul merkezli Balkanlar-Karadeniz çevresi, Hüdavendigar Sancağı ve onun biraz doğusuna uzanıyordu. Ege, onun içinde tam olarak yer almıyordu. Öteki taraftan, Halep merkezli başka bir ekonomik alan, güneyde de Kahire merkezli bir başka ekonomik alan bulunuyordu. Tabii, ulus devletlerinin kurulmasıyla, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İstanbul'un etki alanından kopuşlar başladı. 1917 devrimi ve 1945 sonrasında sosyalist blokun Karadeniz'i tam kontrol altına almasıyla İstanbul'un uluslararası etkisi daha da azaldı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik politikalarının dış dünya ile bütünleşen değil, iç ekonomisini

geliştirmeye yönelik olması da, İstanbul'u uluslararası kapital için çekici olmaktan çıkarmıştı.

Turgut Cansever'in Nazım Plan Bürosu'nun başında olduğu dönemde de İstanbul'un bir dünya kenti olması gündeme gelmişti. İstanbul her zaman dünya kenti olma hülyalarını taşıdı, ama bunlar gerçekleşmedi. Bu hülyaların en inanılır görüldüğü yıllar Beyrut'un çöktüğü dönemdeydi. Ama bu rüyalar gerçekleşmedi, çünkü Beyrut tarih içinde de hiç bir zaman İstanbul'un ekonomik alanı içinde olmamıştı. İstanbul onun yerini alamazdı. Ama şimdi Sovyet Bloku'nun çözülmesi, Karadeniz'in açılması İstanbul'a kendi tarihi hinterlantı bakımından önemli bir şans getirmiştir diye düşünülebilir. Başka sorunlar da var, ama bu uzar gider. Şimdilik bu konuda daha fazla konuşmayacağım.

İstanbul'un bir dünya kenti olabilmesi için önereceğim alt stratejilerin de gerçekleştirilmesi gerekir.

Bunlardan birincisi, İstanbul'un uluslararası kapitalin toplandığı bir merkez olmasını sağlamaktır. İkincisi ise, İstanbul sermayesinin küreselleşmesidir. Aslında bu ikinci alt stratejinin açıkca belirtilmesi önemli bir farklılık getirir. Örneğin Dalan'ın stratejisinden farklılık bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bir uluslararası kapital, beş yıldızlı otel yapmakla kurulmaz. Bir uluslararası kapital, yabancı bankaların sayılarını artırmakla kurulamaz. Bunlar gereklidir, bunlar olmadan olmaz. Bunlar olacak, ama bunlardan başka bir şey daha olacak: Kendi sermayemiz uluslararasılaşacak. İstanbul merkezli sermayenin kendisi uluslararasılaşmadan bir dünya kenti kurulamaz İstanbul'da. Başka uluslararası sermayenin şubelerini buraya açmasıyla sonuca ulaşılamaz. Çünkü onların kararları başka noktalarda New York'ta, Tokyo'da verilmektedir. Karar verilen nokta İstanbul olmadıkça, İstanbul, dünya kenti olamaz. Bu durumlarda, ancak İstanbul sermayesinin uluslararası olma potansiyelini göstermesiyle gerçekleşir. Benim çok önem verdiğim üçüncü alt strateji, İstanbul'un Avrupa, Balkanlar, Ortadoğu ve Karadeniz Havzası metropolleri arasındaki haberleşme ve ulaşım ağının çok bağlantılı bir düğüm noktası haline gelmesidir. Bu bence önemli bir noktadır. Bugün İstanbul uluslararası bir metropol olacaksa, Avrupa'nın metropoliten alan oluşturma stratejisi içinde kendisine doğru bir yer seçebilmelidir. Bugün Avrupa'da mesafe, zaman matrisleri değişiyor. Ne yapılıyor? Bir hızlı trenler ağı kuruluyor ve bugün Avrupa'da artık önemli olan devletin sınırları değil, kurulan bu ulaşım ağları sistemine düğüm noktası olarak

bağlı olup olmamaktır. Siz hızlı tren ağına bağlanmamış büyük bir kentseniz, Avrupa'da bitmişsiniz demektir. Çünkü sistemin yeni ilişkileri bu esaslar üzerine kurulmaktadır. Bunun Avrupa'da kavgası verilmektedir. Böyle bir ağ kurulduğu zaman, bu ağda etkin bir yer alabilmek kentin büyüklüğüne, nüfusun çokluğuna falan bağlı değildir. Ağda birçok akımın kesiştiği bir düğüm noktası haline gelmek ile olanaklıdır. Birçok ilişkinin kesiştiği nokta olursanız, kontrol gücünüz artar, önem kazanırsınız.

Bu noktada "İstanbul düğüm noktası olma şansına sahip midir?" sorusunu sormak gerekir. Eğer yalnız Avrupa metropol alanlar ağının düğüm noktası olarak bakarsanız, ancak kıyıda bir köşe olursunuz. Oysa siz bu düğümlerin merkezi olmak durumundasınız. Bu şans var mıdır? Vardır. Ancak Türkiye'nin Ortadoğu, Balkanlar ve Karadeniz metropoller sistemini bu sisteme bağlamakta girişimcilik rolü üstlenmesi halinde bu gerçekleştirilebilir. Onun için, ben bu formülasyonu yaparken, adlarını saydığım alanları bilinçli olarak seçtim. Istanbul'un, Avrupa, Balkanlar, Ortadoğu ve Karadeniz Havzası metropolleri arasındaki haberleşme ve ulaşım ağının çok bağlantılı bir düğüm noktası haline gelmesi bu bakımdan önemlidir. Yani siz hızlı treninizi Avrupa'ya bağlayıp Ortadoğu'ya uzatmazsanız, burada bırakırsanız çok şey yapmış olmazsınız.

Dördüncü alt strateji; İstanbul'un uluslararası bilim, sanat ve kültür merkezi haline gelmesidir. Bu da, bu hedefler sisteminin bir parçasıdır.

İkinci stratejik amacım, İstanbul'un demokratik, etkin ve insanca yaşanabilir bir dünya kenti olabilmesi, yaşam kalitesinin geliştirilmesiydi. Bunun için altı alt stratejik önerme getireceğim.

Birincisi; İstanbul'daki yapılaşma süreçlerini, azman bir sanayi kentinden boşluklu metropoliten bir yapıya geçişi sağlayacak yönde biçimlendirmek ve disiplin altına almaktır. İstanbul çok büyük bir kent. 7-7,5 milyonluk bir nüfus. Yayılması da 150-160 km'-lik bir eksen üzerinde. Bunlara bakarsanız, İstanbul'a bir metropol diyebilirsiniz. Ama metropolün doku özelliklerine bakarsanız, böyle yağ lekesi gibi büyüyen bir kente metropoliten bir forma sahip demek çok zor. İstanbul'un havadan çekilen fotoğraflarına bakarsanız bu felaket çok net olarak görülüyor. Kent, bütün yeşil alanları yok ederek yayılıyor. Arada hiç boşluk bırakmıyor. Bu büyüme biçimi yapı süreçleriyle yakından ilişkili. 1960'lı yıllarda başka çaresi yoktu. Türkiye'deki inşaat yapma, planlama süreçleri,

ulaşım biçimleri, yağ lekesi gibi büyüyen bir kenti kaçınılmaz yapıyordu. Ama bugün toplu konut olanaklarımız var, sanayi bölgesi geliştirme olanaklarımız var, iyi kötü otoyollar sistemimiz var, yaygın bir araba sahipliğimiz var. Sanayimiz, işçilerini otobüslerle kentin her tarafından topluyor. Böyle bir sistem içinde boşluklu bir metropoliten yapı yaratılabilir. Yani ben bir dünya kenti hedefini koyarken altında bir olanaklılık arıyorsam, bu hedefin altında da bir olanaklılık arıyorum. Ama bugün bu olanak gerçekleşmemektedir. Dün, İstanbul Belediyesi'nde metropoliten planlama dairesindeydim. Hazırlanan planları da gördüm. Hazırlayanlar benim de öğrencilerim. Böyle bir doku yaratmıyorlar.

T.C.- İstiyorlar mı?

İ.T.- Onların istemesi hiç önemli değil, plancılar çok şey isterler. Önemli olan kentleri nasıl yapılandırdığımızdır. Öyle bir popülistik siyaset yapma biçimimiz var ki, hem kentsel rantları maksimize edecek kararları vermekten kaçınmıyorlar, hem de kentsel rant ödemeden kaçınmayı kolayca meşrulaştırıyorlar. Türk siyasetinin bu ikili popülizmi çok önemli. Ben eskiden son bir seneye kadar bu ikinci yönünün farkında değildim. Analizleri hep rantları maksimize etmek üzerine kuruyorduk. Bütün literatürde öyle. Sonra baktım ki Türkiye'de öyle olmuyor. Kentsel dokular ranttan kaçınmanın meşruiyetiyle biçimleniyor; bütün gecekondular, metropoliten alanın saçaklanması bu yaklaşımın sonucu. Ranttan kaçınanlar sıçrıyor, planın dışındaki alanları işgal ediyor, aradaki değeri yükseltiyorlar. Aradaki dokularda bütün boşlukları yok ederek ve bütün o alanlarda imar hakkı meşru imiş gibi gerçekleştirilerek gelişiyor. Şehir bir azman kent olarak büyüyor. Bu kentte maksimum rant oluşmaktadır. Kent arazisi üstünde iki türlü rant oluşmaktadır. Birincisi farklılık rantı, diğeri mutlak ranttır. İlk rant kaçınılmazdır. Ama mutlak bir rant, kaçınılabilen bir ranttır. Bir kentte siz mutlak rant yaratıyorsanız, kentin yaşamını pahalandırıyorsunuz, kentlinin yaşamını zorlaştırıyorsunuz demektir. Türkiye'nin siyasi süreci rantı yükselttiği gibi, ranttan kaçınmayı da meşru kılmaktadır. Türkiye'de iki tane önemli yapı süreci gelişmiştir. Birisi gecekondu, diğeri yap-satçılıktır. Yap-satçılık, rantları maksimize eden sistemin adı, gecekondu ise ranttan kaçınmayı sağlayan sistemin adı. Böyle bir yapıyla karşı karşıyayız.

İkinci önerme, azman sanayi kentin dokusundan boşluklu bir metropoliten kent dokusuna geçmektir. Kentin büyümesinin sorunlarından, nüfusu metropoliten bölgede dengeli dağıtarak ka-

çınmalı. Bu tesadüfen söylenmiş bir söz değildir. Metropol olgusunun altında bir yapı vardır. Türkiye'de bu kavram çoğu kez, bu yapının özelliklerinin farkında olunmadan kullanılmaktadır. Benim formüle ettiğim hedefler siyasetçiler tarafından çok kaba biçimde ifade edilmektedir. Deniliyor ki, "Herkes İstanbul'a gelmesin, Anadolu'ya sanayicileri dağıtalım, örneğin Koç gitsin Doğuya yatırım yapsın da göç olmasın." Bu politikalar gerçekçi değildir. Özel kesime dayanıyorsanız, büyük sanayi ancak bölgesi içinde "desantralize" olur. O "desantralizasyon"a bağlı olarak metropoliten morfolojiyi iyi tanımamız gerekir. Planlamayı ona bağlı olarak yaparsanız bir sonuç alırsınız. Burada bütün Marmara bölgesinin planlamasına dönük bir strateji önerisi vardır.

Üçüncü önerim kentiçi ulaşım ve haberleşmeyi, yaşamı kolaylaştıracak şekilde geliştirmektir.

Dördüncü alt strateji ise, kentin tarihsel değerlerini, kentin sürekli yeniden tanımlanan kimliği içinde yeniden anlamlar kazandırarak korunmasını sağlamaktır. Bu sınırlı bir korumacılığın ötesinde olan bir yorumdur.

Beşincisi, kentte çevresel değerlerin korunmasının geliştirilmesi ve çevre standartlarının yükseltilmesini sağlamak, olarak formüle edilebilir.

Altıncı alt strateji ise kente göç eden nüfusun kentsel yaşamla bütünleşmesi ve ikili kültürel yapı konusunda sadece toplumsal dinamiklerin çözümüne razı olmamak, deneysel de olsa yeni arayışlara girmektir.

Biz şimdiye kadar bu göç olayına nasıl baktık? "Kırdan kente göç" diye baktık. Bugün bu bakışın anlamı çok azalmıştır. Kentleşme sonuna gelmiştir. Türkiye'de % 70'i aşmıştır ve ben bu seneki stüdyomda öğrencilere problem olarak biten kentleşmenin sorunlarını incelteceğim.

Kentleşmenin ilk yıllarında, köyden kente gelen nüfusun entegrasyonu sonunda, kır kültürünün kent kültürüne dönüşmesi problemi ile karşı karşıya bulunulduğu düşünülüyordu. Halbuki şimdi böyle bir sorun yoktur. Türkiye'de bunlar üç jenerasyondur şehirde yaşamaktadır ve kentin fırsatlarından yararlanmanın yollarını bilmektedir. Artık kentte kendisini üreten bir başka kültür biçimi yaratmışlardır. Bu kültür biçimi, piyasa kuralları içinde kendini üretmektedir ve kültürel değerlerini piyasa kuralları içinde hakim hale getirmektedir. Maganda v.s kelimelerinin çıkması tesadüf değildir. Böyle bir kültürün karşısında bir politika izlemek

gerekir mi? Nasıl bir politika izlenebilir. Bu sorunun cevabının literatürde veya başka bir yerde olduğunu sanmıyorum. Onun için sonunda dedim ki, "sadece toplumsal dinamiklerin çözümüne razı olmamalı deneysel olsa da yeni arayışlara girmeli."

C.B.- Gerçekten çok önemli, yürekten inandığım şeylerin altını çizdi sayın İlhan Tekeli... Örneğin, "bugünün kültürünü üretemeyen bir toplumda koruma olamaz" dediniz; ben buna kesinlikle inanıyorum. Şimdi Turgut Bey'i dinleyelim, buyrun efendim.

T.C.- Efendim, gerçekten çok ilginç konuşmalar. İster Plato'nun şehri olsun, ister İstanbul olsun, New York olsun, Tokyo olsun, prensip olarak şehir kurmak en büyük erdem geçerliliğini sürdürüyor. Niçin en büyük erdem? Çünkü insan hayatının, varlığının en karmaşık meselerinin, en büyük çelişkilerinin yoğun bir şekilde çıktığı yerde bunların ahengini, kabul edilebilir, saygıdeğer amaçlara yönelik olarak biraraya getirilmesini mümkün kılan erdem. Dolayısıyla, bugün İstanbul'dan bahsettiğimiz zaman çok daha karmaşık bir hadisenin meselelerini çözme çabasıyla içiçe bulunuyoruz. O bakımdan da bu konuşmaları yüzlerce defa büyütüp geliştirseniz söylenecek çok söz var. Ancak gene imkan nisbetinde topolojik yaklaşıma ihtiyaç var. Şehir nedir? Fiziki bir olay mıdır? İktisadi bir olay mıdır? Sosyal kültürel bir olay mıdır? Tabii bunların hepsidir. Tabii bunların hepsi olan şehirde tayin edici ve önceliği olan etken hangisidir? Doğrusu, herkes "Ben en ehemmiyetliyim" demektedir. Yani yapıları yapanlar "Bizim yaptığımız iş şehirleri meydana getirir" demektedirler. İktisatçı "iktisat hadisesi herşeyi tayin eder" der. Sosyoloğa sorarsanız o sosyal hayatı ön plana yerleştirir. İlhan'ın söylediği bir söz çok önemli. Doğrusu, 1960'larda İstanbul'u bir dünya şehri yapmak mümkün müdür tartışmaları olurken, bu son nokta gündemdeydi. İnsanın en değerli umumi düşüncesi bilgidir, dolasıyla kültürdür. Bunlar davranış biçimiyle gelişirler, tercih ettiğiniz davranış biçimi düşünce üretme kapasitenizi artırır. Nitekim, 1960'larda İstanbul büyük bir düşünce merkezi olursa, bu düşünce iktisadi hayatın İstanbul'da odaklaşmasında etkili olabilir. Yani iktisadi hayat dediğim zaman sanayinin değil, fakat Haydar'ın ve İlhan'ın dediği gibi bir uluslararası iktisadi ilişkiler sisteminin, İstanbul'da odaklaşması, en azından Akdeniz ve Ortadoğu ölçeğinde etkili olması sözkonusu olabilir. Bu da ortaya konan ürüne göre artı değeri çok daha düşük olan sanayi üretiminin İstanbul'a gelmesini alıkoyar. İstanbul bu büyük kapasitesi ile Türkiye'ye hizmet eder. Bunu da gerçekleştirmek

için, gene İlhan'ın işaret ettiği gibi, yüksek kültürün oluşmasına imkan veren yaşam düzeyini beraberinde geliştirmek lazım diye düşünürüm. Tabii bu konuları politikacılar dinlediler. Fakat en büyük muhalefeti meslektaşlarımızdan, bu konuda bilfiil mutabık olacağımız, olmamız gereken kişilerden gördük. Onların büyük meseleleri bir kenara bırakan tavırları sonunda, bir bakıma da politikacıların -popülist ve çok ahlaki bir tavırdır- gayri ahlaki oportünist ittifakının neticesinde, hadiseler İstanbul'un geleceğini çözmeye yönelik olarak değil, o gün İstanbul üzerindeki çeşitli biçimlerdeki spekülasyonların ürünü olarak gelişti. Doğrusu geldiğimiz nokta korku verici, dış etkenler çok önemli, fakat bir de bütün bir toplumun, bir şehrin, bir bölgenin, bir ülkenin kendi iç etkenlerinin nasıl bir yapıya sahip olduğunun ortaya konulması lazım. Eğer konuyu bu açıdan ele alabilirsek, açık seçik ortaya konulması gereken husus, Türk toplumunun İstanbul'a ileride nasıl bir biçim vermek gerektiği konusunda mutlak bir mutabakata varması gerektiğidir. Amacı belirleyip bunu demokratik bir yaklaşım içerisinde topluma mal edip bu amaç çerçevesi içerisinde alt politikaları geliştirmek gerekir. Eğer bunları uygulamakla mükellef olan politik grupların hangi politika ile bu amaca erişeceği konusunda toplum karşısında yarış etmelerini mümkün kılacak bir ortam tesis edilmezse, politikacılar arazi yağma edip, plan değiştirip, servet dağılımını düzenlemek isteyen güç odaklarına hizmet ederek oy alıp iktidarda kalmak alternatifini seçeceklerdir. Peygamber, "Bir toplumun helâk olması için kötü yöneticiler, kötü âlimler kâfidir," der veya "Ümmetimin helâkı kötü âmirler ve kötü emirlerden olacaktır," der. Açıkça söylememiz gerekir ki, Türk düşünürler gerçekten amaçlarını açıkça ve doğru tarif ederek topluma önderlik edememişlerdir. Tabii burada çok önemli bir zorluğu da medya ortaya çıkartmıştır. Birinci İstanbul köprüsünün, eldeki verilerle, İstanbul metropolünün gelişmesinde veya İstanbul şehrinin gelişmesinde nasıl olumsuz etkiler yapabileceği, köprünün yapılması için dayanak olarak kullanılan firma tarafından yirmi beş-otuz sayfa anlatıldığı halde, bu konuda ikazda bulunan bizler medya tarafından vatan haini ilan edildik. Tabii ikinci Boğaz Köprüsü yapıldı. Üçüncüsü de yapılacak ve bunlar olduğu müddetçe, medyanın önderlik ettiği, halkı yönlendirdiği bir ortamda, İstanbul'da, Türkiye'de müthiş felaketler yaşanacaktır. Basit rakamlar verilebilir, iktisadi değil, basit bakkal hesabı; 1974-1975'de yapılan ulaşım araştırmasında, kişi başına günde 0.98 seyahat vardı. Türkiye'de

ve İstanbul'da araç sayısının artması vs.'den hareket edilerek yapılan projeksiyonlar bunun 1.4-1.7 arasında değişeceğini gösteriyordu. Genellikle bu rakam, yapılacak araştırmalarda tayin edici bir faktör değildi, ama böyle bir rakamı bilmek de yararlıydı. 1.6 dendi. Burada otomobil sayısının artışı bir parametre olarak kullanıldı. Tabii otomobil sayısının artışı tahmin edilenden çok fazla oldu. Dolasıyla, 1.6 hareketlilik düzeyi geçildi. Ben yalnızca günde kişi başına 1.5 hareketlilikten bahsetsem, bir seyahatin iki vasıta değiştirilerek yapılabildiği düşünülürse on bin lira gidiş, 10 bin lira dönüş, kişi başına toplam 20 bin lira, 1.5 hareketlilik derseniz kişi başına, İstanbul'da bugün 30 bin lira ödendiği anlaşılıyor. Daha önce yaptığım rakamlar 6 milyona göre idi, isterseniz şimdi 7 milyona göre yapalım. 30 bin lira kişi başına çarpı 7 milyon, 210 milyar bir günlük sonuç. Tabii hoş geçinmek için şoförlere her hafta zam yaparsanız bu bir katı daha artar. Şoförle hoş geçinmek için şehirde toplu taşıt sistemlerini kurmaz da, Taksim'den Harbiye'ye gitmek isteyeni taksiye binmeye zorlarsanız, bu daha da artar. Günde 210 milyar lira ödeyen bir ülke, 300 günde 60 trilyon ödüyor demektir. Bu, İstanbul'da ekonominin sokağa attığı bir paradır. Yalnız, bu ekonominin sokağa attığı para nakit olarak giden bir para değil, aynı zamanda bu insanların on dört saat yaşadıkları ömürlerinden % 15'ini yani iki saati çalmak demektir. Bunların hepsini bir kenara bıraksak, merkeze gidiş gelişin zorlaştırılmasına sebep olacak yeni ulaşım sistemlerine yatırım yapıp hizmet getiriyormuş gibi görünmek, gerçek temel teknik yanlışlar devam ettiği müddetçe çözüm olmayacaktır. Dolayısıyla, genel amaçlarında tamamen mutabık olduğum İlhan'ın son derece tutarlı bir şekilde özetlediği üst ve alt stratejili politikaların mutlaka uygulanması gerekir. Ancak bunların uygulanması için de Türk aydını, Türk insanı, bunlar uygulanmadığı takdirde Türkiye'nin nasıl bir felakete sürükleneceğini açık seçik bilmeli ve bunun sorumluluğunu yüklenmeli, basın da abuk sabuk zırvalar yerine, doğrusu Türkiye'nin kaderini tayin edecek bu meseleye eğilmelidir. Hepimizin yüksek sesle konuşma görevi vardır. Eğer yüksek sesle konuşmazsak, konuşmalarımız bu çerçeve içinde kalırsa, doğrusu bu memlekete karşı ödevimizi yapmamış oluruz. Tabii, mesele bu noktada bir miktar daha büyük boyutlar içermektedir. Hiç şüphe yok ki, İlhan'ın dediği gibi İstanbul metropolünün seyrekleştirilmesi ve serileştirilmesi bölge içinde alınacak tedbirleri gerektirir. Her zaman bu bölge içinde alınan tedbirler yeterli olmayacaktır. Tabii bugün Türkiye nüfusunun %

70'i şehir ve kasabalardan gelmiştir, ama önümüzdeki 30 yıl içinde Türkiye'nin nüfusunun 30 milyon daha artacağı ve bu 30 milyon kişinin de şehir ve kasabalardan gelmeye devam edeceği, hatta şehir nüfusunun bu ölçüde artması sebebiyle bugünkü tarım ürünlerinin üretim teknikleriyle yetersiz kalacağı bilinmektedir. Tarımda yapılacak iyileştirmeler ve prodüktivite artışları tarım alanlarında bugün var olan 20-25 milyon nüfusun önemli bir kısmının da şehir ve kasabalara göçmesine sebep olacaktır. Bugünkü tavır devam ederse İstanbul çok çok daha büyük felaket ortamı olacaktır. Yaşam şartları bu şekilde bozulduğu takdirde de, dünya şartları ne olursa olsun, İstanbul için bir şeyler yapmak imkansızlaşacaktır.

Geçmişe ait bir kaç noktayı aydınlatmak isterim. İstanbul nüfusu, Fatih'in fethinden 20-25 yıl sonra 300 bin civarına getirildi. XVI. yüzyıl başında 500 bine erişti ve 1840-50'lere kadar da 500-550 bin nüfus olarak stabilize edildi. 1870'lerde İstanbul 800 bine ulaştı ve büyük bir göç oldu. İkinci büyük nüfus artışı Balkan Harbi'nden sonra oldu, muhacir etkisiyle 1.1 milyona çıktı. Fakat İstanbul'un büyüleyici şehir güzelliği, sözünü ettiğimiz, düşünce üretilir bir kültür merkezi niteliği taşıdığı dönem, nüfusunun stabilize edildiği dönem oldu. Dolayısıyla, bugün iki şeyi gerçekleştirmek zorundayız: Bir taraftan İstanbul'un nüfusunun artık artmamasını, bir taraftan da İstanbul'daki yaşam seviyesinin yükseltilmesi için tedbirlerin alınmasını.

Son derece iyi, rasyonel şekilde kullanılan tesislerle karşı karşıyayız. Bugün İstanbul sanayiinin büyük bir kısmı böyle. Ancak, bunların kendi başlarına, İstanbul'daki olumsuzluk ve bu irrasyonellik sebebiyle İstanbul'u bırakıp gitmeleri bir asır sürer. O bir asır içinde İstanbul bütünüyle yok olur. Ama teşkilatlanmış, temel stratejilere sahip şehirleşme yaklaşımı bu durumu değiştirebilir. Dolayısıyla, yalnız Marmara bölgesine değil, Türkiye'ye bir şehirleşme stratejisinin ve bir konut üretim stratejisinin tesis edilmesine ihtiyaç vardır. Bugün gündemde olan ve kaçınılmaz gibi görünen petrol boru hattının Adana'da oluşmasıyla, petrol ticaretine dayalı bir odağı o çevrede oluşturarak, İstanbul'daki irrasyonel sanayi yerleşmesini oraya indirmek de mümkündür. Tabii bunun için, çok geniş ölçüde, teferruata inerek genel bir stratejinin toplumsal mutabakata eriştirilmesine ihtiyaç vardır. Bunları da toplumdaki insanlara anlatacak kimse yok. Bu insanlara Türkiye'yi anlatmak, bunu anlatırken bugüne kadarki ters stratejileri takip edenlerin sorumluluklarını ortaya koymak, geleceğin getireceği felaketleri

yüksek sesle anlatmak vazifedir. Konfiçyus bir dere kenarında oturuyor, dere çok hızlı akıyor ve çok derin. Karşıya bir ihtiyar geliyor. İhtiyarın dereyi geçmek istediğini anlayan Konfiçyus öğrencilerine, "dereyi geçemez gidin, ihtiyara söyleyin," diyor. Öğrenciler gidiyor, ihtiyara söylüyorlar. İhtiyar hiç oralı olmuyor. Dereye giriyor ve karşıya geçiyor. Bunun üzerine Konfiçyüs öğrencilerini alıp ihtiyarın yanma gidiyor. "Ya ben hiçbir şey bilmiyorum, ya sen çok şey biliyorsun ihtiyar, sen dereyi nasıl geçtin?" diyor. İhtiyar "önce dereyi geçmeye karar verdim, sonra kendimi beni karşıya geçirecek akıntılara teslim ettim," diyor. Konfiçyüs talebelerine diyor ki "ihtiyarı iyi dinleyin. O akıntıya güvendi ve karşıya geçti. İnsana neden güvenilmesin?"

Doğrusu Türk aydınının Türk halkına karşı ümitsiz bakışını terketmesi lazım. Ben şuna inanıyorum ki, yalnızlığımızı biraz kırarak, daha yüksek sesle ve daha açık bir şekilde, Türk halkına İstanbul ve Türkiye şehirleşmesinin meselelerini nakletmemiz gerekir. Neden? Çünkü artık Türk halkının da açık seçik gördüğü bir felaket noktasına gelmiş bulunuyoruz. Herkes açıkça bilmeli ki, İstanbul kısa bir süre sonra tamamen susuz kalacaktır. Çünkü İstanbul'un su kaynakları ancak 6 milyon insanın su ihtiyacını karşılayacak ölçüdedir. Ne Edirne'den, ne Sapanca'dan İstanbul'a su getirme imkanı yoktur. Edirne'den getirilecek suyu elde etmek imkanı bile yoktur. Çünkü onu Bulgarlar kullanıyor. Başka su kaynağı da yok. Sapanca'dan gelecek suyu da bize vermezler, o su da Sakarya'nın suyudur ve oranın tarım alanları için kullanılmaktadır. İstanbul kendi su kapasitesi ile sınırlıdır. Eğer İstanbul'un topografyasından kaynaklanan, 1940'lara kadar hiç zedelenmeden kalmış çok merkezli, İlhan'ın tarif ettiği gibi, arasında boşluklar bulunan, galaksi biçiminde metropol karakterinin üstünlüğü ve verimliliği düşünce alanında farkedilmiş olsaydı, Şirket-i Hayriye ile, bunları bir merkeze bağlama teşebbüsü, daha sonra açılan yollarla bu çok merkezli yapıyı tek merkezli yapıya dönüştürme teşebbüsleri yapılmazdı. İstanbul'un topografya özelliklerinden hareket ederek, İlhan'ın sözünü ettiği çözüme erişilirdi.

Bu imkanlar şimdilik kayboldu. Ancak, İstanbul'da her yeri işgal ederek ilerleyen bir insan kitlesi var. Bizim evin kapıcısının Çamlıca'da üç katlı, her katında üç dairesi olan, yani dokuz daireli kaçak apartmanı var. Kapıcı bizim evden aldığının galiba 50 misli-ni oradan alıyor. Tabii bunu yaparken rüşvet verdi.

Bugün Çamlıca'da, Taşlıtarla'da, Yedikule'de, Kazlıçeşme'de,

Sultan Çiftliği'nde de durum aynı. Gecekondu arsasının eşkiya tarafından başkasına satışı 50 milyon liradan başlıyor. Orada rant mekanizması işliyor. Ancak önemli bir avantaj o yerlerin vergiye tâbi olmaması. Yani vergi kanunları ile şehir içerisinde imar planları değiştirilerek yaratılan rantlar var.

Bu rant sistemini nasıl kırarız? Hiç şüphe yok ki, insan davranışlarının etkenleri çok boyutludur. Bu çok boyutlu varlığın yapısının her veçhesini düşünmek mecburiyeti vardır. 1890-1901'lerde Stockholm yakınlarında gecekondu inşa eden on bin kişinin evlerini İsveç Krallığı yıkmış, ortaya çıkan isyanla çarpışmış ve 1928'de İsveç konutunun üretilme sürecini ve bunun disiplinini kurmuştur. Hiç şüphe yok ki, bu yağmaya karşı çıkmak için şiddet kullanmak mecburiyetindeyiz. Burada "benim vatandaşım, benim toplumum, zavallı insanlar" palavralarını bırakmalıyız. Onlar buraya barınmak için değil, yağma etmek ve para kazanmak için gelmektedirler. Tabii iş bundan ibaret değil, bu insanlar buraya yalnız barınmak için değil, vergi ödemeden tekstil ticaretinin yarısından fazlasını pazarlayan işportacılık için de gelmektedirler. Sultanhamam'da iki m'lik bir işporta tezgahının 1980'de el değiştirme fiyatı 25 milyon liradır. Bu işportacılığa müsade ettiğimiz zaman, İstanbul'un uluslararası bir şehir olma olasılığı kalmadığı gibi, İstanbul'a nüfus akması da önlenemez. Popülist oportünizm, için bunu yapanlar aslında ülkeye, insanlığa karşı suç işlemektedirler. Bu insanlara iş bulmak için, sanayinin ve diğer faaliyetlerin gelişeceği alanlarda çalışma imkanları yaratacak yatırımlar yapılmalıdır.

Bundan takriben dört ay kadar evvel, Devlet Planlama'da İstanbul ile ilgili bir toplatı vardı. Beni de çağırdılar. Meslektaşımız, arkadaşımız Mete Tapan "İstanbul'a para akıltılmalıdır," dedi. Ben de dedim ki: "İstanbul'u kurtarmak istiyorsak tek kuruş verilmemeli ve ağır vergiler konmalı ki, İstanbul'u meydana getiren kaynağı yağma için buraya insanlar gelmesinler." Ancak insanların çalışması için de, çok daha ucuz yatırımlar yapılmalıdır. Bu Türkiye'nin sanayileşme stratejisinin bir ilkesi olarak getirilmelidir. Bütün bunların ayrıntılarını sistematik bir şekilde kurmak zorundayız. Bunun için de bir çalışma kurumunun vücuda getirilmesi gerekir. Şuna inanıyorum ki, memurlarla bir çalışma yapılamaz. Bu memurların en iyilerinin, İkinci Boğaz Küprüsü için her politikacı değiştiğinde ayrı rapor verdiğini biliyoruz. Gerçekten bağımsız hareket gruplarının oluşturulması, bu grupların medyanın akıllı kanatları ile bir araya gelerek bu işi yapması lazım. Bu kararlılığı

gösteren insanlar büyük halk kitlesini arkalarından getireceklerdir. Buna niyet etmek önemlidir. Peygamberin en önemli hadislerinden bir tanesi, "Herşeyin başı niyettir," der Buna niyet eden 20-25 kişi varsa, bu 20-25 kişi bir neticeye varırlar. Görevimiz bu 20-25 kişiyi bir araya getirmektir. İstanbul'un geleceği böyle kurtulabilir, başka çare de yok. Aksi takdirde bu popülist trendler, bu yağma trendleri devam edecek ve felaketler her gün daha da büyük olacaktır.

H.K.- Turgut Bey'e bir şey söylemek istiyorum. Şunu iyi bilmek gerekir ki, Osmanlı İmparatorluğu, Türk-İslam insanını 600 sene üretimden uzak tutmuş. Osmanlı İmparatorluğu aşağı yukarı fetihten beri yalnız İslam Türkleri'ni değil, devşirme yoluyla Hıristiyan ailelerin çocuklarını da almış, asker yapmış. Şimdi ilk defa olarak, Türkiye 1960'lardan bu yana sivil toplum oluyor. Yani insanlar askerlik dışı becerilerde ve işlerde çalışmak üzere, bilerek veya bilmeyerek, ilk defa olarak Anadolu'dan İstanbul'a gelmek istiyorlar. Bu çok önemli. Türk toplumundaki en büyük değişme burada. Bugün Türkiye'de öyle bir duruma geldik ki, bu insanların ikinci nesli Paris'te, Londra'da dolaşıyor, ihracat yapıyor. Reji müdürü hatıralarında şöyle bir olay anlatıyor: "Samsun'daki tütün imalathanesine işçi filan alacağız, bir de silahlı bekçi alacağız. Bunları topladık. İmtihana 500 kişi kadar gelmişler, 50-60 kişi alınacak. Nasıl seçeceğiz? Dediler ki, bunlara matematik soralım. İnanır mısınız, o gelen 500 kişiden hiçbirisi kerrat cetvelini bilmiyordu. Ne yapalım tüfek atışı yapalım, bir hedef koyduk, herkes on ikiden vurdu. Şimdi toplum buymuş, kerrat cetvelini bilmiyor, ama on ikiden vuruyor.

Bunu değiştirmek lazım. Türkiye'de bunu değiştirmek için, geçmişin verdiği birtakım şeyler var. Bunların faturasını yani, bütün bu İstanbul'a yığılmalar, sivil toplum olmanın bedelini şimdi ödüyoruz. Agop Paşa maliye nazırıyken, "Ya, şu Harbiye nazırına kerrat cetvelini değil ama faiz hesabını öğretebilsem. Aldığı avanslar için ne kadar faiz ödediğimizi, bir türlü öğretemedim," diyor. Şimdi öyle değil. Türkiye'de kapıcılar bile, sabah, parasıyla döviz alıyor, akşama satıyor. Artık uyandı Türk. Bu uyanmadan da korkmamak lazım. Aydın kesim bu uyanmadan da korkuyor.

T.C.- Sizinle hemfikirim, korkmamak lazım ama, tarihi tahlili de doğru yapmak lazım. Onun için bir olay anlatmak istiyorum: Babam 1928'de Ankara'da Türk Ocakları Umumi Kâtibi idi. Ankara'da mekanikleşme trendleri o kadar güçlüydü ki, artık bağımsız

bir kültür kuruluşunun yaşama imkanı kalmadığını düşünerek istifa etti. Tamamen sakin, kimsenin uğramadığı bir yer olan Bursa'ya geldik. Bursa Valisi Reşid Galip, Atatürk'le yanyanaydı. Babam birkaç kere ölümden kurtarmış Reşid Galip'i, onun için babamı ağabeyi bilir. Ankara'da cereyan eden olayları, koltuk arkasından korkarak, dinlediğimizi hatırlarım. Velhasıl Bursa'ya geldik, bir sene, belki bir buçuk sene Bursa'daki evimize heyetler geldi. İçlerinde yaşlı insanlar vardı. Babamın odası olan orta sofadaki misafir kabul odasında, ondan bir şeyler rica ederlerdi. İhtiyarların ağladıklarını görürdüm. 1940'lardan sonra, hikâyenin ne olduğunu babamdan dinledim. O yıl, 1928 yılında İçişleri Bakanlığının yetki yasasıyla birlikte, Belediyeler Yasası da çıkıyor. Gelen ihtiyarlar demiş ki; "Efendim, muhtarı biz tayin edip biz azletmezsek, parasını biz vermezsek muhtara işimizi nasıl yaptırırız? Sokak bakıcısının parası bizim tarafımızdan verilip, bizim tarafımızdan verilmezse ne olur? Efendim bu insanların parasını bizim vermemizde ne kötülük var ki, hükümetimiz bu yetkiyi bizim elimizden alıyor? Ne kötülük var ki, bizi mahallemizi takip etmekten alıkoyuyor? Sonra efendim mahalleli, şehirli, şehrine, mahallesine bakmazsa, ilgilenmezse şehrimizin geleceği ne olur?" diye ağlarlarmış.

İstanbul için kirli dendi de, İstanbul'un Bursa'dan farklı olacağını sanmıyorum. Ben Bursa'da yedi sene yaşadım, böyle bir temizlik tasavvur edilemez. O yedi seneden sonra İstanbul'da Beyazıt'ta oturup, Vefa, Süleymaniye ve Gedikpaşa'nın bütün sokaklarını geçerek Galatasaray'a yürüyüp, akademiye gitmeye başladım. Doktorama başladığım zaman da, 1947 yılında, Istanbul'un bütün sokaklarını, mahallelerini gezdim. 1947'de o sokakların temizliğini kimse tasavvur edemez. Bugün bazı arkadaşlarımız XX. yüzyılda insan ölçeğinin, demokratik insan eşitliğinin, insan ilkesinin hakim olduğu bir ortamda, Roma merkezi aristokrasisi hegomanyasının örneği olan bu akisleri ihya etmeyi tarihi vazife görüp, planlar hazırlıyorlar. Öyle değil mi üniversiteli arkadaşlarımız, hoca arkadaşlarımız? Doğrusu, Türkiye'de bu tarihi yanılgıları aşacak bir entellektüel ortamın geliştirilmesi vazifemiz olmalı. Elbette ki çok zor, ama geçmişteki yanlışlar tek alana ait değil, bütüne ait. Bunu bilip yanlışları düzeltmek gerekir.

Hemen onu da işaret edeyim; mahalle teşkilatı bütün İslam ülkelerinde yaşıyordu. İngilizler, Fransızlar ve diğerleri hangi ülkeyi işgal etmişlerse, önce iki şeyi kapattılar: Biri tekkeler, diğeri mahalle teşkilatları. Çünkü bunlar, işgalciye karşı halkın direnmesi

için halkın kurduğu demokratik iç örgütler. Türk aydınları da kendi kafalarındaki imajları Türk halkına kabul ettirebilmek için, merkezi devlet ideolojisini Tanzimat'tan başlayıp Cumhuriyet'e kadar tesis ettiler. Şimdi artık bu merkeziyetçilik iflas ediyor. Bu iflasa katlanmak mecburiyetindeyiz. Bugün karmaşa gibi görünen olay, aslında kendi içinden büyük çözümü ortaya çıkaracak potasinyele sahip. Çünkü çözümün esasları Türk halkının içinde yatıyor. Türk halkına bunu kabul ettirmek için de, doğru söylemi tesis etmek mecburiyetindeyiz.

C.B.- Ben bir kez daha duyulmasında yarar görüyorum. İstanbul için alacağımız derslerden ilki şu: İstanbul, kentliliğin okulu olmuş hep. Buraya insanlar göç etmişler, ama burada kentlileşmişler. Bu, sanırım alınacak derslerden önemlisi. Neden bunun üzerinde durmak istedim? Çünkü, kentlileşme olayı sonucunda yaşama kültürü üretiliyor. Yaşama kültürü üretilmediği zaman dünkü kültürü yaşıyoruz. Ve kentin en önemli özelliği, XIX. yüzyılda İstanbul'daki çeşitlilikle yaşama kültürü üretebilmek. Bir yerleşmede her türlü düşünce birarada yaşayamıyorsa, orası kent olmuyor.

A.B.- Hiç değilse metropol olamıyor.

C.B.- En azından... Oysa bugün görünen, tersine bir olay. Bir çağlarda kent olan yerleşmelerimiz bugün kentli olmama durumuna düşüyor. Çünkü başka düşünceleri yaşatmama gibi bir gelişme içindeyiz. Bunun altını çizmekte yarar görüyorum. Sayın Haydar Kazgan'ın ortaya koyduğu gerçek de zaten İlhan'la da bu noktada birleşiyorlar, İstanbul'un Bizans'tan beri hep bir hizmet kenti olması. Yani İstanbul hep dışardan yaşamış, kendisi üretmeden yaşamış.

T.C.- En kıymetli ürünü üretmiş, düşünce ve kültür kenti olmak için gerekli olan tüm bir bilinci ve davranış tarzını üretmiştir.

H.K.- Ama öyle adamı yetiştirmek için de bir yerden parayı kazanmak lazım. En güzel misali azınlıklardır. Osmanlı azınlıklarının jimnazyum, yani Fransa, İngiltere ayarında okul yaptırıp öğrenci yetiştirmelerinin sebebi ticarettir.

T.C.- Dostoyevski'nin bir yazısı var. Diyor ki, "Rusya kendisini adam etmek istiyorsa Türklerin ne yaptıklarına baksın. Türkler'in nasıl insan yetiştirdiklerine, nasıl at yetiştirdiklerine baksın." Türkler Dostoyevski hayattayken hâlâ insan yetiştirmeyi biliyorlardı.

H.K.- Biliyorsunuz, Dostoyevski bir Ermeni kızıyla aşk yaşar, o da İstanbullu'dur.

T.C.- Büyük kültürü oluşturduğu zamanki insan yetiştirme yeteneği XIX. yüzyıldakinden daha iyiydi.

C.B.-Bu tatlı atışmaları kesmek zorundayım. Size ilginç gelebilecek başka bir şey daha söylemek istiyorum. Sayın Haydar Kazgan, "XIX. yüzyılda İslam azınlıkta," dedi. Batı Anadolu'da yaptığım araştırmalar, yapıları Ermeni ustaların, Rum ustaların yaptığını ortaya koyuyor. Türkler yapıcılıkla uğraşmıyorlar. Türk evleri dediğimiz evlerin çoğu Rum ustalarının, Ermeni ustalarının işleri.

T.C.- Türkler askerde.

C.B.- Benim 15-20 merkezde yaptığım araştırmaların sonunda da, bu durumun nedeninin Türkler'in askere gitmeleri olduğu ortaya çıktı.

H.K.- İlk mimari okulu Rumlar, Ermeniler kurmuş.

C.B.- Esnaflığı, ticareti, zenaatı azınlığa bırakmak olayı bu, gerçekten biz 117 yılda 57 yıl savaştan söz ediyoruz.

H.K.- Dünya ortalaması altı, biz 57 sene fazla savaşmışız Avrupalı'dan.

C.B.- İlhan'ınki çok rasyonel bir düşünce sistemi. Oraya varmadan, düşünce sistemini kurmadan bunlar üzerinde değerlendirme yapmak çok yanlış. Özellikle kültür konusu çok önemli... Bugünkü kültürümüzü, dilimizden müziğimize üretemez duruma geldiğimizde, bütün bu umut veren şeylerden birazcık daha az ummak lazım. Size yüzde yüz katılıyorum. Benim çok kullandığım bir örnektir "gücüme gitti" lafı. Güreşmekte olan aynı güçteki iki insanın birisine kötü haber verirseniz, o yenilir. Kesinlikle umutlu olmak gerekir.

Ben "kültür kirlenmesi" dediğim olgunun altını da çizmek istiyorum. Dilimizden yaşama biçimimize dek bilinçli davranıp belli çağdaş örnekleri üretme durumuna geçtiğimiz zaman varolabiliriz... Bu, yine sizin söylediğiniz yirmi beş-otuz kişiyle olacak iş değil, ama örnek olmak çok önemli. Kültür nasıl üretilir? Katılarak üretilir. Karşıdan seyredilerek üretilemez. Onun için halkın katılmadığı birtakım kültür olayları bekleneni veremez. Katılımın sağlanması gerek. Katılım nedir? Beraberce bir şeyi çizmek mi, beraberce bir türküyü söylemek mi? Katılım, kararlara katılımdır. Kararlara katılımın yolu bugün yeniden düzenlenmeli. Temsili demokrasiyi aşmazsak bunları gerçekleştirmek olanaksız.

H.K.- Ortak bir kültür yaratmadan katılım olmuyor zaten.

C.B.- Evet, bunlar birbirine bağlı, galiba en önemli sorunumuz da bu... Bir başka noktaya da değinmek istiyorum İstanbul'u tartı-

şırken. 1966 Varto depremi ile ilgili olarak rahmetli Vedat Dalokay, Arman Güran, Cemil Gerçek ile birlikte bir rapor hazırlamıştık. Orada da altını çizmiştik. Türkiye'nin ülke ölçeğinde dengeli bir planlaması yapılmadığı zaman, İstanbul'un planlaması doğal olarak havada kalıyor. İlhan Tekeli'nin bir zamanlar söylediği gibi, bütün imar hareketleri aslında imar affı getirebilmek için... İmar affı ne? Yağmanın meşrulaştırılması.

Kısıtların iyi saptanarak, sağlıklı bir eklemlenme koşuluyla çok merkezliliğin sağlanması on milyonluk bir yerleşmenin tek merkezden yönetilmesi olanak dışı. Sözleriniz arasında altını çizmek istediğim bir şey var. Popülizmin, oportünizmin suç olduğunu söylediniz. Bugünkü sonuçlara bakarak, katılmamak olanakdışı. Ama şundan da çekiniyorum biraz. Kendi kendimizi aşırı eleştirip, özellikle aydın sınıfının kendini eleştirmek merakı da ortadayken, unutlanacağımız belli bir grubun da kendi ayakları üzerinde durmasını engellemiyelim.

T.C.- Doğrusu, pişmanlık her şeyi affetme imkanı verir. Eğer bugüne kadar söylemediklerinden dolayı pişmanlık duyup da, söyleyenlerin sayısı 50 kişi yerine 5 bin kişi veya 50 bin kişiye çıkarsa, bu durumdan iftihar etmek gerekir. Yani insanların hepsi söylemediklerinden dolayı cehennemlik sayılamaz, fakat söylemedikleri müddetçe de bundan sorumludurlar.

C.B.- Söylemedikleri zaman da Abdurrahman Çelebi'lere kalıyor ortalık. Bu, doğal olarak, gerçekten suç oluyor.

T.C.- Ben son olarak bir şey söylemek istiyorum. Kültür boyutunu eklediğimiz zaman, kültürden ne anladığımızı ilave etmemiz gerekir. Bir defa Cengiz'le birlikte bulunduğumuz bir toplantıda, San Francisco'da iki hanım bana dört gün rehberlik yaptılar. Her ikisi de günlük gazetelere, haftada iki üç defa yazı yazıyorlardı. Bu şekilde günlük gazetelere yazı yazan 25-30 kişi varmış. Şehir içinde meydana gelen olumlu veya olumsuz değişiklikleri anlatıyorlarmış. Bir evin rengini falanca bey değiştirdiği zaman, sokaktaki evlerin renk skalasında ne gibi iyileşme ve bozulma olduğunu anlatıyorlarmış. Bir çiçekçi veya büfenin ortaya çıkmasının ne gibi bir bozulmaya yol açtığını açıklıyorlarmış. Gazetelerin herbirinde bu şekilde yorumlar çıkıyormuş. Onlar bunu anlatınca, Bursa'daki hanımların 1928'lerde toplatılarda ne görüştüklerini anlattım. Küçük çocuk olarak annemin yanında gittiğim toplantılarda evlerin renkleri konuşuluyordu. Hanım diyor ki, "Bizim evin orta sofası on beş senedir mavi," bey diyor ki, "Bu maviden bıktım, bunu fi-

lanca renge değiştirelim, onu o renge değiştirirsek o zaman ona uyumlu olmak için odaların rengini ne yaparız diye düşünüyoruz." Odaları böyle yapınca da o zaman pembe olan evin cephesini beyaza boyamak gerekiyor ama Ali Bey de bir sene veya iki sene evvel karşı taraftaki evini beyaza boyadı. Karşı taraftan girdiğimizde, bizim evin pembe rengi üzerine düşen güneş ışığı şu saatlerde öyle güzel görünüyor ki iki tane beyaz o kadar da güzel olmaz. diyorlardı. İnsanların kültür ilgilerinin odağı çevre idi. Sokakta yürüdükleri vakit insanlar bir evin cumbasının, öbür evin saçağının, diğer evin bahçe duvarının, üzerinden sarkan çiçeğinin çevreye kattığı güzellikleri değerlendiriyorlardı. Tabii bunun son derece sofistike örnekleri de vardı.

İkinci örnek, herkesin ilgilendiği kaligrafi idi. Üçüncü ve dördüncü örnek, herkesin ilgilendiği müzikti. Müziği herkes yapıyordu. İnsanlar müziğin seyredicisi değil yapıcısı, katılımcısıydılar. Diğer bir örnek de şiirdi.

İnsanları bütün bu oyunların seyircisi haline getiren, yani aktif yaşayan kişiyi yapımcı yerine seyirci haline dönüştüren yoz, aristokrat, despot, sömürgeci Batı Avrupa sanat ve kültür faaliyetlerini, topluma yerleştirince, biz halkın çevre kültürünü ve çevreye katılım potansiyelini yok ettik.

C.B.- Şimdi soru sormak isteyenlere sıra geldi.

İZLEYİCİ- Ben Turgut Bey'e sormak istiyorum. Önce deniz suyundan, Arabistan nasıl yaptıysa, damıtarak, İstanbul'a su sağlayacağından bahsetti. Bu nasıl olacak? İkincisi, Beyazıt, Laleli'de ben de yetiştim. Tertemiz dediği yerler yangın yerleriydi. Sonra, konuşmacılardan hiç kimse Taşlıtarla olayından bahsetmedi. Niye bahsedilmedi? Yugoslav ziraatçilerini, ucuz işçi olsun diye İstanbul'un en önemli yerinde gecekondular yaparak yerleştirdiler.

T.C.- Taşlıtarla, Fahrettin Kerim Gökay'ın kararıyla, bir miktar Balkan göçmenini yerleştirmek üzere teşkilatlı olarak yapılmıştır.

A.B.- Ben bir şey söyleyebilir miyim? Kısa olarak; biz çok daha global, genel bir çerçeve içinde değindik olaya. Yoksa o kadar çok şey söylenebilir ki, Sultanbeyli'den, Çerkezköy'de yapılmakta olan toplu konutlara kadar gidilebilir. On m ara ile on iki katlı yapılaşmaya izin veren oluşumlar var, biz onları da söylemedik.

İZLEYİCİ- Bu yapılılaşmanın üzerinde aydın kesimin, hükümetin kabahati yok mu?

H.K.- Göç hareketi normal. Biliyorsunuz, Abdülhamit dönemini överken, "Haydarpaşa Garı'nda yorganıyla geleni geri çeviri-

yorlardı," denir. Ama o, Türkiye'nin sanayileşmesini erteleyen bir olaydır. Emek ucuzlamadığı için büyük kentlerde sanayileşme olmamıştır. Yani son yüz senedir sanayileşme olmamasının sebebi, Beyrut'ta, İstanbul'da, hatta Trabzon'da emeğin pahalı olmasıdır.

Ben o mukayeseleri yaptım. Bursa'da ipekli sanayinin mahvolmasına sebep, Bursa'da saat ücreti altı kuruş iken Lion'da dört kuruş olmasıdır. Bu ücret farkı dolayısıyla Bursa'da ipekli sanayi ölmüştür. Şimdi emeği ucuzlatmak olayı göçe bağlıdır. Türkiye'de bugün eğer 1950'lerden beri süren göç hareketleri olmasaydı, sanayileşme olmayacaktı. Herşeyin bir maliyeti var, tabii bütün İstanbul körlendi. Rant dağıtımı değişti. Birçok şikâyetimiz var, ama buna karşılık da Türkiye bir sanayi kurdu.

A.B.- Azman bir sanayi.

H.K.- Türk insanı beceri sahibi oldu, bir de o var. Bir şey vermeden birşey alamazsın, bütün toplum öyle bir safha geçirmiştir. Sanayi Devrimi tarihini okursanız orada göreceksiniz ki, on yaşında çocuklar madene indirilmiştir, gebe kadınlar iplik makinesi başında gece gündüz çalışmıştır.

İZLEYICİ- Sayın Haydar Kazgan bir şey söyledi. Osmanlı İmparatorluğu zamanında 117 yılda 57 yıl savaştık. Bu savaşlar savunma savaşları mıydı? Toprak kaybı oldu mu?

H.K.- Bu çok önemli bir soru. Acaba Osmanlı İmparatorluğu niçin bu kadar militarist oldu? Topraklarını muhafaza etmek için mi? Biliyorsunuz, 1699'da Karlofça'dan İstiklal Savaşı'na kadar Türkiye yirmiyedi savaşın üç tanesini kazanmıştır. Biri Kırım Savaşı, onu biz kazanmamışız, İngilizler, Fransızlar gelmiş, herşeyi onlar yapmış biz göstermelik olarak katılmışız. İkincisi, 1899'da Yunan Savaşı'dır. Yunanlılar, Osmanlılar'ı askerlik dışında hiçbir becerileri olmayan bir toplum hüviyeti ile tanıdıkları için, bütün güçlerini Türkler'e karşı bağımsızlık savaşı yapmak üzere hazırlamışlardır. Bir de İstiklal Savaşı'nı kazanmışız Yunanlılara karşı. Dikkat ederseniz, Türkiye kendi silahını kendi üretmediği günden itibaren savaş kazanamamıştır. Kendi silahını kendi üretemeyen bir sanayi toplumu dünyada savaş kazanmamıştır. Mesela Almanya 1870'lerde niçin Fransa'yı yenmiş? Çünkü Alman sanayii o zamanlar Fransız sanayiinden çok üstündü. Bütün bunlara baktığımızda, Türkiye savaş yapmakla toprak hudutlarını muhafaza etmemiş, bilakis 117 sene içinde Osmanlı İmparatorluğu topraklarının üçte birini kaybetmiştir.

C.B.- Sanıyorum süremiz doldu. "Yarın'ın İstanbul'u" başlıklı

panelimiz burada sona eriyor. Katılan arkadaşlarımıza teşekkür ederiz.

İstanbul'un Dört Çağı'nı bir şehir yönü veranis konuşmanın ürünü metinlerinden oluşturduğu sonuçları oluşturuyu.

Bizans İstanbul'u
Nezih Başgelen • Semavi Eyice • Erdem Yücel • Nevra Necipoğlu

Osmanlı İstanbul'u
Ahmet Kuyucak • Abdullah Kuran • İlber Ortaylı • [illegible]

Cumhuriyet İstanbul'u
Metin Tuncay • Zafer Toprak • Erol Tümertekin • [illegible]

Yaranın İstanbul'u
Cengiz Bektaş • Afife Batur • Haydar Kazgan • İlhan Tekeli • Turgut Cansever

Herkesi yaşadığı şehir üzerine düşünmeye çağıran bir kitap.

TEMA
TÜRKİYE ÇOL OLMASIN!
0(212) 281 10 27

ISBN 975-363-539-4